

Goñerriko hizkera (II)*

(Goñi Basque (II))

Camino, Iñaki

Euskal Herriko Unib.

Filologia eta Geografi-Historia Fak.

Indoeuropar eta Euskal Filologia Saila

Pedro de Asúa, z/g

01008 Vitoria-Gasteiz

Ondoren, Goñerriko (Nafarroa) euskararen aditz morfologiaren eta sintaxiaren alderdi batzuk deskribatzen dituen gure lanaren bigarren atala aurkezten dugu. Orobat, inguruko ibarretako hizkerekin konparatzen da. Aurki lan honen hirugarren atala argitaratuko dugu eta horretan alderdi lexikoak aurkeztu eta Goñerriko hizkera eta gainerako begoaldeko aldaerak dialektologiaren ikuspegiarik kokatzen saiatuko gara nafar euskalkiaren barnean.

Giltz-Hitzak: Aditz morfologia. Sintaxia. Analogia. Hego-Nafarrera.

Presentamos a continuación la segunda parte de nuestro trabajo en la cual se describen aspectos de morfología verbal y de sintaxis del vasco del valle de Goñi (Navarra), comparándolos con los de las hablas de los valles que lo circundan. Próximamente publicaremos el tercer capítulo del presente trabajo, que incluye aspectos léxicos y un intento de situar dialectológicamente al habla del valle de Goñi y a las demás variedades meridionales dentro de lo que se denomina dialecto navarro.

Palabras Clave: Morfología verbal. Sintaxis. Analogía. Dialecto navarro meridional.

Nous présentons ensuite la seconde partie de notre travail dans laquelle sont décrits des aspects de morphologie verbale et de syntaxe du basque de la vallée de Goñi (Navarre), les comparant avec ceux des parlors des vallées qui les entourent. Nous publierons prochainement le troisième chapitre de ce travail, qui comprend des aspects lexicaux et dans lequel on tente de situer dialectologiquement le parler de la vallée de Goñi et les autres variétés méridionales dans ce que l'on appelle le dialecte navarrais.

Mots Clés: Morphologie verbale. Syntaxe. Analogie. Dialecte navarrais méridional.

(*) Lan honen lehen atala 1999ko ASJU 33/1-en ageri da, 5-78. or., eta bertan dago bigarren honetako bibliografiaren erreferentzia.

Artikulu honen bigarren atal hau inprimategira ekarri aitzinetik baliatu ahal izan ditugun J. M. de Ibero idazle munarritzarraren testu gehiago argitaratu ditu F. Ondarra euskaltzainak ASJU aldizkarian; hona erreferentziak: "Juan Martin de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (I)", ASJU 30/2, 1996, 645-702 baretik eta "Juan Martin de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (II)", ASJU 32/1, 1998, 231-309, bestetik. Orain artean erabili dugun Sarrustegiren 1987ko *Euskal Testu Zabarrak I*-eko 91-111 orrietako zerbakiekin nahasteko arriskurik ez baitago, bi artikulu berri hauek orri zerbakiak emanez eginen dugu erreferentzia. Bestalde, Dikaztelun euskal idazki bat agertu da —"Dikazteluko sermoia", Pello Etxaniz Iturbe, *FLV* 82, 1999, 483-499— aski nafarrera hegoaldekoan idatzia; testu zaharren ildotik jarraituz, hego-nafarreraz idatzitako 1729ko prediku bat (Ondarra 1981, *FLV* 38, 147-173) eta Ero herrian agertutako beste bat (Sarrustegi 1987, 261-273) baliatu ditugula adierazi beharra dago. Artzibarko euskaraz denaz bezainbatean, XIX. mendeko bigarren erdiko Juan Cruz Elizalderen Urizko kristau ikasbidea ere erabili dugu. Esan dezagun, azkenik, Orreaga Ibarrenen *Erroibar-ko eta Esteribarko hizkera* lan argitaragabea (2000) ezagutzeko aukera baliaturik, bertako hainbat berri hona ekarri dugula eta J. L. Erdoziaren "Etxarri-Aranazko dotrina" lan argitaragabea ere ezagutu dugula lan honen bigarren atal hau bukatuxe genuela.

5.3. Aditzaren morfologia¹

5.3.1. Aditz nagusia

5.3.1.1. Aditzen hasierako morfeman *e-* zahar batek adibide ugaritan *i-* eman duela gauza ezaguna da: “ekusi”, “ebili”...; franko dira lekukotasun hauek euskararen aldaketan barrena denboran eta espazioan zehar. Beriainek eta Elizalde honelakorik ez badakarte ere, bada gure testuetan erabilera zaharraren adibide bat: *egorcen* (Pre III, 154); J. M. de Iberok ere badarabil: *salba deiçenagatic egorçen dizquioten nequeac* (695); *egungo egune becelacoarequi egorri cigu Espiritu Santi Jaune* (235).² Gainerateko testuetan eta Bonaparteren datuetan *ikus*i eta *igorri* ditugu eta *i-*ren erabilera nagusitzen da gure testu guztietan. Mendebalderago, Gesalazko XVIII. mendeko idazkietan *egorri* (390) eta *egorr*ico (383) ageri dira. Bestalde, Atetz ibarreko Zigandan *ebiltzen* bildu da (EABL, 192); ezagun du arkaismo kutsuko adibideak ditugula denak.

5.3.1.2. Aditz nagusietako partizipioko *-ki* / *-gi* atzizkiak, biak ageri dira gure eremuko adibideetan, are aditz batek idazki berean bi aldaerak agertzeraino, ikusiko denez:

1. *Idiqui* ‘ireki’ (Eb, Bon), *idequi* (Pre III) & *irequi* (Pre II) / *iregui* (Ib, Pre II).
2. *Iduqui* ‘eduki’ (Mar, Mur, Bon, Ib, Pre III eta IV) & *iruqui* (Pre I, Mur) / *irugui* (Pre I eta II), *idugui* (Ib), *iguiri* (Eb) & *irigui* (Eb).
3. *Ebaqui* (Ib, Pre IV) / *ebagui* (Ib).
4. *Jaiqui* (Pre IV) & *xeki* (Bon) / *ssegui* (Ib).

Bestalde, *issin* & *isiteco* ‘itxeki = biztu’ ditugu (Pre I), eta baita *ereki* ‘erein’ ere (Bon). Horrezaz gain, gure corpusean onartu ez ditugun idazkietan ere ageri dira iduriak: *isequi*, *irugucea* (Lan); *ereguicen* & *ereiten* ‘ereiten’, *irugui* (Tes VI-1); *idugui* (Tes VI-2); *isiguin* (Tes VI-3).

Aipagarria da Bonapartek inkesta bidez bildu aldaera *-ki* dela dakartzan lau adibideetan, baina testuek erakutsi dutenez, *-gi* ere bazen Goñerrian: J. M. de Ibero idazlearengan nabarmena da erabilera.³ Andimendiaz beheiti etenik ez dago ezaugarri honetan; hona hemen Gesalazko adibide batzuk: *ideguico dire* ‘irekiko dira’ (374), *edegui* ‘ireki’ (379), *juntetu direla munduco su guciac eta isaico zaiola mundu guciari* (385). Baina bestalde, *iduki* dugu: *ia que eztugun iduqui veldurric* (383), eta *iruki* da Ollon ageri zaiguna ere, *xaiki* & *xeiki*-rekin batera (Erizk). Itzarreibarko Utergako dotrinan *irugui* ‘eduki’ dugu (216), baina baita *urigi* ere: *urigui zozu debocio ona* (218); *xagi* ere bazegoen: *guazetic saguicean* (212). Garesen *iruki* eta *itxigi* bildu zituen Bonapartek.

(1) Fonologiaren alderditik arazorik sortzen ez zen adibideetan, ulermenaren alde jokaturik, bereizi gabe loturik ageri ziren adizki nagusia eta laguntzailea bereizirik eman ditugu guk. Esaterako, *izulco du* edo *adi zace* eman ditugu <*izulcodu*> eta <*Adizace*>.

(2) Corpusetik kanpo utzi dugun idazki batean bada behin *ecusten* (Tes VI-1, 524), nahiz testu horretan usuenik *icusi* dugun.

(3) Behin etorkizuneko aldaera batean *iduco* ‘edukiko’ dakar J. M. de Iberoren eskuizkribuak (255); aldaera bera dago Dikazteluko idazkian ere: *condenatu guciac iduco luquete queja justoa* (Etxaniz 1999: 496). Hor pean “idugiko” ala “idukiko” ote dagoen jakitea ez da aise, Aezkoan egun ere entzuten baita bakan *iduko* ‘edukiko’, eta badakigu ibar honetan “idugiko” ezinezkoa dela.

Ekialderago Eguesibarko Elkanon *-ki* dugu: *yuki* 'eduki' (Ondarra 1982: 172). Lizarraga idazleak ere *-ki* zerabilen: *ebaki*, *edeki* 'kendu', *idiki* 'ireki', *iduki*, *urtiki(tu)* 'jaurtiki', *jaiqui* (Iraizoz 1978-79). Aspaldiago Beriainen testuetan *edequi*, *jayqui*, *yriqui* eta *yduqui* & *idduqui* ditugu.

Mendiaz bestaldera ere badira partizipioetako *-gi* saileko aditzen adibide batzuk. Burundan arras erabilia da atzizki hau: *goiz jagia*, *goiz gose* esaera Bakaikukoa dakar Ondarrak (1965: 404); Altsasun, berriz, *ebai*, *jagi*, *irei* bildu ziren (Izagirre 1967). Aranazko Arbizun *jagi* bildu da (EHHA). Ergoieneko Dorraon *ebagi* (EHHA) eta *irui* 'eduki' (I. Razkin) ditugu; Lizarragan *ebai*. Arakilen Uharteko inkestako *idugi* eta *jeki* ditugu (Erizk); Irañetan *ebagi* & *ebaki*, *udigi* 'eduki' edo *xegi* 'jaiki' aipa daitezke. Gastesi irañetarraren testuan *udiqui* & *yduqui* 'eduki' dugu (58). Arakamak dioenez (1994: 583), Sakanan barrena zenbat eta ekialderago jo, orduan eta *-ki*-dun aditz partizipio gehiago hauteman daiteke.

Iparralderago, Larraungo Allin *ebáki* bildu da (EAEL, 166) eta ekialderago Txulapaingo Usin *i(r)úki* ageri da (EAEL, 200); Nabazko datuetan *iduki* eta *xaiki* ditugu, eta Odietako Ziaurrizten *báki* 'ebaki' (EAEL, 201). Ezkabarteko Makirriango dotrinan *idduqui* (397) eta *idiqui* 'ireki' (401) ageri dira. Jakina denez, zenbatenaz Euskal Herriko mendebalderago jo, hainbatenaz erabiliago da *-gi* aldaera. Dena den, ekialdean *-gi* ez da gutzitz ezezaguna: *xagi* & *xaiki* 'jaiki' (Erronkari), *xegi* & *xeiki* (Aezkoa).

5.3.1.3. Partizipioko morfema *-i* duten aditzetan, aditz izena eratzean hizkera batzuetan *-t(z)e* izan beharrean *-itze* gertatzen da; biziki arrunta da hau aztertzen dihardugun inguruko hizkeretan. Hurrengo adibideak Goñerriko testuetarik hartuak ditugu: *uzicen*, *issuricen* (Eb); *azizen* (Mar); *egocizea*, *egocicen*, *icusiceco*, *icusicera* & *icusiceco*, *eroriceco*, *iquesicen*, *eracutisiceco*, *iculiiceco*, *ecar(r)icen*, *acicias*, *ssarriçen*, *ssançicen*, *acicen* (Ib); *orcicera*, *uticen*, *uticera* (Pre II); *asicen* (Pre III); *jancicera*, *jancicen*, *janciceco*, *asicen* (Pre IV); *jarricen*, *jaisicen*, *ezarrizen*, *icusizean*, *irebaciceco*, *azizen*, *ssaquin aracitcen* (Mur). Gesalatz bidelagun du Goñerriak honetan: *izulicen da ibillicera* (384), *eroricen denean* (372). Oltzan ere bada, Iberoko otoi-tza lekuko: *onetsicen* 'maitatzen' (146),⁴ *ilcequi josicean* (149). Itzarreibarko Utergako dotrinan ere berdin: *eracusicen* (213), *uzizen* (209), *cusicia* 'ikustea' (206). Ekialdera Iruñetik goiti Ezkabarteko Makirriango dotrinan ere ageri da ezaugarri hau: *orzitzea* (382); egun Anotzen *ibillitzen* ageri zaigu (Artola 1985: 107). Ultzama alderdian ere erabiltzen da: *itzalitzen* & *itzaltzen* (Ibarra 1995b: 494). Testu zaharretan ere bada ezaugarri hau, Beriainen 1621eko *Tratado*-a lekuko: *assicen* (39, 40...), *jancicen* (10), *jarricen* (29); 1729. urteko prediku ezagunetan ere badira adibideak: *uziceas* (172), *egozicea* (ibid.), *erdehichen* (ibid.) / *erdexten* (172)-rekin batean; Sakanan, ordea, ez da erabiltzen.⁵ Elkanoko Lizarragak ez dakar adibiderik eta Aezkoan ere ez da ageri.

Bestalde, testu zaharretan ageri diren *-rten* aldaeren berri eman beharra dago: Beriainek gehien bat *etorceco*, *erorceco* eta *ezarceco* baldin badarabiltza ere, *erortera* dara-

(4) Adibide honetan geure interpretazioa da <ts> hori; testuan, gainean ikurra daraman <s> bat dago (146). Ezkabarteko dotrinan ere *onesi* dugu (395), baina baita *maitatzen* ere (398).

(5) J. L. Erdoziaren "Etxarri-Aranazko dotrina" lan argitaragabeak dakarrenez Etxarri alde horretan *asten*, *ixtèn*, *ikusten* eraokak erabiltzen dira.

bil behin *Tratado*-an (94) eta behin baino gehiagotan dotrinan (84, 122); 1609ko Ioan de Eliçalderen olerkian ere *eçarten* ageri da (Kerejeta 1991: 166). Bidelagun dugu kontserbazio honetan mendebaldeko alderdi bat ere, Gesalazko testuetan *igortzen* (375) baitago. Muzkiko Elizalde, ordea, *ecarcea* (52, 68, 80, 91) eta *etorcen* (94) dakartza. Guk ez dugu Goñerriko idazkietan *-rien*-en adibiderik sumatu. Mendebaldera, Garcia de Albeniz araiarraren 1778ko idazki itzulian ere *etorten* aldaera dugu (Altuna 1995: 122).

Morfema *-tu* denean ere pleonasmoa ageri da Goñerrian, baina adibideak ez dira inondik ere hurbiltzen aitzineko saileko kopurura: *erresucitatuçeco* (Ib), *vistucen* (Pre I), *ostucen* (Mar, 231). *-n-z* bukatutakoan *galdinzen* ‘galdegiten’ dugu (Mur, 86 eta Ib, 663).⁶ Gesalazten ere bada *-tutzen* —*gutitucen dutelaric numeroa* (388)— eta baita Itzarbebarren ere Utergako idazkiaren lekukotasunean: *obratuzeco* (218).

Mendiaz bestaldera bizirik dugu joera hau egun ere; Burundan agertu da: *geldituzten* (Izagirre 1967: 74); baita Ergoienean ere: *piztuzten*, *nastutzeko* (Lizarraga); Arakilen Uharteko dotrinan dugu: *adityucen*, *errecibityucen* (Arakama 1994: 583), eta baita Urritzolan ere: *txeatuzten* (NEM I, 75). Txulapainen Beorburun *estütuzten* bildu du Artolak (1992: 215). Ultzaman ere bada: *urtuzten*, *biztuzten* (Ibarra 1995b: 494) eta Erroibarren idazki zahar batean adibide bat bederen bada: *galducera* ‘galtzera’ (Ibarra, argitarag.). Ekialdera Aezkoan ez da *-tutze* ageri eta Eguesibarko Elkanoko Lizarragak ere ez darabil honelakorik.

Goñerri ondoko Ergoieneraino iristen da mendebaldeko *-ketan* aldaera, Arabako *DLC* zaharrean eta Oñati-Leintz aldean entzuten dena: *asnéiketán ásten zaá* bildu zuen K. Seguroiak Dorraon (EHHA). Ez dago honelakorik Goñerriko datuetan.

5.3.1.4. Euskal Herriko erdiguneko hizkeretan legez, partizipioko *-tu* atzizki pleonastikoa ezaguna da inguru honetako hizkeretan; Beriainen 1621eko *Tratado*-an ageri da: *iduquitu*, *egondu*, *ibildu*, *yzandu*, eta baita Leitzako 1626. urteko idazki batean ere: *yzandu* (Satrustegi 1987: 46). Baita beranduagoko Goñerrian ere: *iquendu*, *icendu* (Eb), *izandu*, *egondu* (Mar), *iquendu*, *icendu*, *ssaquindu* (Ib), *izendu*, *botatu* —baina Markotegik *bota* eta *botaco*— (Pre I), *jaquindu*, *izendu* (Pre III), *izandu* (Mur). Andimendiaz beheiti jarraipena du Oltzan gertakari honek Iberoko otoitza lekuko: *izandu & icendu* (147), *iduquitu* (149) & *iduquitue* (147). Bonapartek, bestalde, *izendu* dakar Oltza eta Goñirako. Ollon ere bada: *ortzitu* ‘ezkutatu’ (Erizk), eta baita mendebaldera Gesalatz ibarrean ere: *vicitu* (372), *izandu* (373), *jaquindu* (381).

Andimendiaz bestaldean ere ageri da ezaugarri hau: Ergoieneko Dorraon *egondu*, *izandu* eta *jakindu* bildu ditu Isabel Razkin Lizarragak. Etxarrin *yoondu* ‘egon’ dugu eta Uharte Arakilgo dotrinan *izandu & bicendu* nahiz *mereciyu* (Arakama 1994: 583) eta baita Gastesi irañetarraren testuan ere. Baita goitiago Basaburuko Berueten ere: *eondu* (EHHA). Badira adibideak Ultzaman, Basaburura inguratzen garen ber ugalduz doazenak (Ibarra 1995b: 492-4). Ekialderat ezaugarria indarra galduz bezala doa: *egondu* eta *izendu* bildu ditu Esteribarren Ibarrek, eta *bizitu & bizi* daude Erroibarko

(6) Bada *echodoncen* ‘itxaroten’ Muruzabalgo 1751ko lehen predikuan ere (85).

Lintzoainen (argitarag.), baina Aezkoan ez dago *-tu* analogikorik. Beheiti, Elkanoko Lizarragaren idazkietan ageri dira: *izandu, etsitu, botatu, iraundu, vicitu, erchituco...*⁷

-i partizipioko atzizkiari dagokion kokagunean agertzea ere, Lapurdin eta Gipuzkoako alderdi batzuetan gertatzen den bezala, litekeena da Iruñerrian, eta aspalditik gainera: Beriainena da *ybildu & ibildu* (1621: 7, 54, 73 eta 126). Ollon *estaldu* eta *bigeldu* 'bidali' bildu ziren (Erizk), eta Arakil alderdi horretan ere ageri da: *ibilltu naíz* 'ibili naiz' Ihabarren (Artola 1992: 200). Joera honek jarraipena du ekialderago Basaburuan —*iillo* Berueten— baina baita mendebalderago Araba alde horretan ere: Landuchiorren 1562ko *Dictionarium Linguae Cantabrigae-n assitu, erabildu, viçitu* edota *yldu & iltu* 'hiltzea' ditugu. Portalek ere bazerabiltzan honelakoak: *egondu* (Kerejeta 1991: 176).

Euskal Herriko mendebaldean eta Gipuzkoako Goierrin nahiz Urola aldean *-adu* > *-au* kontsonante galera gertatzen da partizipioetan. Gaztelaniazko *-ido* partizipio-ko atzizkiak *-(d)u* eman du, bestalde, Euskal Herriko mendebaldean eta Gipuzkoako Urolaldean. Bi ezaugarri hauen hondarrak zenbait bederen bada aztertzen ari garen Goñerriko eremuaren ondoan. Burundan ezaguna da hau —bilakaeraren baldintzez eta eremuaz, cf. Zuazo (1994: 336)—. Ezker, Arabako Garcia de Albeniz idazle araiararren 1778ko itzulpenean ditugu ezaugarriok: *afligidu, encomendadu* (Altuna 1995: 121). Burundatik eskuin, Ergoieneko Dorraon ere ageri da, adibide bakar bat baizik ez bada ere; nagusi *-atu* sailekoak ditugu herri honetan, baina Koro Seguroiak *buéltau* bildu du EHHA-rako. Mendiaz bestaldera, Gesalatzen ere *-atu* sailekoak nagusi ziren XVIII. mendean, baina *-adu*-ren adibide pare bat bederen badugu: *moguiduco dire* (383), *botadu dezazquigun* (386). Ez da ageri honelakorik Goñerriko idazkietan.

5.3.1.5. Aditz sailen alorrean badira euskaraz hitzaren bukaeran *-n* edo *-o* morfema hartzen duten aldaerak; morfema bata dutenak geografia eremu batean kokaturik egon ohi dira eta bestea hartzen dutenak beste batean; inoizka, bi aldaerok eremu bakar batean egon daitezke, baina nekez gertatzen da hori. Gure eremuan bada bi erak batera ageri dituen hizkera zenbait:

Igo: Bonaparteren lekukotasunetan Goñi herrian bildua; Elkano eta Garesen *igan* ageri da eta Oltzan *io*. Goñerriko testuetan <*iguen*> ageri zaigu ordea: (Eb, Pre I, Elizk). Itzarbeibarko Utergako dotrinan ere <*iguen*> dugu (215). Ollon *Erizkizundi*-an *igo* bildu zen eta Gesalazko testuetan *igoceco* eta *igoco* aldaerak daude (378 eta 373). Goiti, ekialderago, Basaburuko Arraratsen *i(g)o* da aldaera: *góitti iðtzen* (EDEL, 189). Ekialderago, Ezkabarteko Makirriaingo dotrinan *iyen* dugu (380, 387, 391), eta *i(y)éten* bildu du Artolak Anotzen 1981-2etan. *Erizkizundi*-rako Txulapaingo Nabatzen *ian* bildu zela dirudi.⁸ Beriainek ere *ygan* darabil bere bi liburuetan eta Elizaldeak *igan*. Ekialderago *igan* dugu Zuberoan, Erronkarin, Zaraitzun eta Aezkoan eta *igen* Baztanen; Artzibarren *ian* dago. Andimendiaz bestaldera *iyó* eta lexikoki beste-lakoa den *itzo* ditugu Etxarrin (Karasatorre et alii), eta *OEH*-k dakarrenez *iyó* dago Larraunen eta Arakilen ere; *ijan* aldaera ere badakar Arakilerako *OEH*-k.

(7) Idazle honek *neurtu* nahiz *neurritu* darabiltza; azken hau *neurri* hitzean oinarritua dela dirudi; *gizon neurritua mintzatzean* partizipioko adibidea dakar Iraizotzek (1979: 143); bestalde, aditz adierarekiko adibide garbia dugu hurrengoa: *Orái ere dá preciso advertitza, ez neurritzécó Jangoicoan emén beítico guisará...* (1979: 121). Bonapartek Oltzan bildu datuetan ere *neurritu* ageri da.

(8) Ez da garbi bereizten *ion* ala *ian* den.

Eramo: Bonapartek Goñin bildua; gure inguruko testuetan J. M. de Iberok ere badarabil; *eramozen* jokatua, berriz, hurrengo testuetan dugu: (Ib, Pre II eta IV); *eramorik*: (Pre I); *eramoco*: (Mur). Goñerriko idazkietan hurrengoetan dugu *eraman*: (Eb, Mar, Pre II eta IV). Gesalatzan ere bi aldaerak ageri dira: *eramo cituena* (374) batetik, eta *nai zutela eraman* (382), <*eramazue*> (376) eta <*eramazuan*> (381), bestetik; Oltzan ere *eramo* bildu zuen Bonapartek eta Iberoko guruzpideko otoitzean *eramo* (147), *eramoteco* (150), *eramacera* (147), *eramazeco* (147) eta *eramatén* (147) aldaerak ageri dira. Ollon *guk eramozen dugu* bildu zen, ebakera frikariarekin (Erizk); horrela ebakitzen ote zuten Beriainek eta? Aspaldiagoko testuetan Beriainen *eramo* & *eramozen* aldaera dugu, hala dotrinan nola *Tratado*-an. Halaz ere *Tratado*-an, *Euscarasco capitivloen tabla*-n *eraman* ageri da, uste dugunez Beriainen *eraman* bakarra (Camino & Lakarra 1993: 1047). Elizalde Muzkikoak *eraman* / *eramate* darabiltza. Elkanoko Lizarragak *erman* nahiz *eraman* zerabiltzan; etorkizunerako *eramaco* aldaera dakar eguesibartarrak (1979: 248), baina baita *ermaco* ere—. ⁹ Mendiaz bestaldera *yaman* dugu Etxarrin (Maiz & Mundiñano 1998: 75).

Bestalde, ezaguna da *etzin* 'etzan' dela Nafarroako ekialdean erabiltzen den aldaera: Eguesibar, Erroibar, Baztan, Aezkoa, behe-nafarrera, Erronkari... *etzin* ageri zaigun eremuak ditugu. Andimendiaz bestaldera Ergoieneko Lizarragan ere *etzin* da partizipioaren aldaera, eta *OEH*-k dakarrenez Larraunen ere erabiltzen bide da. Gesalazko Muzkiko Elizaldek ere halaxe dakar dotrinan: *etciteracoan* (96). Zizurko Asteraingo toponimian "etzin" nahiz "etzan" ageri dira XVII. mendearen bukaerako idazkietan (Jimeno Jurío 1986: 142-3). Goñerriko aldaera ere "etzin" dela dirudi, hala baitakar J. M. de Ibero idazleak: *atredituco ciñeque, eçitera gauetes demonioat ondoan duzule?* (683).

5.3.1.6. Aditzetako beste txandaketa bat, morfologian agerpen urria duena —"ostendu", "gailendu"...—, *-tu* / *-e(a)ndu* & *-indu* dugu; gure eremuan badira adibide bakan batzuk: *arkindu* / *arkintzen* / *arkinduko* (Eb, Mur) dugu Goñerrian batetik, eta bestetik *arkitu* / *arkitzen* / *arkituko* (Mar, Ib, Pre I eta III, Mur). Elkanoko Lizarragak *aurkitu* aldaera zerabilen, baina *aurkintze* ere bada haren lanean. ¹⁰ Beriainek *baurquendu* (1621: 17, 98) & *aurquendu* dakar (111). Utergako dotrinan, berriz, *arquizen* dugu (212) eta Garesen ere *arkitu* bildu zen; Gesalazko testuetan ere *arquitu* (381) dugu, Oltza zendeako Iberoko kantuan bezala. Erroibarko kristau ikasbide batek ere *aurquitu* dakar (Saturstegi 1987: 264).

Hona beste adibide bat, arestikoak baino geografía hedadura zabalagoa duena: *atzendu* (Mar, Bon). Oltzan, Elkanon —Lizarraga barne— eta Garesen ere *atzendu* bildu zuen printzeak eta Utergako dotrinan ere <*azendu*> dugu (209); Ultzaman, Erroibarren eta Aezkoan ere *atzendu* dugu. Sakanan, berriz, *aztu* dugu Etxarrin.

Bestalde, *-tu* eta *-ndu* batera ageri zaizkigu Goñerriko hurrengo adibideetan: *ezautu* / *ezautzen* / *ezautuko* (Mar, Ib, Pre I eta III) batetik, eta *ezaundu* / *ezauntzen* / *ezautu-*

(9) ...*eguin bear zuéla lán gaichstoa, ermaco bazue ére Deábruac*: ikus Jesukristo, *Maria eta santuen bizitzak*, J. Apecechea eta F. Ondarra (arg.), Nafarroako Gobernua, Iruñea, 42. or. Lan berean *ermaco düt* dugu 58. orrialdean.

(10) *Celebratzen dá ochallarén bigarrenean: deitzen dá Ama Virginaren Purificacioa; baitaré Jesús onarén presentácioa témploan; baitaré Simeonen aurquintzea...* (Jesukristo, *Maria eta santuen bizitzak*, 1994, 28).

ko (Pre III) bestetik; azken aldaera hau ezaguna da ekialdera ere: *ezaundu* / *ezautu* dakartza Elkanoko Lizarragak; *zaundu* / *ezautu* ditugu Erroibarren eta *ezondu* / *ezoutu* Aezkoan, *izagundu* Zaraitzun eta *izaguntu* Erronkarin. Bonapartek *zautu* aferesiduna bildu zuen Oltzan eta Goñin eta *ezautu* Garesen. Mendiaz bestaldera *ezagutu* dugu Etxarrin (Karasatorre et alii).

5.3.1.7. Nafarroako hainbat lekutan bezala —eta baita Bizkaian ere (Holmer & Abrahamson 1968: 163)—, Goñerrian ere, 'aditz nagusia + adizki laguntzailea' egitura lotzean *-i* partizipioko morfema galtzea arrunta da. Goñin aurkitu Ebanjelioan bietarik adibide bana dugu: *etorri ce* (129) eta *etorce* (131). Gainerateko testuetan nagusi dira partizipioko morfema galtzen ez duten adibideak. Bonaparteren lekukotasunean ordea, galera nabarmena da: *ikuskot*, *ikusko du*, *ikuskogu*, *ikuskoze*, *ikuskote* (Ondarra 1982: 161). Sinkopa bera ageri da Eguesibarko Elkanon —Lizarraga idazleak ere baditu adibideak—, Garesen nahiz Oltzan Bonaparteren lanabesetan. Ollon ere bada: *ikus nue*, *tor zere*, *tor bear du* (Erizk), eta Gesalutzen ere ageri dira honelako adibideak: *izulco du* (375); Erroibarren (Ibarra 1995b: 133-5) eta Aezkoan ere ezaguna da aipatu bilakabidea.

Mendiaz bestaldea *ekar bittou*, *ekar dorue* eta *ikus ttue* adibideak bildu ditu Dorraon I. Razkinek; Etxarrikoak dira *etor neiz*, *ikes det*, *yos diau* eta *ibil da* (Karasatorre et alii 1991: 41), eta Uharteko dotrinan ere bada ezaugarri hau: *etorco*, *etor cenien*, *icus duzu* (Arakama 1994: 583).

5.3.1.8. Aditz nagusia eta laguntzailea lotzean kontsonante sudurkarian sortzen den metatesian zekusan Bonapartek desberdintasun bat Goñerriko hizkeratik Oltzakora, Itzarreibarkora eta Elkanokora (cf. Ondarra 1996: 256-7): honela, *Le verbe-n xateunt* zekarren Elkanon, *jatont* Garesen eta *xataunt* Oltzan, edota *ikusteuntzu* Elkanon, *ikustontzu* Garesen eta *ikustauntzu* Oltzan, baina *ikusten duzu* Goñin (Ondarra 1982: 161) —halaz ere *xatonte* dakar Oltza eta Goñirako printzeak, hutsa ez baldin bada bederen (Ondarra 1982: 173)—. Goñerriko testuetan metatesi hori ez da kontsonante sudurkariarekin ageri, dardarkariarekin baizik: *beaurze* 'behar duzue' (Mur, 88), *beaurzu* (Ib, 99), *beaurt* (Ib, 255), *beirtuzu* (Ib, 699). Gesalazko testuetan sudurkariarekin gertatzen da, eta emaitza mota bat baino gehiagorekin gainera: *arrapa-ceintu* (373), *errateinzu* (380), *guardazeunt* (381); bestelakoa da *ofreciceizu* (380). Andimendiaz bestaldera ez dugu uste Sakana alderdi horretan sudurkariaren metatesia ezaguna denik. Ekialdera arrunta da bilakabidea: Esteribarren, Erroibarren, Aezkoan, Artzibarren, Nafarroa Beherean eta Lapurdin honelako adibideak bildu dira (Camino 1997: 228). Iruñetik goiti, Olaibar ibarrean *n*-rik gabeko *ikusteaut* 'ikusten dut' bildu da Olaitzen, eta *leitzaut* 'irakurtzen dut' edo *yostaunt* 'josten dut' adibideak Odietako Ziaurritzen (Yrizar 1992: 85); dena den, adizki laguntzaileak bi silaba baino gehiago dituen adibideetan ez dakigu bi ibar hauetan *-n*-rik ageri ote den; Ultzamako adibideetan ere ez dago sudurkariaren metatesirik (Ibarra 1995b: 432).

5.3.1.9. Etorkizuneko morfema *-en* da *-n*-z bukatzen diren aditzetan Goñerrian; Nafarroako beste leku batzuetan gertatzen den legez, ez dirudi bokal arteko *-n*- horri beti eusten zitzaiotik: Bonaparteren datuetan ez dago galeraren arrastorik, eta testuetan ere zinez bakan ageri da galera: *erranen & icenen* (Pre I), *egonen* (Pre II, 147), *icenen* (Pre II, 148), *eguiñen & erranen* (Pre III, 155), *joanen* (Pre V, 166), *izenen* (Mur, 88).

Ziurra da “Muruzabal 1751” testuko honako adibidea: *iquein direla guti escogituec* (88). Aldaera *n*-dunak nagusi dira maiztasunean J. M. de Iberoren lanean —*erranen, ique-
nen, egonen, joanen*— baina *-n*- gabeko adibideak era badira noizbehinka: *joein* (253),
iquein (250), *icein* (689), *egoín* (689), *emeiñ* (695).

Goñerri ondoko Oltzako zendeako Iberoko otoitzean ere lehen sudurkaria gabeko aldaerak ditugu: *izain dut* (Arraiza 1988: 148); baina baita sudurkaridunak ere: *eman-
nen derela* (146). Ollon ageri dena sudurkaririk gabea da: *xain* ‘janen’. Goñerrikik beheiti Gesalatzan *-en* aurkitzen dugu, aditz nagusiko lehen sudurkaria galdurik: *izain
da* (374), *juain dira* (ibid.), *egoín baita* (ibid.); inoiz, gainera, *-i* partizipioa duen aditz batekin: *etorriren* (383).¹¹ Itzarreibarko Utergako dotrinan *emanen* (210) eta *saquiñen* (212) aldaerekin batean, *izein* ‘izanen’ (209) ageri da, bokal arteko sudurkaria galdurik. Ordea, Garesko ezaugarritzat jo ohi den *-ko* saileko adibide zenbait bada Utergako testuan ere: *emanco* (207) & *manco* (205, 207). Garesen, ezaguna denez (Ondarra 1982b: 648), *janko* & *jain* edo *emanko* & *emain* pareak erabiltzen ziren. Eguesibarren ere badirudi bokal arteko sudurkaria galtzen zela: *xain dut* (Ondarra 1982: 172); Lizarraga idazlearen lanean, bestalde, ugari dira adibideak: *emain, izain, egoín...* (1990: 158, 170, 236). Aspaldiagoko Beriainen lanetan sudurkaria ez da galtzen ez *Tratado*-an ezta dotrinan ere: *joanen, egonen, emanen, izanen*, baina mende bete beranduagoko Gesalatz ibarreko Muzkiko Elizalderen testuan bada *-n*-aren galera, nahiz testuan nagusi diren galera gabeko adibideak: *emanen* (66), *izanen* (16), *egonen* (76) / *egoín* (75).

Mendiaz bestaldeko joera sudurkaria galtzea da, eta ezin atzendu da *-nko* saileko aldaerak ere erabiltzen direla hauekin batera. Areago, *-inko* pleonasma ezaguna da Bakaikun, *jainko* ‘janen + -ko’ aldaeran bederen (Ondarra 1982b: 649). Burundan sudurkaria galtzen da: *fain, esain, izein*; gainera, *fanko, inko, jakinko* sailekoekin lehian dago (Zuazo 1994: 337). Ergoieneko Dorraon ere bada galera: *izein, egoín* (EHHA); *-kol-go* atzizkia ere ageri da: *áu ezta ba izéngo zuméndurra?* (EHHA). Ondoko Lizarragan ere honelakoak erabiltzen dira: *izango, yonko* ‘egongo’, baina baita arestiko Gesalazko Muzkiko *etorriren* gogora dakarkigun hurrengo adibidea ere: *ibilen don* ‘ibiliko dun’ (NEM I, 39). Iduri luke hedatuxe zegoen ezaugarri hau hala Gesalatzek nola Ergoienak gorde dutela —mendebalderago Imozko Latasan ere agertu da adibide bat: *kúsiren’zu zuk aurkí* (EAEL, 191)—. Sakanan jarraiturik, Arbizun *eóngo* bildu da (EHHA). Etxarrin, berriz, bi sailetakoak ditugu: *einku et* & *einen det*. Ematen du, gainera, Etxarrin kontsonante sudurkaria ez dela erortzen: *einen, fanen, yaamanen, yoo-
nen, esanen* (Karasatorre et alii, 1991: 42).

Arakilen, Irañetako mende hasierako datuetan sudurkariaren galera ageri da: *xaen*; baita Uharten ere: *jaan* ‘janen’. Guk Ihabarren *jaen* bildu genuen 1982an. *-nko*-ren arrastoez denaz bezainbatean ekialdeko Arakilen ere ageri zaizkigula da aipatzekoa: *joánko* ageri da Ihabarren (Artola 1992: 198) eta *eónko* Urritzolan (EAEL). Iparralde-
rago, Imozko Latasan ere honelakoxe aldaera bat ageri zaigu: *èonko* (EAEL, 191); Ultzaman eta Anuen *einko* edo *yanko* ereduko adibideak ere erabiltzen dira eta hauen arrastoak Basaburu eta Imotzeraino iristen dira (Ibarra 1995b: 502). Beheitixeago, bokal arteko sudurkaria galdu duten adibideak ditugu Txulapaingo Nabatzen: *xain*

(11) Juan de Amendux-en *baturen gara* ere aipagarria da; cf. Salaberri (1996b: 95).

& yain, eta berdin gertatzen da Ezkabarteko Makirriaingo dotrinan ere: *main* 'emanen' (383). Erroibarren, Aezkoan eta Artzibarren bezala, kontsonantez bukatuetan *-en* erabiltzen da, baina Erroibarren entzuten dira inoizka *joanko & inko* (Gerendiain) edo *eramanko* (Mezkiritz) bezalako aldaera itxuraz berriak; bestalde, O. Ibarrek bokalez bukatuetan *-ren* duten bi adibide bildu ditu Erroibarren: *adituren* (Mezkiritz), *bilatoren* (Erro).

5.3.1.10. **ezan* eta **edin*-ekin osatzen ez diren baldintzazko aditz egituretan etorkizuneko morfema erabili ohi da protasian hizkera anitzetan euskaraz; esaterako, gure eremuko mendiaz bestaldeko Ergoieneko Lizarragan bezala: *izango balitzeke beke-la* (Solís 1993: 112), *e eske tie dau intrankile ta fanko baziñeke Gertrudis zu tia ta bei ni fatie guai ezta komeni klaro* (119). Baina badira *-t(z)en* darabilten hizkerak ere; Goñerriko testuetan horrelakoak ditugu: *atracen baguinduque escrituric vecosquien* (Pre II, 146), *incertidumbre au tocacen balitzeque* (Pre II, 147), *visitecen baluquete* (Pre V, 165). Eguesibarren ere erabilia da era hau Lizarragaren lanetan: *ta galtzen baguinázque, orí izanen déla Jangoicoaren gracias Jesús onarén médos* [sic] (1984: 105); *galtzen bálitz au, gáldua dá cóncha ére* (145). Ezaugarri honek hedadura du: Ultzaman erabiltzen da — *geiego jaten banu* (Ibarra 1995b: 514)— eta Erroibarko idazki zaharretan ere bada: *ezpalu Jangoicoac zautcen becatue* (Satrustegi 1987: 271); Erroko idazki berean hizkera desberdinexa —literarioagoa agian?— ageri duen beste atal batean are **ezan*-ekin dugu *-t(z)en*: *baldin ezauzen bazinduz* (Satrustegi 1987: 270). Ipar Euskal Herrian nahiz Bidasoa alderdian ere erabiltzen da *-t(z)en* baldintzako protasian.

5.3.1.11. Eduki dezakeen balio filologikoagatik besterik ez bada ere, adieraz dezagun Juan Martin de Ibero munarriztarraren testu anitzetan partizipioko atzizkia ez dela ageri indikatibokoak ez diren aldaeretan: *-(s)i / -(k)i* eta *-tu* bukaera duten aditzez dihardugu: *ycusece* (98), *yquesazu* (110), *iducece* (105) —baina *yduqui çece*—, *paga çogunegatic* (104), *orai ceite & orei ceite, errespeta çazquigule* (105), *sufri çatela* (108), *aguanza dezatela* (108), *ai çezquizu* (109); salbuespenak ditugu idazle honen *galdu deiçen* eta *manatu balezazquioque* adibideak (106 eta 107) edota *icusi baleza* nahiz *icusi bazenza* (661.ean biak); ohi denez, ezezkoetan aditzoina ez, infinitiboko aldaera ageri da maizenik: *es neitequela salbatu* (232), *eşçaque erdeichi glorie* (233), *eşçazule desconfietu* (241). Goñerriko beste idazki batzuetan ere baiezko perpausetan aditzoina dakusagu: *ar dezaquela condenacioco sentencie* (Pre III, 151). Halaz ere, badira Goñerrian partizipioko atzizkia ageri duten idazkiak: *icusi zazie* (Mar, 235), *condenatu ceisten* (Pre I, 142), *etorri deitequenean & contatu dezaquece* (Pre II, 147), *guelditu beitez* (Pre IV, 162); baina *considera balezate* (Pre IV, 163).

Oltzako zendeako Iberoko kantuan ere ez da falta honelako adibiderik: *iducazu misericordie nites* (146), *errecevi dezadan penitencieren guruçea* (147). Itzarreibarko Garesen honelako adibideak ditugu Bonaparteren lekukotasunean: *ikus zala* (Ondarra 1982: 173). Utergako dotrinan ere bada: *encomenda ceit* 'enkomenda zaitetz' (218). Mende honen hasieran bizirik zegoen joera hau Ollon: *jar zaitte, xar zaitte, ken ortik* (Erizk); halaz ere aurkakoa ere bazen: *oraitu zaitte*. Txulapaingo Nabatzen *ken zaitte* bildu zen mende honen hasieran (Erizk). Gesalazko idazkietan ere *sar baledi* (378), *esca zagun* (378), *eror bazindaiz* (379-380) sailekoak ditugu, baina baita *sartu baledi* (378) edo *artu zagun* 'har dezagun' (389) bezalakoak ere. Eguesibarko Elkanon hona-

koa bildu zuen Bonapartek: *ikus zala* (Ondarra 1982: 172); halaz ere *-i* denean joera ez da betetzen Lizarragarengan: *ecarri gaizála, eramán, itzúli ta biúrr* (1984: 48); *alba-dezaquézu sínétsi, guciá dá possible* (79); ukapenezkoetan ere batzuetan ez da erregela zaharra betetzen: *ez dezáquet amátu* (110); aldiz, hurrengo adibideetan bai: *etzuquélaic logra* (1994: 113), *ezpaicíoquete erresisti* (64), *eztaiéla néca ta asarrátu* (121). Goiti Ezkabarteko 1828ko dotrinaran *-tu* dutenetan erregela baiezko perpausetan gordetzen da —*santifica bedi, cumpli bedi* (379), *barca dechagule* (393)— baina ez partizipioko *-i* dutenetan: *torri bedi* (379), *eracusi dezaguzu* (380); espero zitekeenez ezezkoetan *-i* eta *-tu* atzizkiak ageri dira: *ezcachala utzi tentazioan erorzera* (394), *niori daus ebatsi eztezagule* (397), *progimo lagunén biziquirea guerendaco deseatu eztezagule* (397). Egungo mintzoari dagokio dakargun hondarreko adibide hau: *beño éztayéla oyálará... agarrátu* (Artola 1985: 105).

5.3.1.12. Nafarroa Beherean, Lapurdin, Gipuzkoako ipar-ekialdean eta Nafarroa Garaiko hainbat bazterretan bezala, Eguesibarren, Ultzaman, Anuen, Esteribarren, Erroiabarren eta Aezkoan *-ki* aditz atzizkia ageri zaigu; hona Elkanoko Lizarragaren adibide bat: *ene Jauna izáqui ain ón amáblea beréz; ta berce álde ain nere amazále fña: eta alaére nic offendítu bere Magestadea?* (1984: 115); Aezkoako Abaurregainean bildua da hurrengoa: *nik erran fateko ta gonek guziak xakinki*. Hego-mendebaldeko geure hizkeretako idazkietan, bederen, ez da adibiderik ageri. Berebat, egungo mintzoan, inkestak egin diren Burundako Urdiainen, Arakilgo Arruazun, Imozko Goldaratzen nahiz Oskotzen eta Basaburuko Udaben ez da erabileraren arrastorik sumatzen (Iñigo, Salaberri & Zubiri 1995, *FLV* 69, 293).

5.3.1.13. Lekukotasuna zuzena izatera, aipatu ditugun ezaugarri guztietarik ‘-(z)en + ad. lag.’ loturan kontsonante sudurkariaren metatesirik ez egitea da Goñerriko berezitasun bakarra; egia esan, honelako huskeria bati ezin eman diogu garrantzi handirik.

Ekialdeko hizkeretan ez bezala, *-ki* eta *-gi* morfemak erabiltzen dira Goñerrian, ondoko Oltzan, hegoaldeko Gesalätzen eta Itzarbeibarren legez; iparretik Sakana du bidelagun. Arakilgo ekialdeko berri ez badugu ere, ezagun du Iruñetik goitiko hizkeretan, hots, gure eremuko ipar-ekialdekoetan, eta baita Eguesibarren ere, soilik *-ki* ageri dela, xvii. gizaldiko Beriain idazlearen lanean bezala. Aldiz, aditz nagusietako *-itzen* berrikuntzan bidelagun gehiago ditu Goñerriko hizkerak, ez baita atzendu behar Euskal Herriko erdialdeko anitz mintzotara hedatu dela: arestiko Gesalatz, Itzarbeibar eta Oltzaz gain, Beriain idazlea eta Iruñetik goitiko Ezkabarte nahiz Ultzama ibarrak gutienez, baina Sakana ez; *-tutzen* berrikuntza, berriz, Goñerrian, Gesalätzen, Itzarbeibarren, Burundan, Ergoienean, Arakilen eta Txulapainen gertatu da. Ekialdera ez dago aditz izenetan *-itzen* edo *-tutzen* berrikuntza Eguesibarren, Esteribarren, Erroiabarren ezta Aezkoan ere. Hona, orain, *-tu* pleonastikoa erabiltzea zein lekutan gertatu den: Goñerrian, Oltzan, Olloibarren, Gesalätzen —baina honetan Itzarbeibar badirudi kontserbatzaile dela, hango idazkietan ez baitzaigu adibiderik ageri—, Ergoienean eta Arakilen; Eguesibarren ere ageri da, Joakin Lizarragaren idazkietan hain zuzen. Beriain idazleak ere bazerabilen eta goitiko Basaburuan eta Odiatan bederen bada egun; ez dago, ordea, Esteribarren, Erroiabarren edo Aezkoan.

Ekialderatekoa da *igan / igen / iyen* 'igo' aldaerak duen hedadura: Zuberoan, Erronkarin, Zaraitzun, Aezkoan, Baztanen, Eguesibarren, Itzarbeibarren, Iruñetik goitiko Ezkabarten eta Txulapainen gutienez ageri da, eta baita Goñerrian eta Beriain idazlearen lanean ere; aldiz, iparralderagoko Basaburuan eta Andimendiaz beheitiko Ollo herrian, Oltzan eta Gesalatzan *igo* dugu —baina Elizalde Muzkikoak *igan* dakar—, eta *iyó* Aranatzan, Arakilen eta Larraunen: Aranatzan eta Arakilen bada bestelako etorkia duen *itzo* ere. Arestiko elearen iduria da *atzendu*-ren hedadura: Goñerrian, Oltzan, Itzarbeibarko Garesen, Eguesibarren, Erroibarren eta Aezkoan erabiltzen da gutienez; *aztu* dugu Sakanan Etxarriko datuetan. Ekialdeko hizkerekin batzen du Goñerria *ezaundu* aditzaren erabilerak ere: Goñerrian, Eguesibarren, Ultzaman, Erroibarren eta Aezkoan *ezagutu / ezaundu* aukera dago; *izagundu* dugu Zaraitzun eta *izaguntu* Erronkarin. Aldiz, Oltzako zendea eta Itzarbeibarren *(e)za(g)utu* dugu, Sakanan bezala. Ekialderagoko Eguesibar eta Erroibarrekin nahiz Ultzamarekin batera doa Goñerria baldintza ez errealeko protasian *-i(z)en* atzizkia erabiltzeko aukeran ere; Andimendiaz bestaldera, *-ko*-ren adibideak ageri dira Ergoienean.

Desberdina da *eramo* aldaeraren hedadura, bilduagoa Goñerriaren inguruan: Oltzan, Ollaranen eta Gesalatzan ageri da, nahiz Elizalde Muzkikoak ez darabilen, baina bai Beriainek. Sakanan eta Eguesibarren ez da *eramo* erabiltzen, *yaman* batean eta *eraman* bestean baizik, ezta Eguesibartik ekialdera dauden hizkeretan ere. Bildua da *a(u)rkindu*-ren eremua ere: Goñerrian eta Beriainen lanean ageri zaigu, baina ez Oltzan, Gesalatzan edo Itzarbeibarren; Eguesibarren ere badirudi J. Lizarragaren lanean *aurkitu* dagoela.

Etorkizuneko atzizkien sailean berriz ere Gesalatz eta Ergoiena elkartzen dituen ezaugarri bat ageri zaigu; arkaismoa den arren '-i + -ren' egiturak mendebaldeko bi ibarrok bateratzen ditu. Bada, bestalde, partizipioko aldaeretan mendebaldeko ezaugarri bat, dirudienez Goñerriraino iristen ez dena, *-adu* atzizkiak dihardugu: Burundan sistematikoki ageri zaigu; egun Ergoienean eta Gesalazko XVIII. mendeko idazkietan *-atu*-k du erabateko nagusitasuna, nahiz *-adu*-ren honddar zenbait ageri den, Dorraon behin eta Muzkiko idazkian bi adibidetan; ibar hauetarik ekialdera ez da *-adu* ageri. Mendebaldean ageri zaigu aditz nagusiaren hasieran *e-* aurrizkia kontserbatze hori ere: *egorri* adibidea hala Gesalatzan nola Goñerrian bildu dugu eta ekialderaxeago Iruñetik goiti Atetzen *ebili*.

Partizipioko *-i* atzizkiaren sinkopak ez du inolako banaketarik finkatzen, gure eremuko hizkera guztietan gertatzen baita: Ergoienean, Aranatzan, Arakilen, Goñerrian, Gesalatzan, Olloibarren, Oltzan, Itzarbeibarren, Eguesibarren, Ultzaman eta Aezkoan bederen bada. Etorkizuna adierazteko atzizkian ere batasuna dago gure eremu guzti-guztitan: *-en* ibar guztietan ageri da *-n-z* bukatzen diren aditzetarako. Aditz nagusia eta laguntzailearen artean gertatzen den metatesiak ere hedadura zabaldu baina ez da gertatzen Sakana alderdian; ez dakigu, bestalde, Iruñetik goiti Odietan eta Olaibarren ageri den metatesi mota hegoaldekoago diren hizkeretan bezala *-n*-duna den ala gabea den. *-nko* bukaera itxuraz berriak ere hedadura handia du: Burundan, Ergoienean —baita *-ngo* ere hemen—, Aranatzan eta Arakilen dago eta iparralderago Imotzen berragertzen zaigu; irudi aski aleatorioa erakusten du,

halaz ere. Hegoaldeko Itzarbeibarko hizkerari ere izaera berezia ematen dio *-nko* honek, iparrerago dituen ibarretan ez baitzen erabiltzen.

-ki aditz atzizkia ekialdean dagoela ikusi dugu: Eguesibarren, Aezkoan eta Nafarroa Beherean ageri da, baina ez hego-mendebaldeko gure hizkeretan; ezaguna da Nafarroa Garaiko iparraldean aditz atzizki hau arras hedaturik dagoela.

5.3.2. Aditz laguntzailearen morfologia

Ohiko Euskal Dialektologian aditz laguntzailearen morfologiak bertoko eta kanpoko hainbat aztertzaileengan oro har eragin ohi duen mirespenaren ondorio zuzena da eremu hauetako hizkerak alderatzeko hona arteko beste sailetan izan dugun baino, arlo honetan lanabes ugariagoak eta sistematikoagoak izatea. Gauzak zertxobait argitzeko garrantzizkoa iruditzen zaigun bereizketa nagusi bat egin dugu aditz laguntzaileez jarduteko; lehenbiziko hogeita bost ezaugarriak morfologiak eragin bilakabideei dagozkie eta hondarreko hemeretziatan fonologiak adizkien forman eragin aldaketak aztertu ditugu.

Morfologiak eragin bilakabideak

5.3.2.1. Mendiaz bi alderdietako hizkerak banatzeko emankorra den ezaugarri bat pluraleko hirugarren pertsonaren egiletasuna adierazten duen *-te* morfema dugu. Ezaugarri hau Irañetatik eskuin ekialdeko Arakilen (Arakama 1994: 584) eta Andimendiaz hegoaldera dauden hizkera guztietan ageri da; aldiz, Ergoienetik Uharteraino bederen *-e* dugu morfema; Irurtzundik eskuin, Gulibarren, Txulapainen, Ezkabarten eta Ultzama inguruan ere *-te* dugu morfema, Eguesibarren, Artzibarren, Esteribarren, Erroibarren eta Aezkoan bezala.

Arestikoarekin loturik, ezaguna da datiboko morfema *-te-* dela pluraleko hirugarren pertsonan Nafarroako hainbat lekutan, besteak beste hegoaldeko goi nafarrera deitu izan den horretan: *diotet* 'diet' da, esaterako, Oltzan eta Goñerrian Bonaparte printzeak bildu aldaera eta *conveni zeio* 'komeni zaie' dakar Nor-Nori sailean J. M. Iberok (248). Gesalatzan ere honelakoak ditugu: *evogui zorko diotegula gure salvacioa* (377). Aspaldiago testuetan Elizalde ere badarabil: *ezconduey ematen diote gracia ongui viciceo* (78). Beriainek ere badakar bere *Tratado*-an: *ala manatu çuen erraten ciotela vere Apostoluey* (10). Beranduagoko testuetan Eguesibarko Elkanoko Lizarragak ere *-te-* darabil: *zayote, zekiote...* Garesen —*zayote, zekiote*— eta Utergako dotrinan ere badiugu: *nola guc barcazen diotegun gauren zordunegui* (Ondarra 1980: 217). Iparrera Gulibarren, Txulapainen, Odietan, Ezkabarten, Ultzama alderdian, Esteribarren eta Erroibarren ere *zaiote* 'zaie' saileko adizkiak ditugu; behin Aurizberri eta Aezkoara iristean *zae* & *zee* sailekoak dakuskigu.

Mendiaz bestaldera *-te-* morfema dugu Arakilgo Irañetan, Ihabarren eta Urritzolan, baina mendebaldera, morfema *-e* denez, adizkiak Andimendiaz hegoaldeko aldaeretik hein batez aldentzen dira: *dakio* 'zaio' / *dakiobe* 'zaie' ditugu Uhartan eta Arruazun, *daakiyo/daakiyube* Arbizun, *dakiyo* / *dakiyobie* Etxarrin eta *dakiyo/dakiyue* Ergoieneko hiru herrietan.

5.3.2.2. Nor-Nori saileko oraineko adizkietan *-ki-* artizkirik ez duten eta *za-* hasten diren adizkiak dituzten hizkeretan, lehen pertsona datiboko morfema *-da / -ra* edo *-de / -re* da: Gesalatz, Goñerria —baina ikus bedi 5.3.2.7.—, Olloibar, Oltza, Itzarbeibar, Eguesibar, Elortzibar, Gulibar, Txulapain, Odieta, Ezkabarte, Ultzama,¹² Atetz, Anue, Esteribar, Erroibar, Artzibar eta Aezkoa batera doaz honetan. Ekialdeko Arakilen *-ki(d)e* eta *-de* —oraindik ere— ditugu: Urritzolan *zai*de eta *zai*kie bildu dira eta Satrustegin *zai*de; Ihabarren, berriz, *dakee* eta *dakie* erabiltzen ziren. Aldaketa mendebalderago gertatzen da, *-t* morfemarekin: Irañetan *dakee* & *dakie*, *dake* eta *dakit* ‘zait’ erabiltzen ziren. Arakilgo Uhartan berriz ere *dakie* dugu, baina Arruazun *dakit* dago. Arbizun (*d*)*aakit* & *dakitt* dago, eta baita Lakuntzan ere. Handik ezker Etxarrin *dakit* dugu eta Ergoieneko hiru herrietan ere *dakit* & *dakitt*. Baztanen eta Bertizaranan *zait* erabiltzen da.

5.3.2.3. Alokutibo maskulinoko aldaeretan ohiko *-k-* morfemaren ordain *-t-* dugu alderdi honetako hizkeretan hikako iraganeko adizkietan: honela, Goñin *nute* ‘ninduan’, *zezkideta* ‘zitzaizkidaan’ edo *niota* ‘nioan’ ageri dira. Oltzan gauzak antzera ziren eta baita Eguesibarren eta Itzarbeibarko Garesen ere. Gesalazko eta Olloibarko berririk ez dugu.

Iruñetik goiti gauzak desberdinak dira: Gulibarko Zian *niuken* ‘ninduan’, *zai*kieken ‘zitzaidaan’ edo *nioken* ‘nioan’ bildu dira, eta *-k-* bildu da Txulapaingo Beorburun ere. Odieta Latasen eta Gaskuen *nuken* ‘ninduan’, *zai*kieken ‘zitzaidaan’, *nioken* ditugu; datu guti dagoen arren Ezkabarten ere ematen du *-k-* zela morfema: *nuken* ‘ninduan’ (Anotz). Erroibarren bi sailtakoak ditugu, *zireta* & *zireteta* / *zireken* & *zireteken* aldaera bikoitzak lekuko. Iparreko Esteribarren, berriz, *-k-* dugu, ez *-t-* (Ibarra 1995: 306), baina hegoaldean *-t-*. Ekialderago Aezkoan ere *-t-* erabiltzen da; ditugun Artzibarko datuak ez dira aski adierazi ahal izateko.

Andimendiaz bestaldera ekialdeko Arakil Goñerriko ereduarekin batera doa: *nuten*, *zai*kieten, *nioten* (Urritzola); Ihabarren ere eredu bera zegoen. Aldiz, mendebaldeko Arakil ez doa *-t-* erabiltzen den hizkerekin batera: *nittuben* ‘ninduan’, *zai*kieben ‘zitzaidaan’, *nioben* ‘nioan’ (Uhart); Arbizu eta Lakuntza Uharteko sistema berekoak dira. Irañetan berriz, *-k-* erabiltzen zen: *niken* ‘ninduan’, *zai*kieken ‘zitzaidaan’, *nioken* ‘nioan’. Bestalde, Etxarrin eta Ergoieneko hiru herrietan ere *-t-* rekin zer ikustekorik ez duen beste sistema bat erabiltzen da.

5.3.2.4. Alokutiboko adizkietan maskulinoko morfema pleonastikoaren erabilek bereizten du Garesko euskara Eguesibar, Oltza eta Goñerrikotik; *diagu* (Elkano) eta *diegu* (Oltza, Goñi) ditugu batetik, baina *diaguk* Garesen. Femeninoan ere desberdina da egitura: *dinagu* (Elkano) eta *diñegu* (Oltza eta Goñi) alde batetik, baina *diagun* Garesen. Hirugarren pertsonakoak ere ez dira berdinak: *ditek* dugu Garesen maskulinoan, baina *die* Elkanon, Oltzan eta Goñin. Femeninoan *diñe* da Oltza eta Goñiko aldaera, baina *diten* Gareskoa; Elkanon, berriz, *diñen* pleonastikoa dago (Ondarra 1982: 192). Indikatiboaz landa ere antzera: *zaketagu* ‘zezakeagu’ dugu Elka-

(12) Imotzen eta Basaburuan *zaye* ‘zait’ da nagusiena eta *zait* dago Etxalekun, Goldaratzen, Berueten eta Arraratsen (Ibarra 1995b: 423); Bonapartek *dit* bildu zuen Nor-Nori-Nork sailean Etxalekun, Goldaratzen eta Arraratsen, baina *dee* edo *dire* entzuten omen dira egun (445).

non eta Goñin eta *zaketegu* Oltzan, baina *zaketagus* Garesen; femeninoan ere berdin: *zakenagu* 'zezakenagu' dago Elkanon eta Goñin, eta *zakenegu* Oltzan, baina *zakenagun* Garesen.

Gainerateko ibar gehienetarako ere badira datu batzuk. Arakilen Ihabarren, Satrustegin eta Urritzolan, Gulibarren Zian, Txulapainen Beorburun, Ezkabarten Anotzen, Odietan Gaskuen eta Latasan eta Erroibarren Mezkitzen, Lintzoainen, Erron, Olondritzen eta Gurbizarren "diagu / dinagu" ereduko adizkiak bildu dira; halaz ere, Esteribarko Usetxin *diuk* 'diagu' erabiltzen omen da, nahiz ibar bereko Eugiko aldaera *diegu* arrunta den (Gaminde 1986: 200).

5.3.2.5. Ezaguna denez, iraganeko *-n* morfemaren agerpenik eza zen hizkera bat "hegoaldeko goi-nafarrera" izendatzen den euskalki horretan sartzeko ezaugarri garrantzizkoetarik bat Bonaparte printzearentzat. Beraren datuetan bederen, Goñerriko hizkeran ez da delako morfema hori ageri iraganeko adizkietan. Mendiaz haraindi, ordea, *-n* aurkitzen dugu ia salbuespenik gabe; *-n*-dunak dira Burundako, Ergoieneko, Aranazko eta Arakil guztiko —Ihabar eta Urritzola barne— aldaerak.¹³ Berebat, *-n*-dunak dira Gulibarko, Txulapaingo,¹⁴ Ezkabarteko, Odietako, Olaibar-ko, Ultzamako, Atezko, Anueko eta iparreko Esteribarko hizkerak; *-n*-rik gabeak dira Esteribarko alderdi bat eta Erroibar, eta Artzibarren ere *-n*-rik gabeko adizkiak erabiltzen ziren, Aezkoan bezala.

Morfema hau gabeko adizkiak ditugu Gesalazko, Oltzako, Itzarreibarko eta Eguesibarko hizkeretan. Idazleetan Beriainek nagusiki aldaera *n*-dunak zerabiltzan, baina baditu *-n* gabekoak ere; 1609ko Iruñeko olerki sarituetan, ordea, *-n* gabeko aldaerak dira nagusi; mende bete geroago, 1729ko predikuan, Elizalderen lanean nahiz Lizarragarenean *-n* gabeko adizkiak ditugu. Utergako dotrinan ere *-n* gabekoak dira adizki guztiak iraganean (Ondarra 1980: 177). Ordea, Oltza zendeako Ibero herriko guruzpideko otoitzean, bietarik daukagu: *ciñe* 'zinen' & *cizquiete* (147), *zindo-aza* (149), baina *cioten* (147), *cen* & *cinducen* (149). Olloko mende honen hasierako lekukotasunean ere gabeak —nagusi— eta dunak ageri dira. Ohi denez, Goñerriko testuetan ere morfema hori gabeko adizkiak —gehienak— eta morfema hori dutenak ageri zaizkigu: esaterako, Ebanjelioan *cere* & *ceren* 'ziren' ditugu, eta lehen predikuan (Ondarra 1991) *zuen* & *ce*. Markotegik ere berdin: *zion* & *zio*. J. M. de Ibero idazleak *-n* gabeko adizkiak ditu denak.

Hain zuzen ere, ezaugarri honexek —inoizka *-n* agertzeak— eragin du Olloibar-ko hizkera mendiaz bestaldeko Arakilgo aldaki dialektalean sartzeko Yrizarren jokabide monotetikoa. Gure arabera, ordea, —ikus bestalde Ludo Melis-en iritzia (1989: 72)—, hizkuntza batzuetan dialekto nagusiak bereizteko erabiltzen den arren, eta Kataluniako adibidea hurbil dugu, hizkera bat sailkatzeko sobera guti da ezaugarri bakar bat kontuan hartzea; jokabide honek arazo nabarmenak dakartza maiz askotan; hori, nolazpait, Bonaparteren garaiko ikuspegira itzultzea da, non ezaugarri baitezpadako —baina aldi berean nahikoa den— bat agertzeak, hizkera bat non kokatu edo

(13) Kasu bakan batzuetan Arakilen *-n* gabeko adibideak ditugu: Satrustegiko errotan *xan nu* 'jan nuen' eta *zunte* 'zuten' bildu ditu Artolak; ibar bereko Ekain *ezue entenditzen* ere bildu du (Yrizar 1992: 599).

(14) Nahiz eta adibide *-n*-dun ugariarekin batean *zé* dugun Beorburun (Artola 1992: 216).

non sailkatu erabakitzen duen. Guk, jakina, ezaugarri “baitezpadakoen” eta “ezin saihestuzkoen” argudioa baztertzeke eginahala egin eta ezaugarri multzoak kontuan hartuko ditugu.

5.3.2.6. Iraganeko adizki trinkoetako erroan ohiko *-e-z* gain *-a-* ageri zaigu batzuetan eremu honetako hizkeretan; aspaldiago aldaera *-e-*dunak zerabiltzan Beriainek: *cegon*, *cebillen*, *ceuden*; 1729ko predikuan ere, berdin: *zeizo*, *zeude*, *zeuca* (167). Gerora zail da ezaugarri honen arabera banaketak ezartzea, eremu anitzetan bi sailatarik baitago datuetan; adizki trinkoan *-a-* agertzeko arrazoia analogia morfologikoa ala asimilazio mekanikoa izan ote den da jakin beharko litzatekeena. Goñerrian, esaterako, aditz jokatu batzuetan *-e-* dugu Munarritzen sortu J. M. de Iberoren lanean: *cebille* (94), *cegó* (92), *nengo* (238), *cequien* (233), *ceriçon* (692); halaz ere, *zaude* ‘zeuden’ dakar (97), non morfologiaz landako *eu > au* aldaketa gertatu ahal izan den, alegiazko *laudequen* ‘leudekeen’ (671) adibideak erakusten duenez; *çozquelaric* ‘zeuzkalarik’ ere ageri da (93), non agian (*eu >*) *au > ou > o* egon daitekeen; antzera, *zoquen* ‘zeukan’ dakar beste prediku batek (Pre I, 140). “Ekarri” aditzean, ordea, *-a-*dunak ditugu, J. M. de Iberoren adibideak lekuko: *zacazquitela* ‘zekartzatela’ (243), *zacarra* ‘zekarren’ (243), *zacarte* ‘zekarten’ (243); pentsa ote daiteke analogiarekin zerikustekorik batere ez duen *e - a > a - a* asimilazio mekanikoa gertatu dela? Goñiko Ebanjelioan *-e-*dunak ageri dira: *cegolariquen* (129 eta 131). Markotegik *zauquen* ‘zeukan’ dakar (231) eta *zauden* ‘erlat. zeuden’ ageri da beste idazki batean (Elizk, 166), baina adibide hauetan ere *eu > au* gertatu ahal izan da; beste prediku batek *zeuden* dakar (Pre III, 155).

Gesalazko Muzkiko idazkietan ere antzera: *cego* (382) dugu batetik, baina baita *zauquen* ‘zeukan’ (384, 387) eta *zaude* ‘zeuden’ ere (382). Oltzako Iberoko gurutzebide kantuan ere, berdin: *zure penes zaucaten lastimagatic* (148), baina *cego*, *bada*, *beteric odoles aurpeiguia* (149). Elkanoko Lizarraga iduri du *-e-* duen eredu zaharragoari jarraitu zitzaiola: *zebilalác* (1984: 87), *cégo* (82), *etzeude* ‘ez zeuden’ (212), *zequiularic* (112), *néquie* (212), *zetórla* (141), *ceucáten* (erlat., 124), *ceucána* (134).

Goiti badira *-a-*dunak: *bazabillen*, *banakien* & *bazankuen* ‘bazeukan’ aldaerak dakartzate Txulapaingo Nabazko emaitzek eta hipotetikoan ere *balaki* dugu. P. Salaberrik dioskunez (ahozko lek.), Basaburuko Beramendi-Udaben ere badira adibideak: *nallen* ‘nenbilen’, *ziñakin* ‘zenekien’... Ezkabarteko dotrinan bietariko adibideak ditugu: *zeuden* (380) / *zauden* (382, 383); egungo mintzoan, *zábillela* bildu da Anotzen (Artola 1985: 107); Baztanen, esaterako, *-a-*dunak dira aldaerak, eta Ultzaman ere, nagusiki *-a-*dunak dira: *nakin* ‘nekien’, *zakin* ‘zekien’, *zagon*, *zabillen* —baina *zebilan* ‘zebilen’, *zeon* & *zion* ‘zegoen’—, *naukin* ‘neukan’, *zaukin* ‘zeukan’ (Ibarra 1995b). Erroibarren ere badira: *nagon*, *zauke*, *baldin bazabillen* (Ibarra, argitarag.), baina idazki zahar batean ageri diren aldaera gehienak *-e-*dunak dira: *baicequin*, *ceucan*, *cegon*, *cegonic*, *cebilzan*, *bacequien* (Satrustegi 1987: 264-6) / *zabilzan* (266). Aezkolan aditz batzuetara *-a-*dunak hedatu dira —*nákíe* ‘nekien’, *zakárre* ‘zekarren’—, baina ez Bidasoa alderdiko hizkeren mailaraino: *zéo* ‘zegoen’, *néngo* & *nindeo* ‘nengoen’.

Bestalde, Zuazok dioenez ekialdeko hizkerekin batera dator Sakana osoa Burunda barne iraganeko trinkoetako *-a-* horretan (1998: 220). *Erizkizundia*-k, esaterako, *banakien* dakar hala Arakilgo Uharten nola Irañetan.

5.3.2.7. Nor-Nori aditz saileko iraganeko nahiz oraineko adizkietako *-ki-* artizkia eremu honetako hizkeren ezaugarri nabarmena dugu. Ezinbestean garai oso desberdineko datuak baliatzen ari garenez, diatopia eta diakronia nahasten ahal zaizkigu, eta ondorio dialektologiko okerretara irits gaitzke. Dena den, hizkera guztietan XIX. mendean oraineko adizkietan ez agertzea aipagarria dela uste dugu.

Iraganeko aldaeretan mendiaz bi alderdietan dugu; hona mende honetako Andimendiaz bestaldeko adibide batzuk: *zaki(g)un* 'zitzaigun' (Lizarraga, Etxarri, Arruazu), *zakion* (Irañeta), *zakion* (Ihabar) eta *zaikion & zaion* 'zitzaion' (Urritzola).¹⁵ Andimendiaz harat, berriz, XIX. mendeko bigarren erdialdeko Oltzako eta Goñiko *zekide & zekire* 'zitzaidan' nahiz Gesalazko Muzkiko XVIII. mende bukaerako *cer guertatu cequio* 'zitzaion' aipa ditzakegu (381). Eguesibarren eta Garesen ere *zekio* dakar Bonapartek. Erdialdetik Imozko Eraso eta Muskitzera,¹⁶ Atezko Beuntzara, Ezkabarteko Anotzera, Odietara eta Anue ibarreko Egozkue eta Leazkuera hedatzen da eta ekialdetik Erroibar edo Artzibarreraino, baina ez Aezkoara.

Sakana alderdi horretan, ordea, oraineko adizkietan dugu ezaugarri hau: Aranazko eta Ergoieneko adibideez gain, *eztakie* 'ez zait' sailekoak ditugu Ihabarren, esaterako, edo Gamindek Uhartan bildu *dazkio* 'zaizkio' (1985). Burundan iraganekoetan baizik ez dira ageri *-ki-*dunak, baina *zizaidan*, *zizaizun* sailekoekin lehian, beti ere (Zuazo 1994: 333). Gogoan izan bedi Bonapartek Irurtzunen oraineko adizkietan bi sailtakoak bildu zituela, hala *zaide* nola *dakit* (Arakama 1994: 581); ondoko Gulibarko Larunben, ordea, *zaio* bildu du Artolak (EAEL), eta *zaide*, *zaizu*, *zayo* saila Zian. Imozko Etxalekun ere *dakio* erabili izan da orain artean, baina egun *zaio* entzuten da (Ibarra 1995b: 423-4).

Andimendiaz hegoaldeko eremuko hizkeren filologia ezagutzarako garrantzizkoa da adieraztea Goñerrian XVIII. mendeko idazkietan *-ki-* morfema agertzea hedatuago zegoela beranduagoko lekukotasunetan baino. J. M. de Ibero idazleak oraineko aldaeretan ere badarabil, egun Sakanan gertatzen den bezalaxe: *cerengatic atraco daquizquizu eingiruec* (93); *esçaquezu in gauce andiagoric eta zure arimeri iago valietuco daquionic, nola obedicea* (111); *belaurico ssarriçen daquizquio ceruen* (245). Baina bestelakoak ere badarabiltza: *arguitu ceio mundueri egun dichoso eta deseatu au* (96); *ematen ceigu enten-daçera* (241). Iraganerako ere badarabiltza aldaera *-ki-*dunak gure idazle munarriztarak, jakina: *convertitu cequizquiola gozo, eta alegrie andi betean* (97). Orainekoetan ageri zaigu "Muruzabal 1751" izeneko testuan ere: *escapacen daquio* (90). Hegoaldera Gesalaten ere oraineko aldaeretan ageri da artizki hau XVIII. mendeko testuetan: *cumplituco daquioite* (372), *nola atera beadaquio [sic] aungui negocioric?* (388), *gogorcen daquioite vioza* (389).¹⁷ Baita Itzarreibarko Utergako dotrinan ere: *pertenecicen daquio & pertencicen daizquio* (204). Halaz ere, Garesko datuetan iraganean *-ki-* beharrean *zaiko* 'zitzaion' dakar Bonapartek (Ondarra 1982: 173), eta baita Oltza eta Goñirako ere

(15) Analogikoa ez bada, "*edin"-i zor dakioke *-i-* hori, agian.

(16) Ultzaman egun ez omen da erabiltzen baina lehenago bazela dirudi (Ibarra 1995b: 425).

(17) Konpletiboko perpausaren osagarri gisa ere ageri da: *eztaiteque gertatu faltatu daquizun viarco egune* (380); *ezala permititu suceditu daquioten olaco desgracie* (390). "Na(h)i" aditzarekin ere ageri da Goñerrikotzar hartu dugun testu batean: *Jangoycoari nei dequiola* (Mur, 88).

(ibid.). Ordea, Elkanon, *zaiko* 'zaio' oraineko aldaera zen (Ondarra 1982: 172) eta iraganekoa, berriz, *zaikio*.

Aipagarria da, bestalde, itxuraz oinarria **edin* duten adizki batzuk badirela lehen aldiko *-ki-* ereduari: J. M. de Iberok *aparecitu ceiquio demonio* 'zitzaion' (92) nahiz *etorri ceiquizquigu* 'zitzaizkigun' (235) dakartza; predikuetan ere badira honelako aldaerak: *ece antigoequi erran ceiquiotela* 'zitzaie' (141), *cer guertatu ceiquion ill ondoan juicioan* (152); ikus Salaberri (1994: 12, 10. oh.). Oltzako Iberoko kantuan ere berdin: *Emen minzatu ceiquioten Christoren Magestadea Jerusalemgo alabai* (150). Utergakoan bezala, Gesalazko testuetan oraineko adizkian ageri da: *deiquiote* 'zaie' (380).

5.3.2.8. "Joan" aditzaren oraineko aldaera trinkoetan ere aldea dago gure eremu-ko hizkeretan:¹⁸ Goñerrian ez bezala *niyue*, *gue*, *diyue* saileko adizkiak ditugu Ergoie-nean. Ondoan *nue*, *gue*, *due* ditugu Lakuntzan eta Etxarrin, eta *nua*, *ua*, *dua* Arbizun. Arakilgo Arruazun eta handik ekialdera —Txulapainen, Odietan, Ultzaman, Anuen, Esteribarren, Erroibarren— *no(a)ye*, *go(a)ye*, *do(a)ye* sailekoak ageri zaizkigu. Goñerriko aldaerak ere sail honetakoak dira; hona testu zaharretako lekukotasun batzuk, erlatiboko edo konpletiboko atzizkia gora-behera: *noien* (Ib, 255), *noyen* (Pre IV, 161), *goye* (agint., Ib, 178), *doie* (Ib, 656), *duaie* (Mar, 236), *doielaric* (Pre II, 147), *doiela* (Pre IV, 163).

Goñerrian *no(a)ie*, *go(a)ie* edo *doaie* berranalizatuak ditugun arren, hauen analogiaz sortu *goazi*, *zoazi*, *doazi* saileko pluralik ez dagoela aipatu behar da; pluraletan Beriainen —*noaye*, *obaye* baina *doacenac*— eta Elizalderen testuetako egoera bera aurkitzen dugu: *nola doacen gure egunec* (Pre IV, 161), baina *doiela S(a)n Francisco Guardianoaren gana* (Pre IV, 163); *zuas* (agint., Pre II, 156).¹⁹ Bada Markotegiren agintezko aldaera berezi bat singularreko bigarren pertsonakoa, *-a* duena: *zoaza* (229); J. M. de Iberok ere badarabil *-a* hirugarren pertsonako pluralean, eta ez agintezkoan gainera: *eta beitoaza Glorieco descansu eternora* (253). Halaz ere, erlatiboko atzizkia dagoenean iduri luke J. M. de Iberok darabilen adizkia "doaz" zaharra dela: *infernure erroçera doacenac* (240), *anditus dacen becela* (673). Halaz guztiz ere, hemen arazoa diakroniakoa da gehiago dialektologikoa baino.

Gesalazten ere antzera gertatzen bide zen: *duei* 'doa' ageri zaigu singularrean (378), bokal epentetiko berria agerian duela, egituraren banaketa hau ohikoena ez izanik ere, eta baita *dueiela* (379) ere; bigarren pertsonan *zuacelaric* (379) dakar, analogiarik gabe, itxuraz. Eguesibarko J. Lizarraga ere egoera zaharrarekiko leiala da gehienik: *doaz* (1984: 123), *goaz* (144) eta *zoaz* (204) dakartza; halaz ere, bada haren lanean berrikuntzaren arrasto bat ere, hirugarren pertsonan hain zuzen: *Sanduaac, emendic doacínac Jangoicoaren fedean ta amórean* (145).

xx. mende hasierako Txulapaingo Nabazko emaitzetan *zoazi ortik* ageri da, pluraleko aldaeretara *-i* analogikoa iraganik (Erizk). Berriki Beorburun *goazi*, *zoazi* eta *doazi & dazi* bildu dira (Gaminde 1985) eta *-i* daramate pluraleko oraineko adizkiek

(18) Sakanako adizkiak Gaminderen lanetik hartu ditugu (1985) eta Goñerrikoak XVIII. mendeko testuetarik, ez baitzuen Bonapartek aditz trinkorik sistematikoki bildu.

(19) *Zuas*, *zuas madariquetue Infernuco su eterno artara* pasartean; lehen pertsonako pluralean *guazen* (agint., Mar, 236) & *guacen* (agint., Pre I, 139) ditugu.

baita Odietan, Ultzaman, Anuen, Esteribarren eta Erroibarren ere; Aezkoan *-a*-dunak hasten dira: *gaza*, *zaza* eta *daza*. Sakanan konplexua da kontua: Ergoienean *gu(e)ze* eta *du(e)ze* erabiltzen dira, baina baita *zuez* zaharragoa ere; funtsean hori bera da Etxarrin eta Lakuntzan gertatzen dena; aldiz, Arbizun *guez*, *zuez*, *duezte* dugu, eta Arruazun *goazte*, *zoaz* eta *doazte*; Uharten erregularragoa ageri da: *gazte*, *zazte* ‘zoaz’ eta *dazte*; Irañetakoa da hurrengo saila: *gaze*, *zaze*, *daza* & *dazte*.

5.3.2.9. “Ibili” aditzean Nafarroa Garaian berranalisiaren eraginez sortu ziren ‘dabil + bokala’ erako adizkiak Goñerrian ere ageri zaizkigu: *emen otsoa dabil* dakar J. M. de Iberok (682) eta Markotegiren idazkietan ere bada adibide bat: *zain dabilla buelta ematen loi ziquiñan sarturic* (234). Eguesibarko J. Lizarragaren lanean ere bada: *dabilalái* (1984: 124), non aukera bakarra ‘dabila-laik’ banatzea den. Beriainen eta Muzkiko Elizalderen lanetan ez dago aukerarik jakiteko, baina 1609ko Iruñeko olerki sariketara aurkeztu zen Ioan de Elicaldere idazkian *dabilla carriquetan* dakusagu (Kerejeta 1991: 165), berranalisi eta guzti. Egungo mintzoan erdialdean Ultzama eta Anue inguruan *nabille*, *dabille*, *gabiltze* eredukoak ditugu (Ibarra 1995b: 474), eta Esteribarren *na(b)ile*, *da(b)ile*, *ga(b)iltze* bildu ditu Gamindek (1986: 197). Ekialdera, egungo Aezkoako mintzo bizian *neila*, *yeila*, *deila* sail berritua erabiltzen da.

Andimendiaz bestaldera berranalisirik gabeko aldaerak ditugu Burundan —*nail*, *dail*, *gabiltza*— eta baita Etxarrin, Arbizun eta Lakuntzan ere; Ergoienean *na(a)ille*, *da(a)ille*, *ga(a)iltze* saila dago eta baita Arruazutik eskuin Uhartan eta Irañetan ere.

5.3.2.10. “Etorri” aditzeko aldaera trinkoak agintezko testuingururako gelditu dira Goñerrian Nafarroako beste leku anitzetan bezala eta “eldu izan” egitura ordezkatu ditu: *datozela socorrizera dauqueten necesidade andia* (Mar, 226); *zatoste Salvadorearengana, ece emanen dice medioac* (Pre V, 164); *zatoste bada confianza andierequi* (Ib, 678); *atoste niri contu ematera* (Ib, 246); *atoste, bada, erranen dicet* (Ib, 677).²⁰

Puntukaritasuna honela adierazten da: *absolvi dezaque penitente damutassunarequi eldu denari edozain confessorac* (Mar, 240); *eta ni gaur Jangoicoaren celo ardiante batequin eldu naiz empenaturic arrancacera ene oyenten animoetatic descuido pernicioso au eriocearena* (Pre II, 145). Salbuespena dira egoera zaharragoaren lekuko diren hurranen bi adibideak: *Nórc pensatu ere bear du, datocela arren arimera Trinteteco iru personac?* (Ib, 237); *erran zadazu... nola bear bada erremedio bague negar eguiñen duzun datorren urtean!* (Pre IV, 158).

Oloibarren ere “eldu izan” egitura ageri da: *eldu den illerako; xeietik eldu dere* (Erizk). Gesalatzen ere “eldu izan” egitura erabiltzen zen: *icusico dute nube batean eldu dela Christo juzgacera potestade eta Magestade andi vatequi* (383). Aldaera zaharrak agintezkoetarako gelditu ziren Gesalatzen: *zatozte juzgaturic izatera* (385). Eguesibarko J. Lizarragak ere “eldu izan” zerabilen: *Jangoicoaren escutic, escu onetic eldu dá: artu óngui aláco escutic becala* (1984: 121); halaz ere, badira erabilera zaharraren adibideak Lizarragarengan: *cerén trabájuac, dirénac diréla, baitatózi Jangoicoaren escutic*

(20) Ohar bedi agintezko bigarren pertsona pluraleko aldaerotan *z-* galtzea edo disimilatzea litekeena dela J. M. de Iberoren idazkietan; Euskal Herriko erdialdeko hizkeretako aldaerara jo ote du idazleak? 1609. urteko Iruñeko olerki saritu batean *çatoste, çatoste, nay baduque jan* dugu (Kerejeta 1991: 165) eta *zatoste* dakar 1729ko predikua ere (168); egun *zato* eta *zatozte* erabiltzen dira agintezkoetan Erroibarren eta Aezkoan, esate baterako.

(1984: 118); ohart *-i* analogikoaz. Beriainek *nator*, *dator* saila zerabilen; *eldu* 'iristea' da haren lanean.

Burundan ordea, lege zaharrari jarraitu zaio eta aldaera trinkoak gorde dira. Gamindek Iturmendin bilduak dira *nator*, *dator*, *gatoz*, *zatoz*, *zatozai* & *zatozei* eta *datoz* (1985); Olatzagutian eta Altsasun ere bildu zituen sail honetakoak; Echaidek Burundako Ziordian *ónutsá dator* (1989: 321) dakar. Ez da honelakorik Ergoienean ezta Etxarri, Arbizu, Lakuntza, Arruazu, Uharte edo Irañetan ere: Unanun *onútz eldú uk* bildu zuen Echaidek eta guk geuk ere horrelakoak entzun ditugu herri horretan. Echaidek berak Lakuntzan *eldú die ónotz* bildu zuen; Murginduetan ez zen erantzunik bildu. Handik eskuin Txulapaingo Nabatzen *eldu den illebeterako* ageri da; Ezkabarten ere bildu dira adibideak: *Nik, básta... ezín bóta nión gañéra; eta gizon bát Make-rré(i)ngua, éldu zén kárro batéki... egurréki, t'esperátu nuén, gizon oré árará erdetsi ártio* (Artola 1985: 108); horrelakoak erabiltzen dira Odietan, Ultzaman, Anuen eta ekialderagoko ibarretan ere.

5.3.2.11. "Izan" aditzaren orainean Olloibar, Oltza, Goñerri eta Gesalazko *gada* & *zada* eta Elkanoko *gara* & *zara* ditugu alde batetik, baina Garesko *gare* & *zare* berranalizatuak bestetik (Ondarra 1982: 176); zaku berean sar dezakegu Elortzibarko Zabalegiko 1785eko predikuko *zare* ere (Yrizar 1992: 26). Bestaldera, goiti, *gara* eta *zara* ditugu beti Txulapaingo Nabatzen (Erizk), Ezkabarteko dotrinan, Odietan, Ultzaman —Imotz-Basaburuetan *gaa*, *zaa*—, Anuen, Esteribarren eta Erroibarren; ezaguna denez, Aezkoan *gira*, *zira* eredu analogikoa erabiltzen da. Andimendiaz bestaldera *gaa* & *zaa* ditugu Burundan —baina Olatzagutian *gada* & *zada*—, Ergoienean, Etxarrin, Arbizun, Lakuntzan, Arruazun, Uhartan eta Irañetan; Ekialdeko Arakilen ere *za(a)*, *gaa* bildu dira Ihabarren eta *gea* & *ze(r)a* Urritzolan. Dirudienez, beraz, soilik hegoaldean garatu ziren *gare*, *zare* ereduko aldaera berranalizatuak.

5.3.2.12. "Izan" aditzean Nor saileko pluraleko adizkietan *-de* morfema pleonastikoa eransten da inoiz Goñerriko idazkietan: *dirade* (Mar, 227; Pre III, 153 eta 155; Pre V, 165). Oltzako Iberoko otoitzak *ceiñ cruela zarade zu* dakar (151). Elortzibarko 1758ko Zabalegiko prediku batean ere ezaugarri hau ageri zaigu: *dirare*. Elkanoko Lizarragak ere bazerabiltzan honelakoak: *zarade*, *garade*, *dirade* (Yrizar 1992: 26-7 eta 474). Aipa dezagun *dirade* biziki nagusitzen dela Beriain utergarraren bi lanetan, baina ez dela honelako adizkirik ez XVIII. mendeko Utergako dotrinan ezta Garesko Bonaparteren XIX. mendeko datuetan ere. Gesalazten ere ez dago honelako adizkirik ez Elizalderen dotrinan ezta XVIII. mendeko Muzkiko predikuetan ere. Nafarroako erdialdean *dirade* & *dirare* txandaka ageri dira Ezkabarteko 1771ko udal agiri batean eta berriki, 1987an, Koldo Artolak *giñaden* aldaera bildu du Odietako Erripan (Yrizar 1992: 82), baina O. Ibarrek ez du Ultzaman honelakorik entzun (1995b: 417).

5.3.2.13. Nor-Nori-Nork sailean **-i-* erroa darabilte Andimendiaz hegoaldera dauden ibarretako hizkeretik; iparreki aldera daudenek ere bai, Arakildik abiaturretik Esteribarreraino. Erroibarren *dakot* 'diot' sailekoak agertzen hasten dira, eta baita hegoaldetik Artzibarren ere; gauza jakina da Aezkoan *-ako-* erdua dagoela. Mendebaldean, Ergoiena eta Burunda alderdira hurbiltzen garen bezala, **eradun* oinarritik eratorritako adizkiak ditugu. Lizarragako eta Goñiko adibideak ezarri ditugu erakusgarri, baina oroitarazi behar da Etxarrin ere, esaterako, erabiltzen direla *doot*, *doo*,

doogu, *doobie* erako adizkiak (cf. Karasatorre et alii 1991 eta Maiz & Mundiñano 1998). Onddo-onddoan, Arbizun eta Lakuntzan, *dio*t saileko adizkiak erabiltzen dira.

Lizarraga: *doot* 'diot', *doozu* 'diozu', *doo* 'dio', *doogu* 'diogu', *doozie* 'diozue', *doore* 'diote', *dunt* 'dit', *duzu* 'dizu', *duugu* 'digu', *duzie* 'dizue' eta *doore* 'die' (Yrizar 1991: 416).

Goñi: *dio*t, *diozu*, *dio*, *diogu*, *dioze*, *diote*, *dere*, *dizu*, *digu*, *dize* eta *diote* (Yrizar 1992: 537).

5.3.2.14. Nor-Nori-Nork saileko adizkietan pluraleko *-zki-* zaharra edo *-it-* morfema analogikoa erabiltzen dira Nafarroan; hizkera batzuetan, gainera, biak ageri dira adizkietan; esaterako, Ergoieneko Lizarragan *-zki-* dakusagu batzuetan: *duuzkit* 'dizkit', *duzkizut* 'dizkizut', baina baita *-it-*ekin zerikusia izan dezakeen —ez baitezpada, hala ere— *tt-* ere: *dezu* 'didazu' baina *ttezu* 'dizkidazu' (Gaminde 1985). Oinarria **eradun* duten Etxarriko Nor-Nori-Nork-eko adizki laguntzaileek *-zki-* nahiz *-tza-* morfema pluralgileak onartzen dituzte: *doozkiyot* & *dootzat*, *doozkiyok* & *dootzak*, *doozkiyobie* & *dootzabie* (Karasatorre et alii 1991: 48). Uhartre Arakilgo dotrinan *-it-* ageri zaigu: *dityidazule*, *dityizun*, *cityigun*, *tyiogun* (Arakama 1994: 581); ekialdeko Arakilgo datuetan ere *-it-* nagusi da: *ttizu* 'dizkizu', *zittizun* 'zizkizun' Urritzolan eta *ttizut* 'dizkizut', *nittizun* 'nizkizun' Ihabarren, esaterako. Eskuinera, Gulibarko Zian *ttio* 'dizkio' bustiduraduna dugu, baina Txulapaingo Nabatzen *tio* ageri da (Erizk), Odietako Latasan bezala; *ttio* bustia, berriz, Odietako Gaskuen. Ezkabarten *tigu* 'dizkigu' dugu dotrinan (381); *tiozu* eta *tiogu* ditugu Anozko egungo datuetan ere. Imotzen eta Basaburuan *-zki-* eta *tt-* erabiltzen dira, eta Ultzaman eta Atetzen *tt-*; Anuen busti gabeko *t-*dunak dira pluralak, Esteribarren bezala; Erroibarren *daizko* & *daizkio* saila hasten zaigu, baina badira bestelakoak ere: Mezkitzen *dizkio* / *zitio*, *nitio* bildu ditu O. Ibarrek (argitarag.); Artzibarren iduri luke ez direla *-it-* ereduak ageri; Aezkolan *dazkio*, *dazkit*, *zazkio*, *nizkio* saileko *-zki-*dunak erabiltzen dira.

Andimendiaz hegoaldera dauden ibarretan Bonaparteren garaian *-zki-* nahiz *-it-* morfemak erabiltzen zirela dirudi. Garesen orainean bi sistemak erabiltzen ziren, *dizkiot* eta *tizut* 'dizkizut' baititugu. Goñerriko testuetan denetarik dago: *tio*t edo *citio* Ebanjelioan, *dizquion* & *dition* Markotegiren lanean, baina soilik *dizquio* & *dizquit* & *dizquizut* saileko eredu zaharra J. M. de Iberoren idazkietan. Mende bete beranduago, Bonaparteren datuen arabera hala *-zki-*nola *-it-* erabiltzen dira bai Oltzan eta bai Goñerrian, zeharkako objektua zein den: esaterako, *nizkizu* / *nitio* bitasuna dugu bi ibarretan; gisa berean, *zizkizu* 'zizkizun' dugu Oltzan eta Goñin, baina baita *zitigu* 'zizkigun' ere. Arras hegoaldeko den Gesalatzek kontserbatzaileago dirudi, eta Martinez de Morentinen testuetan garbi ikusten da *-zki-* erabiltzen zela: *dizquiola* (386). Lehenagokoak diren Elizalderen dotrinako adizkietan ere *-zki-* dugu: *dizquio* (68), *dizquigute* (78), *dizquigu* (90). Mende bete lehenago idatzi zuen Beriainek ere *-zki-* sailekoak zerabiltzan hala *Tratado*-an —*dizquigun* (19)— nola dotrinan: *erraten dizquigun sentidoan* (85). 1729ko predikuan ere *dicquio* eta *dicquio*te dakuskigu, baina Joakin Lizarragaren testuetan eredu berritzailea dugu: *ditio* 'dizkio', *tida* 'dizkit', *tigu* 'dizkigu', *tio*t 'dizkiot'... Elkanon *tio*t, *tiozu*, *tio* eta abar bildu zituen Bonapartek.

5.3.2.15. “*Ezan”-en pluralean *-zki-* morfemak ohiko *-it-* ordezkatu du geure eremuan XVIII. mendearen inguruan. Muzkiko Elizaldeak darabilen ohiko *balitz* ‘balitza’ aldaeraren ordain —*batec eraman baliz Sagrarioco Ostia guciac...* (75)—, Elkanoko J. Lizarragak ‘-za- + -zki-’ egitura berriko aldaerak dakartza: *ta firmeágo, ezi icus baléz-qui béguis* (1990: 178). 1729ko predikuan ere antzera gertatzen da ahaleran: *norc erran lezqui zure alabanzac dignoqui* (170); hurrengo ahaleko aldaera J. M. de Iberorena da: *erre, eta egosi beiguezazqui* ‘baikaitzake’ (668). Goñerrikotzat hartu dugun Muruzabalgo 1751ko predikuan aginteran ere pluraleko *-zki-* aldaera ageri da: *instruitu bezazqui ta mogui bezazqui... castigue bezazqui* (91). Bonapartek *bezki* dakar Elkano, Gares, Oltza eta Goñirako, ordea.

Goñerrian aldaera osoagoak ageri zaizkigu subjuntiboko adizkietan Nafarroako beste leku batzuetan baino: *dezazquigun* batek (Mur) edo *dezazquiela* batek (Mar, 232) nabarmen erakusten dute laburdurarik ez dela izan eta ‘-za- + zki’ oinarria osorik gorde dela.²¹ Oltzako Iberoko gurutzebideko otoitzean ere aldaera osoak ditugu: *intencio chusenarequi eguin dezacquiden virtutearen obrac* (148). Beste leku batzuetan, *de-*ren ohiko galeraz gain, adizkiaren barreneko atal bat galtzen da, ekialderagoko Aezkoako *errezkiéla* ‘erre ditzala’ edo *ermazkitéla* ‘eraman ditzatela’ lekuko (Camino 1997: 444). Markotegiren *al dezazquien* ‘ahal ditzakeen’ adibidean ez bezala (231), Goñerriko hurrengootan *de-* galtzen da, baina ez da laburdurarik gertatzen adizkiaren barrenean: *iguiri zazquic* (Eb, 130), *errespeta çazquigule* (Ib, 105), *ai çezquizu... consejuac* (Ib, 109). Laburdura hori Eguesibarren gertatzen da, hurrengo agintezko adizkiak lekuko: *zkizu, zkik, zkin*; Garesen, Oltzan eta Goñin *zazkizu, zazkik* eta *zazkin* bildu zituen Bonapartek (Ondarra 1982: 217). Gesalatzan ere sinkoparik gabeko aldaerak ageri dira: *botatu dezazquigun* (386), *barcatu dezazquidala* (390), *confesa zazquigun* (389). Goñerritik eskuin, Ezkabarten *-zagabeko* aldaerak ageri dira pluralean: *barca dezquiguzu guri gueren zorrac* (379); Erroibarko dotrina batean sinkopa nabarmena dago: *ersquigun, segurazquigun* (Satrustegi 1987: 267). Artzibarren bietarik ditugu Urizko dotrinan, mailaka: *erranzquizu* (28) / *az dezquiten* (46).

Ipar Euskal Herrian ere bada *-zki-* pluralgilea aginte adizkietan subjektua bigarren pertsona denean bederen: berrikuntza hau Lapurdiko ekialdean eta Nafarroa Beherea gehienean betetzen da.

5.3.2.16. Euskal Herriko hainbat eta hainbat hizkeratan, esate batera Eguesibarren, pleonasmoa gertatzen da “edun” aditzeko “dituste” aldaeran subjektua eta osagarri zuzena hirugarren pertsonako pluralekoak direnean. Hegoaldera, Garesen (*di*)*tuzte* bildu zuen Bonapartek eta *dituste* dakar Utergako dotrinak ere; hori bera da hegoaldeko gure beste hizkeran, Gesalazkoan, nagusi ageri dena: *dituzte & dituste* (374, 384); halaz ere, behin *ditute* berria dugu: *cer pauso ibili dituten* (384). Goñerriko eta inguruko hizkeretan, ordea, ez da pluraleko *-z-*rik ageri, osagarri plurala adizkiko hasierako *t-*k markatzen du: *tute* ‘dituzte’ da Bonapartek Goñin eta Oltzan bildu zuena; halaz ere Oltzako Iberoko kantuan “dituste” zaharra ere ageri da: *conceditu ditusten indulgencie guciac* (146)—; Goñerriko J. M. de Ibero idazleak ere, aldaera zaha-

(21) “Edun” sailekoetan ere gerta liteke, J. M. de Iberoren *zinduzquite* ‘zintuzten’ (243) lekuko.

rrak zerabiltzan, *dituste* eta *tuste*, hain zuzen, ez ***tute*. Beriainek ere *dituste* / *dituzte* sailekoak erabili zituen, eta (*di*)*tuste* da 1729ko predikuak dakarrena.

Arakilen bildu diren aldaerak txistukaririk gabekoak dira: ekialdeko Urritzolan *ttutelittute* eta Ihabarren eta Irañetan *ttute* erabiltzen ziren. Sakanan sistema aldatzen da: *tubei* dugu Burundan eta *ttubie* Etxarrin eta Arbizun; *ttue* Ergoieneko hiru herrietan erabiltzen da eta Lakuntzan,²² Arruazun eta Uhartan *ttube*. Ekialdera, Gulibarko Zian eta Larunben eta Txulapaingo Beorburun ere *ttute* bildu da —eta iraganean *zittutén*, Larraunen bezala (Artola 1992: 216)—, baina ibar bereko Usin *tute*, bustidurarik gabe, Odietako Latasan bezala; Odietako Gaskuen bietarik dago, *ttute* eta *tuzte*; Ezkabarteko Anotzen, berriz, *tute* / *ditute*. Anuera orduko *tuzte* ageri zaigu Arizun, nahiz Ultzaman, oraino *ttute* / *zittuten* dugun (Ibarra 1995b: 435); Esteribarko mugan dagoen Egozkuen *tute* bildu da. Esteribarren *tute* dugu Iragin, *tute* & *tuzte* Eugin eta Erroibarko Zilbetin ere *tuzte* ageri da; Erron, berriz, *tute* eta *tuzte*, biak erabiltzen dira, Mezkitzen bezala, baina Lintzoainen *tuzte* dago soilik, Aezkoan bezala. Artzibarren *tute*-ren arrastoak badira, baina (*di*)*tuzte* edo *tuste* ez dira falta

5.3.2.17. Alderdi honetan ohi denez, iraganeko ahaleko adizkietan *-eza-* gabeko aldaerak zerabiltzan Nor-Nork sailean J. M. de Ibero munarriztarrak bere idazkietan: *esçuquela iñ* ‘ez zezakeela egin’ (110), *errespondatu cinduquie* ‘zenezakeen’ (101). Bigarren predikua izendatu dugun idazkian ere bada: *desafietu zuquia* (146). Bonapartek Oltza eta Goñirako honelakoak dakartza zerrendetan: *nik atzo xan nukkea* (Ondarra 1982: 174). Olloibarko inkestan ere bildu zen honelako adibide bat: *etzukia in*. Itzarbeibarko Garesko datuetan ere badira honelakoak: *nik atzo jan nukkea* & *Pedrok jan nukkea* (Ondarra 1982: 173). Eguesibarren ere erabiltzen ziren sail honetako aldaerak eta ekialderantz hedadura jarraia dute egungo Erroibarko mintzoan; Aezkoan baita oraineko aldaeretan ere (Camino 1997: 246 eta 445). Guk dakigula ez dago Andimenditik iparraldera honelako adizkirik ahaleko sailean. Etxarrin, esaterako, *mezaken* & *zezaken* sailekoak ditugu (Karasatorre et alii 1991: 53).²³

5.3.2.18. Hala Goñerriko nola Oltzako hizkeretan, bigarren pertsona pluraleko aldaera *zindue*-ren analogiaz agian —*gindue*-eta tarteko direla— badirudi *indue* sortu dela singularrerako Nor-Nork sailean iraganean; hondarreko hau *yue* jatorrizkoarekin batera txandaketan ageri zaigu bi ibarrotan.²⁴ Eguesibarren eta Garesen ere *yue* / *indue* dugu. Ez dago honelako adizki analogikorik Burundan, Etxarri-Arbizun, Ergoienean, Lakuntzan, Arruazun, Uhartan edo Irañetan, ezta ekialdeko Arakilen ere: Urritzolan *yun* eta Ihabarren *yuen*. Gulibarko Zian eta Txulapaingo Beorburun ere ez dago: *yuen* erabili izan da. Antzera Odietan: Latasan *yuen* eta *yuenen* eta Gaskuen soilik *yuen*. Ezkabarteko Anotzen ere ez dago adizki berri hori, *yuen* baizik; Ultzaman, Atetzen, Anuen, Esteribarren, Erroibarren, Artzibarren eta Aezkoan ere ez da ageri.

(22) Lakuntzan azken *-e* hori luzea da. Esan dezagun, bestalde, *cituten* dugula Lakuntzako hausterre eguneko prediku zahar batean (Satrustegi 1987: 234).

(23) Ez dakigu Gastesi irañetarrak darabilen *ecin ocultatu zuquien bere aurpeguico señalie* (58) adibideko “zukien” hori Arakilen arrunta izan ote den, baina Uharte-Arakilen honelako aldaerez galdezka ibili den Jose Luis Erdoziak ez du honelakoan arrastorik aurkitu.

(24) J. M. de Ibero *iñuen* ‘[eg]in + yue + -en erlat.’ dakar adibide batean (684).

5.3.2.19. Ekialderago dauden beste hizkera batzuetan ez bezala, ahaleko adizkietan ez da errepikatzen Goñerriko datuetan *-ke* aditz morfema: *zakegu*, *zakezu*, *zakeze* dirugu Goñin eta *zakegu*, *zakezu*, *zakezie* Oltzan (Ondarra 1982: 213). Gesalutzen ere, predikuak lekuko, ez da errepikatzen: *dezaquezu* (381), *eztezaquegu* (377).²⁵ Bestalde, Garesen bilakabide hau bazela esan den arren (Ibarra 1995: 301), ez dirudi erabili den erreferentzia —(Bonaparte 1990: 241)— egoki eman denik; Ondarrak argitaratu Bonaparteren adizki zerrendetan *zakezu* soila dugu Garesen, Eguesibarko Elkanon bezala (1982: 213). Goiti, Imotzen ez, baina Basaburuan eta batez ere Ultzaman ezaugarri hau badago (Ibarra 1995b: 439); Ezkabarteko Maki-riaingo dotrinan ere bada; hona adibide bat: *aparta baitechaqueguque* (384 eta 400). Mendebaldera Arakilen ere badago ezaugarri hau, Irañetako *zakeauke* —[sic], cf. Gaminde (1985: 87)— ‘dezaquegu’ eta *zakezuke* ‘dezakezu’ aldaerak lekuko. Ekialdetik dukeen hedadurarako Ibarren iritzia dugu orain (argitarag.): Gamindek Anueko Egozkuen, Esteribarko Eugin nahiz Erroibarko Mezkititzen *dezake(g)uke*, *dezakezuke*, *dezakezieke* sailekoak bildu zituen arren (1986: 190), O. Ibarrek Esteribar-Erroibarretan ez ditu inoiz entzun eta herrian ez direla erabiltzen jakin du Eugi-Iragi aldeko hitzun batengandik.

5.3.2.20. Goñi herrian Nor-Nori-Nork aditz sailean Bonapartek *zizute* ‘zizuten’ eta *dizute* aldaerak bildu zituen, baina morfemen gurutzatzea ageri da J. M. de Ibero idazlearen 1770. urteko prediku batean: *Arraciorequi deitu citezu Jesus...* (243); orainean ere badu adibide bat bederen: *egoçico ditezu beren maldicioa* (701). Berebat, Oltza zendeako Iberoko kantua *zizkitezuz* ‘zizkizuten’ aldaera dakar: *tiracan eranci zizquitezumean ceure bestidure sagratuec* (151); Oltza herrian, ordea, *zizkizute* bildu zuen printzeak. Ez dago guztiz garbi, beraz, bilakabidea soilik Oltza alderdikoa den —eta Izun bereganatu zukeen J. M. de Ibero gure idazle munarriztarrak— edota Goñerrian ere erabiltzen ote zen.

5.3.2.21. Baldintzaren protasiko adizkiari *-ke* morfema txertatzea Euskal Herriko erdialdeko hizkera anitzetan gertatzen dena da; esaterako, Gipuzkoaz gain Goizueta aipa *dezaquegu* (Zubiri & Perurena 1998: 130). Bonapartek ez zuen honelakorik bildu ez Eguesibarren, ez Garesen, ezta Oltzan edo Goñin ere, baina Goñerriko idazkietan adibideak ageri dira: *acabatu bear baluque* (Pre II, 148), *eman baliguque* (Pre III, 152), *ezpaluquete vezela* (Pre III, 153), *ni banizeque confesorea* (Mar, 238), *eillegatu baciñeque becela* (Ib, 256), *eta artas landara libraçen bacinduzquique urquebeti* (681). Ollon ere *balitzeke* bildu zen (Erizk). Gesalutzen ez da berrikuntza honen adibiderik ageri eta iduri luke ez zela ibar hartaraino iritsi.²⁶

Mendiaz bestaldera, Ergoieneko Lizarragan ere bada ezaugarri hau: *izango balitzeke bekela* (Solís 1993: 112); *fanko baziñeke Gertrudis* (119). Arbizun ere bildu du Echaidek *nai baluke* (EHHA). Arruazukoa da *dittek emán bali(u)ké díruá* (EAEL, 168). Handik eskuin Ultzama alderdian ere badira *banitzeke*, *bagiñeke*, *baziñeke* sailekoak,

(25) Halaz ere, bada adibide ambiguo bat, errepikatze hau adieraz lezakeena: *An escribicen citu vecarien culpac eta errausean escrivicearequi manifestatu cigu facilidade andierequi borratu dezazuquiguqela* (376); hor dagoena ‘diezazkiguke’ baldin bada, ez dago pleonasmorik.

(26) Izan litekeen adibide batean ahaleko egitura dagoela dirudi eta ez baldintzako protasia: *bada, ezautu balezaque vecatarieq cer estado infelicen arquicen den, villatuco luque al instante remediue* (387).

banitze edo *balitze* sailekoak bezain erabiliak ez badira ere (Ibarra 1995b: 419); hona adibide bat **ezan*-ekin: *al banezake inen nuke* (439). Eskuinera ez da Aezkoan berrikuntza honen zantzurik ageri.

5.3.2.22. Behe-nafarreraz oraino gertatzen den bezala, Nor-Nori sailean *l-* alegiazkoa ageri zaigu aztertzen ari garen eremuko mendebaldean ipar nahiz hegoan; har bedi gogoan halaz ere, adibide batzuen eta besteen artean bi mendeko alde dagoela. Gesalazko Muzkiko testuetan *Ill balaquizu anaia bat* ageri da (382) eta honelakoxeak bildu ditu I. Razkinek Ergoieneko Dorraon 1989. urtean: *bala(z)kit*, *bala(z)kik/n*, *bala(z)kiyo*, *bala(z)kigu*, *bala(z)kizu*, *bala(z)kizie*, *bala(z)kiyorue*. Baita hurrengoak ere: *lakit*, *lakik/n*, *lakiyo*, *lakigu*, *lakizu*, *lakizie* eta *lakiyorue*, baina ez dakigu xuxen hondarreko hauek nola erabiltzen diren. Nor-Nori-Nork sailean XVII. mendeko Urdozko zinean ageri zaigu: *Eliza Sandu ontan escu egosten duenac Jaincoac valemoque castigu* (Saturstegi 1987: 53).

5.3.2.23. Goñerrian ez da batere arrunta zeharkako osagarriarekiko komunztadura hautazkoa izatea eta sintagma datiboaren marka adizkian ageri ohi da erabili ditugun idazkietan. Ebanjelioan adibide bat aurkitu dugu: *eman citue ostatarieri* (131). Aditz ez errealekin ere badira bi adibide; *nic contatu dezaquet zuegui nere Anayec Catalogo andi bet guizonena* (Pre I, 140); *disponitu zuen Jangoicoac bere obra alaco ordenarequin, bada desafietu zuquia siglo guciegui* (Pre II, 146).

Ezkabarteko Anotzen ere bildu da adibide bat egungo mintzoan: *Makerráingo eskólan, máten tzutén yatéra... aurréi, eskolára yoáten tzirénai* (Artola 1985: 108). Halaz ere ereduá bestea da, komunztadura gordetzen duena: *erráten tzién néri...: guayé!* (ibid.); izan ere, ezaguna dugu datibo komunztadurarik ez gertatzeko testuingururik egokiena hirugarren pertsona dela eta horrelakoa da Anozko adibidea ere (cf. Ortiz de Urbina 1994: 581). Erroibarren komunztadurarik gabeko franko adibidea bildu ditu O. Ibarrek eta guk ere bildu ditugu guti batzuk Aezkoan; Artzibarko adibidea dugu Urizko kristau ikasbideko hurranena: *ori ez dezala niri galdein, ceren naicen, ignorantea* (17).

5.3.2.24. Egun Euskal Herriko ekialdeko hizkeretan erabiltzen den ahaleko *-iro-* erroko adizkiak ezagunak dira Nafarroa Garaiko idazki zaharretan. Beriainek *diroque* zerabilen (1621: 43); adizki bera ageri da —*diro*-rekin batera— Miguel de Aldaz zeritzanak Iruñean 1609.ean egin olerkian ere (Kerejeta 1991: 163); 1729ko prediku ezagunean ere eredu hau dago: *guindiro* (168); Erroibarko dotrinan ere *diroque* dugu (271). Aezkoako idazkietan ere ageri dira, egun entzuten ez baldin badira ere: *ezpaitiro*, *eztiron* Loperena orbaizetarraren dotrinan edota *baiguirozque* Ariako dotrinan.

Bonapartek ez zuen honelako adizkirik bildu Elkanon, Garesen, Oltzan eta Goñin egin inkestetan eta Goñerriko idazkietan ere ez dugu beren arrastorik sumatu. Iduri luke XVII. mendetik aitzinera galbidean gertatu den eredu hau Nafarroa Garaiko ekialdeko idazkietara mugatu dela; egun Zaraitzun entzun daitezke adizkiok erreinu zaharrea eta baita Ipar Euskal Herrian ere.

5.3.2.25. Arestiko ezaugarriari gertatu bezala, XVIII-XIX. mendeetako Goñerriko testuak idatzi zirenerako galdurik zeuden ahaleko, aginteko eta subjuntiboko *draz-*

ereduko aldaera laburdura jasanak, “*ezan” eta *-ra-* batera dituztenak; Beriainen lanean edo 1609ko olerki sarituetan aurki ditzakegu *draçogun gatic* edo *draçaguzu* ereduko adizkiak,²⁷ baina ez dago honelakorik XVIII. mendean. 1729. urteko prediku ezagunean, Muzkiko Elizalderen edo J. Lizarragaren lanean, Gesalazko idazkietan edo Goñerriko J. M. de Iberoren lanean ez da honelako adizkirik ageri, ezta erabili ditugun ondoko gainerateko lanabesetan ere.

Fonologiako bilakabideek adizkietan eragin forma aldaketak

5.3.2.26. Bigarren pertsona pluraleko morfemak ere balio du gure eremuan hainbat banaketa ezartzeko: *-zie* palatalizatuaz gain *-ze* soildua ageri da Andimendiaz hegoaldeko hizkera berritzaile batzuetan, gure Goñerrian esaterako —Oltzarako *duzie* dakar Bonapartek—; oroit, bestalde, Elkanoko Joakin Lizarragak bi aldaerak erabiltzen zekiela, nahiz Bonapartek Elkanorako *-ze* baino ez dakarren. Aldiz, ez da atzendu behar, espero zitekeenez, eta 1609ko Iruñeko olerki saritu batean gertatzen den bezala, Beriain honetan kontserbatzaileago dela eta palatalizatu gabeko aldaerak darabiltzala (1621: 30): *...baycic erraten ciotela eguiçue eguiten duçuen, pensacen duçuela cer eguiten duçuen, zaudete gogos, eta pensamentus eguiten duçuen gauzan*. 1729ko predikuan, ordea, *-zie* ageri da adizkietan eta *zien* nahiz *zuen* aldaerak darabiltza genitiboko izenordainean.

Goñerritik beheiti *-ze* morfema ageri zaigu Gesalazten 1777ko predikuan: *adi zace* (372); Muzkiko Elizalderen 1735eko dotrinan ez da ageri bigarren pertsona pluraleko adizkirik. Itzarbebarren, Utergako dotrinak *-zue* dakar: *zaizue* / *duzue*, baina *duze* da Garesko Bonaparteren inkestak dakarren aldaera; Elortzibarko Zabalegiko 1785eko idazkian ere *duze* dugu (Yrizar 1992: 31). Iparrekialdera *duzie* dugu Txulapainen, Ezkabarten, Odietan, Atetzen, Ultzaman, Anuen, Esteribarren, Erroibarren eta Aezkoan; *-zue* Baztanen dugu, *-ze*-rekin batean. Beste aldetik, Iruñe ondoko Guliabarren trantsizioa dago: Basaburu Handian, Imotzen eta ekialdeko Arakilen bezala, *duzte* dugu Zian eta Larunbeko Oraien auzoan, baina azken honetan *duzte*-rekin batean *duze*, *zute* eta *uzue* ageri dira; *-zte* hau, guri bederen, sinkopa jasan duen *-zute* dela iruditzen zaigu, non eta ez den *duze* eta *dute*-ren arteko gurutzaketa analogiko bat; *duzte* aldaera Arakilgo Satrustegin, Etxeberrin, Ekain eta Urritzolan ere bildu da; Egiarretan, berriz, (*d*)*uzue*.

Andimendiaz iparraldera Ergoienean baizik ez zaigu *-zie* ageri; ekialderantz, Sakanan *-zue* dugu, epentesiaren eraginez *-zube* bilakatu dena, Lakuntzan esaterako; Arbizun, berriz, *duzubié* bildu da hizketa geldian eta *duzuyé* erritmo arruntagoan (EHHA); Etxarrin *dezubie* dago.

Aipa bedi, bestalde, “zu”-ren izaera pluralaren arrastoak ditugula Gesalazten: *fingi zaze nai ducen sistema, forga zaze antojacen zaicen vizimodue, pretexta zaze eztuzula osasuneric, adin anizco duzula, eztizula permiticen zuen estadoac, edo villa zaze verce privilegiorem bat...* (377).

(27) Ikus orain gai honetaz G. Aldairen ekarria 1999ko *FLV* 81ean, 269-271.

5.3.2.27. Adizki laguntzaileetan *edun*-en oraineko aldaerek soilik ibar bat nabarmentzen dute aztertzeo hautatu dugun gure eremu guztian: Ergoiena, hain xuxen. Unanuko *dot, don, dok, dou & deu, dezu*, Dorraoko *dot, don, dok, dezu* edota Lizarragako *dot, don, dok, dau, dezu* adizkiek, Burundarekin lotzen dute Ergoiena eta ez Sakanarekin. Etxarrin ere *det, den, dek, dezu, dau & dou* sailekoak ditugu. Ordea, Arruazu, Uhartte, Irañeta, Ihabar, Urritzola eta Andimendiaz hegoaldeko lur sailtan adizki *-u*-dunak ageri dira, eta baita Arakildik eskuinaldera ere ekialdeko Erronkariraino; salbuespena Imozko eta Basaburuko *dot, dok/-n* eta *do*-k egiten dute (Ibarra 1995b: 431).

5.3.2.28. “Egon” aditzaren oraineko pluraleko aldaera trinkoen itxurak ere Sakanako alderdi baten eta Goñerriaren arteko banaketa ezartzeko aukera ematen digu.²⁸ Ergoiena eta Arakilgo Irañeta eta Uhartte aski desberdinak dira Goñerriko aldaeretik; aldiz, Arbizu bereziki, eta Arruazu eta Lakuntza ere, hurbilago dakuskigu Goñerriko aldaeretik. Hona hemen datuak: Ergoieneko hiru herrietan, *goi, zoi, zorie, doi* erakoak dira adizkiak;²⁹ Irañetan: *gue, zue, zuete, due*; Uharten: *gue, zue, zorie & zaurie, due*; Lakuntzan: *gauë, zauë, zaudie, dauë* —*a* eta *e* arteko hotsa adierazten du dieresi horrek—; Arruazun: *gode, zode, zooye, dode*; Arbizun: *gaude & gaure, zaude & zaure, zaudete & zaurete, daude & daure*.

Goñerrikoak, aldiz, honakoak dira: *goude, zoude, zeuste & zauste & zaute* —XVII. mendeko Urdozko zineko aginte adizkia azken hau—, *dode & deude*. Hegoaldera Garesko *Le Cantique*-n -zte plurala berragertzen zaigu: *ceruen gañean dauzten ur guciac*; Gesalaten ere ageri da (374): *gora zaite illic zaustenak* [sic]; ohart, gainera, egoera zaharraren lekuko dugula hor *zaite* adizkia pluralerako. Eskuinera goiti jorik *gaude, zaude, zauzte, daude* sailekoak ditugu Txulapainen, Ezkabarteko dotrinan, Odietan, Ultzaman,³⁰ Atetzen, Anuen eta Esteribarren gutienez. Fonologia bilakabideagatik, Goñerriko aldaeren antza hartzen dute Aezkoako adizkiek: *goude, zoude, zoute, doude*.

5.3.2.29. “Eduki” aditzaren aldaera trinkoetan erroko diptongoak jasaten dituen aldaketa eta monoptongazioen arabera ere ezar daiteke eremu banaketa zerbait. Iturmendin eta Bakaikun *dekat, dekatzat...* sailekoak ditugu (Zuazo 1994: 311); Altsasun *duka, dukaü* modukoak, baina *u/au* lehia dago Olatzagutian eta Ziordian. Ergoienean ere *-ak-* erako monoptongazioa dugu: Lizarragako *dakat, daka, zazkan* aipa daitezke. Etxarrin ere sail honetakoak ditugu: *dakat, dakazubie* (Karasatorre et alii 1991: 76); Arbizun, ordea, *dakat* eta *zakak*-ekin batera *daukat* bildu du Echaidek (EHHA). Arakileraino iristen da monoptongazioa: *dekat, deka, dekau* adizkiak ditugu Lakuntzan; beste monoptongazio mota da, ordea, Arruazukoa, bokal biribila eman duena: *dokit, doki, dokigu*. Uharten eta Irañetan diptongoa dugu: *douket, douke, douken* batean eta *dauket, dauke, dauken* bestean. Azken honen iduriak dira ekialdera hedatzen direnak, *dauket, dauke, dauken* baitaude Txulapaingo Beorburun, Odietako Gaskuen eta Latasan, Ultzaman, Anueko Egozkuen eta Aritzun, eta Esteribarko Eugin.

(28) “Egon” aditzeko singularreko aldaeretan lehia sumatzen da Ergoienean: *no, do / nau, dau* pareak ditugu Dorraon eta Unanun. Arbizun eta ekialderago *nau, dau* sailekoak ditugu (Zuazo 1994: 311).

(29) Baina Ergoieneko Dorraon *daé* ere bildu da, Gipuzkoako Goierriko “dare” gogora dakarkiguna: *déna batién daé émen* (EHHA).

(30) Basaburuan eta Imotzen *gae, zae, dae / gai, zai, dai* saila ere bada (Ibarra 1995b: 486).

Goñerriko aldaerek diptongoari eusten diote gehienetan, honetan fonologiako bilakabideak izanik ere: *dauquegu* (Ib, 104), *dauzquinac* (Ib, 105); hurrengo honetan -oi- da diptongoa: *zoizquielaric* 'zeuzkalarik' (Ib, 177) —gogoan har bedi aldaera hau Ondarraren aldakikoa dela (1995), Sarrustegirenean *çozquelaric* baitago (1987: 93)—. Iberorenak ez diren adibide batzuetan -eu- diptongoa dugu —ikus 5.1.1.14.—: *deuque* (Pre I, 137), *deuzquienac* (Pre I, 138), *deuquezelaric* (Pre III, 151), *deuzquien* (Pre IV, 157), *deuquet* (Pre IV, 158), *deuquegu* (Pre IV, 160); aldiz, monoptongaturik ageri dira hurrengoak: *estoquetelaric* —baina onddo-onddoan *deuquete*— (Pre I, 138), *zoquen* 'zeukan' (Pre I, 140), *estoquezu* (Pre II, 150), *estoquegu* (Pre IV, 160). Gesalitzen diptongodunak dira aldaerak: *dauqui* 'dauka' (382), *dauquegu* (376), *dauzquizu* (378), *zauquite* (381), *non zauquen* (384); Elkanoko Lizarragak ere diptongoari eusten dio bere lanean: *nauca* (1984: 171), *daucat* (121), *dauca* (147), *dauzquiéla* (191). Aspaldiago eredu berari jarraitu zitzaizkion Muzkiko Elizalde eta Beriain idazleak.

5.3.2.30. Goñerrian eta Oltzako zendean Nor saileko oraineko adizkietan bokal arteko -r- kontsonantea -d- bilakatu da —cf. 5.1.2.14.—: *zada*, *gada*; pluraleko bigarren pertsonan, ordea, bokal arteko kontsonantea galdu da: *zate*. Halaz ere, egoera zaharragoaren lekuko dirudien *etzadatela* 'ez zaretela' dugu Goñerriko prediku batean (Pre I, 143). Goñerriko testu zahar gehiagotan ere ageri da berrikuntza hau: *vicituco zada* (Eb, 130), *zaden* 'zaren' (Pre I, 139). Adierazgarria da J. M. de Ibero idazle munarritzarraren lekukotasuna: aldaera dardarkaridunak nagusi dira haren lanean —*zara* (93, 657), *zarate* (250)—, baina egoera berriaren lehen printza islatzen duen *zada* (656, 694) ere badakar bi adibidetan. J. M. de Iberorenak ez diren Goñerriko beste prediku batzuetan ere txandakera dago: *garenean & gaden* (Pre II, 146). Gesalitzen betetzen da berrikuntza hau: *cidan* 'ziren' (372), *ez zadate etorri* (372), *zidan & ciden* 'ziren' (374), *gadelaric* (376), *dide & dire* 'dira' (385 eta 383). Muzkiko Elizalderen dotrinan, ordea, *gara & zara* sail zaharreko adizkiak ageri dira beti. Olo herrian ere bazen ezaugarri hau mende honen hasieran: *gada & gavela & gadela...*

Eguesibarrek egoera zaharrari jarraitzen dio eta ez dago frikari horzkaririk adizki hauetan, *gara & garade* eta *zara & zarade* baizik. Itzarreibarko Utergako dotrinan *gada* (220) & *gadenean* (212) & *gadelaric* (211) ageri zaigu, eta baita *baitide* 'baitira' ere (214), goitiko hizkeretan legez. Garesen, itxuraz, ez dago ezaugarri hau: *zare*, *gare*, *zarate* eta *dire* adizkiak dakartza Bonapartek; aurkako norabidean, *zaida* eta honengandik datorren *zaira* 'zait' erabiltzen bide ziren Garesen.

Andimenditik iparraldera dauden herrietan soilik Olatzagutia da frikari horzkariak dituen: *gada*, *zada*, *zadai*; Altsasun ez dago honelakorik eta ezta hortik eskuin ere: *gaa*, *zaa*, *zarie* (Etxarri, Lizarraga, Dorrao, Unanu, Uharte); *gaa*, *zaa*, *zaaye* (Arbizu, Lakuntza, Arruazu); *gaa*, *zaa*, *zaate* (Irañeta). Ekialdeko Arakilgo Ihabarren, Sarrustegin, Zuhatzun, Ekain, Egierretan, Etxeberrin, eta Urritzolan ere ez da adizki -d- dunik ageri (Yrizar 1992). Handik eskuin *gara* dugu Txulapaingo Nabatzen ere (Erizk). Datu berriagoetan *gara & zara* sailekoak ageri dira Gulibarko, Txulapaingo, Ezkabarteko, Odietako, Ultzamako, Atezko, Anueko, Esteribarko eta Erroibarko hizkeretan.

5.3.2.31. Nor-Nori-Nork sailean *dirazu* 'didazu' disimilazioa ageri da Garesen; Goñin ere, *derezu* (Bon) gisakoak ditugu, eta testuetan ere badira adibideak: *direte* (Pre II, 145). Bonapartek *Le verbe basque en tableaux...* lanean dakarrenez, Oltza, Goñi,

Gares eta Elkanon *dida* eta *dira* —maizago— erabiltzen dira ‘dit’ adierazteko; Muruzabalgo idazkian *dere* ‘dit’ dugu (88) eta J. M. de Iberoren lanean *dire* (665, 691).³¹ Ez dirudi berrikuntza hau Gesalazten egiten zenik, Muzkiko testuetan *eztidazu erranen* ageri da (380); ez dugu Olloibarko daturik. Ezkabarteko dotrinan, esaterako, *diren* ‘didan’ eta *tirezule* ‘dizkidazula’ ditugu (403). Goiti Odietan ere *dire* ‘dit’ eta *direzu* ‘didazu’ sailekoak erabiltzen dira eta baita Ultzaman eta Anuen ere; Txulapainen ere *dire* & *direzu* ageri dira eta Gulibarko Zian *dere* ‘dit’ eta *derezu* ‘didazu’; Imotzen ere *dere* & *dee* ‘dit’ bildu du Ibarrek (1995b: 444). Ekialderago ere gertatzen da kontsonante disimilazio hau Esteribarren, Erroibarren eta Artzibarren (Ibarra 1995: 305); hona Urizko bi adibide: *diraten*, *dizquirala* (54). Aezkoan nagusi dira disimilazio gabeko *dada* ‘dit’ bezalakoak, nahiz aldi bakan *dara* ere entzun daitekeen.

Ekialdeko Arakilen bada *-d- > -r-* bilakabidea adizki hauetan: *dire* ‘dit’ dugu Urritzolan eta Satrustegin (Yrizar 1992: 597); Urritzolakoak dira ‘zidan’ adiera duten *zeen*, *ziren*, *ziden* eta *ziten* ere (588). Mendebaldera ‘didazu’ adizkian kontsonante ahula galdurik ageri da herri guztietan eta bigarren pertsonako morfema ez da beti *-da*, *-t* ere izan daiteke. Esaterako, Arbizun eta Lakuntzan *ditt* ‘dit’ eta *diezu* ‘didazu’ ditugu eta Arruazun *dit* eta *diezu*; Uhartan *die* eta *diezu* eta Irañetan *dee* eta *deezu*. Mendebalderago Ergoienean **eradun* saileko laguntzaileak *-i-* errokoekin batera ageri dira: *duut* ‘dit’ eta *dezu* ‘didazu’ (Gaminde 1985).

5.3.2.32. “Izan” aditzean, iraganean nahiz orainean, Nor saileko hirugarren pertsona pluraleko adizkietan gibeleranzko bokal asimilazio berritzaile bat agertzeak ere banatzen ditu, bestalde, gure eremuko hizkerak —*dere* ‘dit’ gaia, ikus 5.3.2.2. azpiatanean—. Batetik Goñerria, Olloibar eta Oltza zendea ditugu, *dere* & *zere* ‘dira & ziren’ adizkiak erabiltzen diren ibarrak denak; Eguesibarko Elkanon ere aldaera horiexek bildu zituen Bonapartek iragan mendean, nahiz Lizarraga idazleak ez zerabiltzan hauek, *dire* & *dirade* zaharragoak baizik. Garesen *dire* & *zire* adizkiak erabiltzen ziren, eta horiexek ageri zaizkigu Utergako dotrinan ere; Goñerriaz behehitiko Gesalazko Muzkin eta Elortzibarko Zabalegin ez da ageri *dere* & *zere* saileko adizkirik.³²

Asimilazio berri honen erabileran bidelagun ditu Goñerrikoak ekialdeko Arakilgo mintzoak ere, Irañeta —*zeen*, Gaminde 1985—, Ihabar —*zeñian* ‘zirenean’ (Artola 1992: 215)— eta Urritzolan ere bai baita ezaugarri hau. Iragan mendekoa izan daitekeen Lakuntzako predikuan ere *derela* ageri da (Satrustegi 1987: 231). Egun Andimendiaz iparraldeko Ergoiena eta Uhart bitarteko eremuan ez dugu honelako adizkirik, baina Altsasun *dee* dugu (Izagirre 1967: 73). Berriz honelako aldaerak aurkitzeko iparrerantz jo behar da. Gure eremuari hurbil, Gulibarren (Larunbe, Zia), Ezkabarten (Anotz), Odietan (Latasa, Gelbentzu) eta Olaibarren (Otsakain) ageri zaizkigu (Yrizar 1992 eta EAEL), baina ez Txulapaingo Nabatzen, *dire* baitakar *Erizkizundi*-ak; Ezkabarteko dotrinak ere *dire* dakar eta litekeena da, beraz, Ezkabarten *dire* > *dere* bilakabidea berriskoa izatea. Iparrerago, berriz, Larraungo Oderitzen ditugu *dere* motakoak eta ekialderago Basaburuan (Beramendi, Labaien) eta Zubietan

(31) “Eman” aditzaren aldaera trinkoetan ere berdin gertatzen da disimilaziorako aukera dagoenean: *Jangoicoac direla bere gracie* (Ib, 658); aldiz, bi horzkari ez daudelarik, ez da aldatzen: *idezu* (Ib, 659), *bide* ‘eman biezat’ (ibid.).

(32) Adibide batean *didila* ‘direla’ dugu Gesalazko Muzkiko testuetan (383).

(Gaminde 1985); O. Ibarak Imotzen nahiz Basaburuan bildu du *dee* (1995b: 416). Ekialderago, berriz ere *dere* asimilatua ageri zaigu Agoitzen nahiz Longidako Muge-tan (Yrizar 1992: 26), eta Artzibarko Urizko XIX. mendeko dotrinan ere hainbat adibe ageri da; Aezkoan *dira* zaharragoa dago.

XVII. mende Erdiko Goñerriko Urdozko zinean ez dago asimilazio honen arrastorik, *dire* baizik; beranduagoko asimilazioa ote den seinale? Ondorengo Goñerriko testuetan ere ez da beti ageri: *dire* 'dira' dugu (Mur) izendatu eta Goñerrikotzat hartu dugun idazkian, baina testu berean *dere* 'dit' dakar, gibelerantz asimilaturik; J. M. de Iberoren idazkietan ere, *dire* dago oraino. Beriainek ia beti *dirade* dakarren arren, bakanka *dira* ere badakar (1626: 98, 102, 121, 125 eta 172); 1621eko *Tratado*-an *diranen gatic* (70) du eta baita behin bederen *dirala* ere (55). Muzkiko Elizaldeek beti *dire* darabil.

5.3.2.33. Iraganeko Nor-Nork eta Nor-Nori-Nork aditz sailetako *-nd-* kontsonante taldea bokal sabaikariaren ondoren bustitzea edo ez bustitzea diakroniaren arabera aztertu behar da gure eremuan. Andimendiaz hegoaldera dauden eremuetako lekukotasunetan oro har jatorrizko *-nd-* ageri zaigu, Goñiko *gindio* 'genion', *zindio* 'zenion' edo *gindue* 'genuen' lekuko; halaz ere, Oltzan Bonapartek Nor-Nork aditz sailean bildu adizkietan osagarri pluraleko *ziñitue* 'zenituen' eta *giñitue* 'genituen' bustidura-dunak ditugu; hauekin batera Nor-Nori-Nork saileko *zindio* 'zenion' edo *gindio* 'genion' adizki *-nd-*dunak erabiltzen ziren Oltzan eta baita Nor-Nork saileko *zindue* 'zenuen', *gindue* 'genuen' edo *zindute* 'zenuten' ere, arestiko bustiek ez bezala, osagarri zuzena singularrean dutenak. Garesko eta Eguesibarko Elkanoko adizkietan, Oltzakotan ez bezala, *-nd-* taldea erabiltzen zen Nor-Nork sailean osagarri pluralarekin: *zinditue* 'zenituen' & *ginditue* 'genituen' (Yrizar 1992: 625). Gesalatzan ere *-nd-* dago Nor-Nork-eko aldaeretan: *ofenditu cinduenean* (388), *guindue* (382), *ezindute* 'ez zenuten' (375), *esperatuco cinduque* (378), *alborotatuco cinduca* 'zenuke?' (379), *guinduque* (371); "egon" aditzarekin ere ez da bustidurarik gertatzen: *bacindaude* 'bazeunde' (382).

J. M. de Ibero munarriztarrak palatalizatu gabeko aldaerak zerabiltzan iraganeko adizkietan: *cindio* 'zenion', *cindue* 'zenuen', *cinditue* 'zenituen', *cinduque* 'zenezakeen'... Inoiz, salbuespen berritzailea ageri da, baina bakan biziki: *ofenditu ciñuenean Juan divino ore* (656), ondoan *cinduen*, *cinduela* nahiz *cindula* dakartzala (ibid.). Geure terminologiaren arabera "bigarren prediku"-a izendatu dugunean ere (*FLV* 57, Ondarra 1991) busti gabekoak ditugu: *guinduque* 'genuke' baldintzaren apodosian (146). Badira, halaz guztiz, aldaera bustiak bigarren prediku honetan, pluraleko bigarren pertsonan, esaterako: *ciñuquete* 'zenukete' (149), *baciñute* 'bazenute' (ibid.), *ciñutenean* 'zenutenean' (ibid.); aldiz, "eduki"-rekin baldintzako protasian busti gabeko aldaera dugu: *bacindu-quete* 'bazeneukete' (ibid.). Sorta honetako hirugarren predikuan Nor-Nork saileko adizki indikatibo arruntak ere bustirik ageri zaizkigu: *ciñuen* 'zenuen' (152), *ciñuten* 'zenuten' (154), *ciñuen* 'zenituen' (155). "Jakin" aditzaren trinkoen artean ere ageri da: *etcñequiela* (Pre III, 155), eta baita "izan" aditzean Nor saileko ahaleko aldaeretan ere: *salva guiñezquelaric* (Pre III, 156). Berdin laugarren predikuan: *guiñuen* 'genuen' (159), nahiz Bonapartek Goñin bildu adizkietan *gindue* ageri den.³³

(33) "Langarika" izeneko testuan ere bietarik ditugu: *bacindoque* 'bazeneuka' (Satrustegi 1987: 142) eta *guinduque* (146), busti gabe, baina *ciñuque* (144), *ciñusten* 'zintuzten' (157) eta *guiñuen* 'genuen' (158), bustirik.

Ez dakigu xuxen arestiko adibide horietan guztietan zinez *-nd-* dagoen ala busti dena *i* ondoko sudurkari soila den. Esaterako, *gindue* ‘genuen’, *zindue* ‘zenuen’, *zindute* ‘zenuten’ ditugu Erroibarko Lintzoainen eta Mezkitritzen nahiz Aezkoako Garraldan, eta *giñuen*, *ziñuen*, *ziñuten* Anueko Egozkuen, baina *ginuen*, *zinuen*, *zinuten* Esteribarko Eugin eta *ginue*, *zinue*, *zinute* ibar bereko Urtasunen eta Userxin (Gaminde 1986: 188). Artzibarren ere *zindue*, *gindue* saileko busti gabeak ageri dira inkeste-tako emaitzetan eta Urizko dotrinan *ginduque* ‘genuke’ eredukoak ditugu (35).

Testu zaharrei erreparatuz gero nabarmena da bustidura berankorra dela. Berriak *-nd-* darabil beti: *Tratado-an bayquinduen* (17), *zor guinduen* (71) eta *cinduela* (57) ageri dira, esaterako; Dotrinan *cinduen* (100) eta *guinduen* (107). Gesalazko Muzkiko Elizaldek ere ez du bustiduraren adibiderik: *non erredimitu guinduzan* (23). Egun aldaeron txandaketa adibide nabarmenak bildu ditu O. Ibarrak: Ultzaman hedadura handia bide du *giñue-k*, eta apala *gindue-k* (1995b: 437); Erroibarren *gindekon & giñekon* ‘genion’ bildu ditu Mezkitritzen eta “eduki” aditzaren iraganeko aldaeren artean *ginduke & giñauke* ‘geneukan’ nahiz *zinduke & ziñauke* ‘zeneukan’ (argitarag.). Erroko dotrinan bada bustidura arrasto zenbait: *izan giñuen* (Satrustegi 1987: 271).

Andimendiaz iparraldera dauden hizkeretan, berriz, *-ñ-* dugu, zeina, esan dugunez, agian *-in-* soiletik datorren. Ergoieneko Lizarragan *giñuen* ‘genuen’ dago eta Nor-Nori-Nork sailean *giñon* ‘genion’; Arakilgo Irañetan *giñun* ‘genuen’ eta Ihabarren *giñuen*. Eskuinera, *ziñuen & giñuen* ditugu Gulibarko Zian, Txulapaingo Beorburun, Ezkabarteko dotrinan (386 eta 398), Anozko egungo datuetan, Odietako Latasan eta Gaskuen, eta baita Anueko Aritzun eta Egozkuen ere. Arestian adierazi legez, Esteribarko Eugira orduko *zinuen & ginuen* sailekoak ditugu, eta Erroibarren, arestian aipatu txandaketaz landa, Mezkitrizko *zindue & gindue* sailekoak.

5.3.2.34. Nor sailean ere bada *-nd-* kontsonante taldea gure eremuan pluraleko lehen eta bigarren pertsonetan: *ginda* ‘ginen’, *zinda* ‘zinen’, *zindate* ‘zineten’ ditugu Garesen batetik, eta *zinde* eta *ginde* Oltzan, bestetik. Goñin, *ziñe & giñe* bildu zituen printzeak. Halaz ere, Oltza zendeako Iberoko gurzpidetako otoitz itxuraz fidagarrian *ziñe* eta *ziña* aldaerak ageri zaizkigu. Bestalde, Bonaparteren beraren datuetan pluraleko bigarren pertsonan *ziñete* ageri da Goñin nahiz Oltzan, baina Oltzan *zindete* ere izatea litekeena da (Yrizar 1992: 512). Gesalatzen ez zegoen honelakorik: *ziñate* dugu batetik (375) eta *ciñaque* ‘zinateke’ bestetik baldintzaren ondorioan (378). Eguesibarren ere ez zegoen: *zina*, *gina*, *zinate*.

Mendiaz bestaldean Burundan berragertzen zaigu ezaugarri hau: *ginan & gindan* eta *zinan & zindan* pareak ditugu bertan, baina ez Etxarrin eta Arbizun, Ergoienean, Arakilen, Gulibarren, Txulapainen, Ezkabarten, Odietan, Anuen ezta Esteribarren ere. Erroibarren *gine & ginden* bildu ditu O. Ibarrak Mezkitritzen (argitarag.). Delako *-nd-* talde hori despalatalizaziotzat hartu baldin bada ere (Irigoyen 1987: 28), aitor dezagun anitz leku gehiagotan ageri zaigula: Aezkoan, Zuberoan Larrañen eta Atharrazte-Sorholüzen, Gipuzkoan Zegaman, Lapurdin Bardozen eta bestalde Erronkarin, non lehen pertsonan ere baden: *ninden*.

5.3.2.35. Nafarroako azken mendeotako idazkietan nahiz ibar batzuetako egungo bereko euskaran ezagun du denbora ez errealetako adizkietan *de-*ren laburdura gertatu dela; denbora errealetako *di-* atalarena ere galera ezaguna eta historikoa da, idaz-

kietan argi eta garbi sumatzen dena; *de-* galtzen da Goñerrian “dezake”-n edo “deza-ten”-en, esaterako: *ofendi çaquen demboran* (Ib, 657), *erresponda çaten* (Ib, 665); baina ez beti: *erdeichi dezaquete* (Ib, 233), *bota dezaquete* (Ib, 238).³⁴ Denbora errealetako adizkietan ere laburdura gertatzen zen, beti ez bazen ere: *nei tuste penitencia chiquiec* (Ib, 657), *conservaçen tu guretaco* (236) / *desamparaçen ditutenean* (654), *garbiçen ditustenean* (658). 1729ko prediku ezagunean aldaera laburtuak ageri dira: *eguiten tustela* (170).

Aipatu *di-* morfemaren galerak eragin duen *t-* horretan gertatu den bustidura erdialdeko edo erdialdearen ondoko hizkeretan ageri da, baina ez hegoaldekoetan. Egungo Esteribar-Erroibarretan, esaterako, *iten ttio* edo *saldu omen ttugu* nahiz *bi seme tu* ‘ditu’ edo *zautu tut* ‘ezagutu ditur’ aldaerak bildu ditu O. Ibarrak (argitarag.); Ultzaman ere jaso ditu *ttut* ‘ditur’ eredukoak, Anuen busti gabe *tut* dirautenak (1995b: 430).³⁵ Larraunen ere bustidura dago, Basaburu Handian bezala. Gesalatzan, Itzarbeibarren, Goñerrian, Oltzan, Eguesibarren, Artzibarren edo Aezkoan ez dago *tt-*rik.

Andimendiaz bestaldera Burundan izan ezik *tt-* dago Ergoienean, Aranatzan, Arakilgo Lakuntzan, Arruazun eta Uhartan, nahiz ekialdeko Urritzolan eta Ihabarren. Eskuin, Gulibarren eta Txulapainen ere bada; Odietan bada Gaskuen baina Latasan ez, eta ezta Ezkabarteko Anotzen ere.

5.3.2.36. “Izan” aditzean ahaleko Nor saileko adizkietan gertatu den laburdura arras hedaturik dago Nafarroako hegoaldeko hizkeretan: Bonapartek *naike, aike, daike gaizke* sistema laburra aurkitu zuen Eguesibarren, Itzarbeibarren, Oltzan eta Goñerrian; Goñerriko idazkietan bi ereduak ageri dira J. M. de Ibero idazleak emanak: *nei-reqe* (Ib, 673), *deitezque* (700) / *deizquen* (247); 1729ko prediku ezagunean ez dago aldaera laburturik: *estaitzeque, leiteque* (172 eta 173). Ultzaman bizirik diraute egun bi sistemok: *naike, yaike, daike* / *naittike, yaittike, daittike* (Ibarra 1995b: 420). Imotzen ez dago laburduririk, baina Muskitzen aldaera laburtuak nagusi direla dirudi; Basaburu Handiko Gartzaronen, esaterako, pluralekoetan dago laburdura, baina singularrekoetan ez: *naitteke, yaiteke, daitteke* / *gaizke, zaizke*; irudi luke, Azpilkueta eta Anizko datuak lekuko, Baztanen ere antzera daudela gauzak, baina Oronozen eta Almandozen singularrak ere laburrak dira. Anuen, Odietan, Txulapainen, Esteribarren, Erroibarren edo Aezkoan *-te-* gabeko aldaerak erabiltzen dira hala singularrean nola pluralean (Gaminde 1985 eta 1986); *daique* dugu Erroibarko dotrinan (Satrustegi 1987: 271).

Andimendiaz bestaldera aldaera osoak ditugu Aranatzan, Ergoienean eta Araki-len Irañetaraino bederen eta Larraunen ere osoak dira.

5.3.2.37. Ezaguna denez, “*ezan” oinarriko pluraleko adizkietan *-itz-* morfemaren bustidura gertatzen da Ultzaman: *dixaket, dixakegu, dixakezie...* (Ibarra 1995b: 438). Aditz trinkoetako pluralgilean ere bustidura gertatzen da Ultzaman, Atetzen eta Anuen; azken ibarreko Egozkuekoak dira hurrengo adibideak: *damatxat, damatxa, damatxagu, damatxate* (Gaminde 1986: 199); Imotz eta Basaburu alderdian, ordea,

(34) Artzibarko Urizko dotrinan ere berdin: *ar dezaque* (30) / *tsinesta zaquegu* (39).

(35) Adizkiaren barrenean ere berdin gertatzen da: Basaburuan eta Imotzen *nittun*, Ultzaman *nittuen* eta Anuen *nituen* (Ibarra 1995b: 437).

deamazkit sailekoak erabiltzen dira (Ibarra 1995b: 490). Iruñeritik ez urrun nabarmena da “*ezan” oinarriko pluraleko adizkietako *-itz-* morfemaren bustidura, esaterako Ezkabarten; Makirriaingo dotrinakoak dira hurrengo adibideok: *salba zachala* (360), *ezcachazule utzi* (380), *aparta baitechaqueguque* (384). Beriainek ez dakar honelakorik XVII. mende hasieran: *barca cizan* (1621: 71). Gure inguruan, Oltzako Iberoko otoitzean adibide bakar bat ageri zaigu: *errecivi dechadan* (150). Ez da ageri Goñerriko idazkietan honelakorik, ezta Gesalazkoetan ere, eta ezta Bonapartek Itzarbeibarko Garesen eta Eguesibarko Elkanon bildu adizkietan ere; horietan guztietan *-zki-* eredu berria dago pluralean.

Mendiaz bestaldean Arakilen Uharteko dotrinan berragertzen zaigu ezaugarri hau: *eraman gechala glorie artara* (Arakama 1994: 610). Lakuntzako 1838ko idazkikoa da *ezcachazula uzi tentacioan erortera* (Satrustegi 1987: 229). Arbizuko egungo euskaran ere bada ezaugarri hau: *eos txala* (EHHA).

5.3.2.38. Ezaguna da Nafarroako alderdi hedatuxe batean **ezan* oinarria baliatuz sortu adizkietako apokopea. XVII. menderako nabarmen ageri zaigu Beriainen *Tratado*-an: *errambez vere baytan* (90), *eguin bez* (122), *utci biz* (122B). Mende bat berandua-gu pluralean *balitz* ‘balitza’ dakar Elizalde: *batec eraman baliz Sagrarioco Ostia guciac...* (75). J. Lizarraga Elkanokoak *gogotic imbéz oráció* dakar (Apecechea 1985: 299). Gesalazko idazkietan ere apokopea ageri da: *lei bez* (381), *balez* (378). Goñerrian ere halatsu zen: *bez* dakar Bonapartek Elkano, Gares, Oltza eta Goñirako (Ondarra 1982: 216). Goñin agertu Ebanjelioan ere halaxe ageri da: *iguiri bez misericordie, nere Jangoicoa* (129). Aldiz, Bonaparteren datuen arabera, *banez* eta *balez* Elkanokoak eta Gareskoak dira eta *baneza* eta *baleza* osoagoak Oltza eta Goñikoak. Goñerrikotzat hartu ditugun predikuetan ere bada apokope gabeko adibide bat: *errambeza verac cembat pesadumbre eman ditzquioden* (Pre III, 154). J. M. de Iberoren idazkietan *bez* nahiz *beza* ageri dira: *irugui bez* (697), *invoca bez* (244) / *erran beza* (244).³⁶

Andimendiaz bestaldera Sakanako berri guti dugu; Lakuntzan, esan digutenez, ez da **bez* erabiltzen, *beza* baizik, apokoperik gabe, baina iparrera joaz, Larraungo egungo mintzoan ezaguna da apokope hau; Oderizko adineko jendeari beroriketan egitean *bez* adizkia entzun diogu guk bederen. Ultzaman ere bada *bez* (Ibarra 1995b: 495) eta baita Erroibarren eta Aezkoan ere.

5.3.2.39. Beste apokope bat ere gertatzen da gure eremuko hegoaldean. Bonapartek dakarrenez Garesen *zait* ‘zaitze’ erabiltzen zen, baina *zaitte* Eguesibar, Oltza eta Goñerrian (Ondarra 1982: 179). Gesalazkoen ere *zait* & *zeit* ageri da: *desengañatu zait eztagola* (378); *bada desengañatu ceit ezpadiezu atendizen, imposible izain da sosegacea* (379). Aldaera hauek ez dira Yrizarrek dakarrenez (1992: 566) Nor-Nori saileko lehen pertsonako “zait”-en aldaerak, Nor saileko singularreko aginteko bigarrenekoak baizik. Utergako dotrinak ere hau bera frogatzen du: *Vrigui zozu debocio ona eta endomenda ceit egunoro* (218). Zernahi ere den, ezaugarri hau gure eremuko hegoaldeko hizkeren dagokie, Itzarbeibarkoari eta Gesalazkoari.

(36) Iduri du “*edin”-ekin ere apokopea gerta zitekeela, Gesalazko Muzkiko predikuko bigarren pertsonako hurrengo adizkia lekuko: *eror bazindaiz buzueteen* (380); *balie bacindeiçe mies* dakar J. M. de Iberok (681).

5.3.2.40. Iraganean eta objektua singularreko hirugarren pertsona delarik Nor-Nork saileko *edun* adizki laguntzaileak jasaten duen soilketak ere banaketa zerbait irudikatzen du gure eremurako.³⁷ Itxuraz arras hegoaldeko bilakabidea da: Gesalazko Muzkin eta Itzarbeibarko Utergako dotrinan zu ‘zuen’ aldaera ageri zaigu, nahiz bietan *zue* ere baden: *cein profesatu baizu bautismoan* (211); *Norc erran zu aite guria* (216), Utergako kristau ikasbidekoak biak, nahiz baden *Norc erran zue Credo* ere (Ondarra 1980: 213). Gesalazkoak dira beste hiru adibide hauek: *escribicen citu* (376), *ezu conseguitu* (389), *ezu errezacen* (390).³⁸ Halaz ere, badira Gesalazten galera-rik gabekoak ere: *atera zue* (389). Ez Garesen ezta Elortzibarko Zabalegin ere —bietan *zue*—, ez da honelako lekukotasunik aurkitu. Ez dakigu Etxauribarren honelakorik ba ote zegoen.³⁹

Beti bezala, ordea, testuen lekukotasunaren aldetik gauzak ez daude horren garbi: Goñerrikoa izateko itxura duen testu batean —Tes IX-2 (Ondarra 1993c)— ezaugarri hau ageri zaigu: *eguin zitu, ezu eman —iduqui zue-rekin batean—* (308), *enjendratu zitu* (309) —*isuri zue-rekin batera—*; gai hau 4.11. azpiatalean ukitu da.

5.3.2.41. “Izan” aditzaren iraganean edo baldintzaren ondorioan txistukari bizkarkari igurzakaria erabiltzen zen Garesen Nor sailean Elkanon, Oltzan, Goñin eta Ollon ez bezala, hauetan afrikatua baitzegoen: *niza* ‘hintzen’, *iza* ‘hintzen’ eta *nizake* ‘nintzateke’ genituen Garesen; besteetan *nitza & itza & itzake* (Elkanon) eta *nitze & itze & nitzeke* (Oltzan eta Goñin).⁴⁰ Ollon *nitze* eta *nitzeke* dakartza *Erizkizundi*-ak. Andimendiaz bestaldera ere, Burundatik hasi eta Arakilgo Irañetaraino, Etxarri, Arbizu eta Ergoiena bitarte, aldaera afrikatudunak bildu dira.⁴¹ Ekialdeko Arakilen aldaera afrikatudunak aurkitzen ditugu Egiarretan, Ekain, Etxeberrin eta Urritzolan, baina Satrustegin *nizen* ageri da. Bestaldera, Gulibarren, Txulapainen, Ezkabarten, Odietan, Anuen, Esteribarko Urtasunen eta Eugin —baina Iragin *yitzen & izen* ditugu— eta Erroibarren *nitze(n) & yitze(n)* sailekoak bildu dira. Aezkoan *nintze*, *yintze* saila nagusi dago, nahiz *nitze*, *yitze* aldaerak ere entzuten diren.

5.3.2.42. Ageri denez gure inguruko hizkeretan *-a* morfemaz bukatutako adizkiak ere baziren Nor saileko “izan” aditzaren iraganeko aldaeretan lehen eta bigarren pertsonetan: *nitza & niza*, *zina*, *gina* ditugu Eguesibarren, baina *ze* eta *zire & zere*; J. Lizarraga idazleak baditu adibideak: *etzindála* ‘ez zinela’ (1979: 257); *ni naiz janári viciá jautsi nitzána cerutíc* (1984: 87). Garesen ere baziren honelakoak: *niza*, *zinda*, *ginda*, *zindate* (Bon) eta baita Oltzako zendeako Iberoko guruzpideko kantuan ere: *erresucitatu ciña illen artetic* (Arraiza 1988: 152); Bonapartek, ordea, *nitze & ze* sailekoak bildu zituen Oltza herrian. Gesalazko predikuetan ere bada: *noraco izan baizi-*

(37) Eta, beraz, Dikazteluko sermoian ageri den *uzibazu* ‘utzi bazuen’ ezaugarria da idazkia hegoaldeko barranean hegoaldekoa dela oharretako zantzu ziurra, argitaratzaileak beste iritzia baldin badu ere: “konparaketak eginagatik ez zigan argibiderik ematen inorako ere” (Etxaniz 1999: 484).

(38) Atzizkia dagoenean ere iduri luke badela murrizketa Gesalazten: *eguiten zitula asco vecatu mortale* (389); adibiderik hoberena ez bada ere, ez dugu itzalpean utzi nahi izan.

(39) Arakilgo Ihabarren *zún* ‘zuen’ aldaera bildu du Artolak (1992: 215), baina ez dezakegu ezaugarri hau arestikoarekin deusetarako lotu.

(40) Goñerrian nagusi *nitze* den arren —horixe bildu zuen Bonapartek ere—, inoiz *-n*-dun aldaera dakar J. M. de Iberok: *guelditu ninçela* (248).

(41) Salbuespen bakarra Olatzagutiko *nizan* da; bigarren pertsonan, ordea, *itzan* ‘hintzen’ bildu da.

ñate sortuac (386), *allegatu zida* 'iritsi ziren' (381); badira halaz guztiz ze 'zen' eta *zide* 'ziren' ere. Testu zaharragoetan ere ageri da *-a*: Gesalazko Muzkiko Elizalde *guina* dakar: *gu nola sartu guina becatuan?* (1735: 38). Beriainek berak ere badakartza: *ofrecituco ninza* du *Tratado*-an (70B) eta *guinanean* dakar 1626ko dotrinan: *vici guinanean* (116). Goñerrirako ez dakar honelakorik Bonapartek eta testuetan ere ez dugu hone-lako deus bildu: *assi ziñe gure arimen erredimiçen* (Ib, 243). Ezin atzendezkoa da ibar honetan goiko bokalek behekoari eragin asimilazioa zinez maila handikoa zela.⁴² Olo herriko emaitzetan ere *-e(n)* dugu (Erizk).

Mendiaz bestaldera *-an* sailekoak ditugu beti Burundan; Aranatzan eta Ergoienean bi joerak batera ageri zaizkigu: *nitzen, itzen / zan, zian* Ergoienean eta *nitzen, zien / zan* Etxarrin. Arbizutik ekialdera *nitzen, zen, zien* ditugu Lakuntza eta Uharten; Arruazun *zuan* eta *zuen* bildu dira *edun*-i dagokionez (NEM II, 121). Irañetatik aitzin *nitzen, zen, zeen* dugu. Ihabar eta Urritzola ere *-en* erabiltzen den herriak ditugu eta berdin jarraitzen da Gulibarren, Txulapainen, Ezkabarten, Odietan, Ultzaman, Anuen eta Esteribarren barrena. Erroibarren, berriz, *-n*-rik gabeko *-e* morfema hasten da, baina ez Erroibarren ezta Aezkoan ere ez dago *-a*-rik adizkien bukaeran.

5.3.2.43. "Izan" aditzaren aldaera jokatuak erlatiboko edo konpletiboko atzizkia hartzen duten kasuetan nahiz iraganeko adizkietan bokaletan ageri den emaitzak erdiz erdi moztzen du Euskal Herria eta geure eremuaren barrenean gertatzen da hau: *dan / den* emaitzen muga Arbizun dago (Arakama 1994: 571); handik ekialdera *den* dago eta mendebaldera *dan*: *nola dan* dugu Ergoieneko Lizarraga herrian (Solís 1993: 112) eta Dorraon *fán zan illa & fán dan illén* erlatibozkoak bildu dira (EHHA). Goñerrian, *-en / -ela* sailekoak ditugu.⁴³

5.3.2.44. Ditugun idazkietako lekukotasunaren arabera, atzizki subordinatzailea eta *-a*, *-i* eta *-u* letran bukatzen den adizkia lotzen dituen *-e*- artizkia gehienetan ez da galtzen Goñerriko hizkeran, baina bai batzuetan: *duenac* (1687ko Urdozko zina), *duena* (Eb; Mar, 227), *barutu dayen* (Pre V, 165); ikus, ordea, galera duten J. M. de Iberoren adibide hauek: *consideracen dularic batec* (102); *cindula* 'zenuela' (651); beste testuetan ere bada: *induleta* 'egin duela eta' (Pre I, 142). Gesalatzan ere badira adibideak: *egosten dun maldecioates* (375), *eguiten zitula* (389). Itzarreibarko Utergako dotrinan *-o*-z bukatutako adizkian *dagola* dugu (204).

Andimendiaz bestaldean ere badira adibideak: Dorraon *daún* 'dagoen', *utzi on* 'utzi duen' eta *berázten dun garáyen* bildu dira (EHHA). *Erizkizundi*-ak aldaera osoak bildu zituen Irañetan *-u*-ren ondoren: *duena & duela*. Txulapaingo Nabatzen *dagon* eta *dagola* bildu ziren *-o*-ren ondoren, baina *duena* eta *duela* *-u*-ren ondoren. Ezkabarteko dotrinan ere *-e*- gabeko adibidea dugu *-o*-ren ondoren: *dagona* (385).

5.3.2.45. Ikusi denez adizki laguntzaileen azterketak aukera handia ematen du banaketak finkatzeko; izan ere, aztertu ahal izan ditugun ezaugarriak anitz dira, berrogeita lau hain zuzen. Aipaturik gelditu den bezala, tentagarria izan da aditzaren morfologia dialektologia lanetan jardun duten euskalariendako eta beste sailetan

(42) Literatura kutsua zuelakoan baztertu dugun Goñerrian aurkitutako testu batean bada *ninza* 'nintzen': *humillatu ninza guizon eguitera* (Tes VI-1, 528, Ondarra 1994).

(43) Gesalazko idazkietan ere nagusi da *divela* baina behin *divalaric* ageri zaigu (372).

baino argibide gehiago eta sistematikoagoak ditugu adizkien honetarako; eragin handia dute honetan guztian morfologiaren sistematikotasunak eta euskal aditzaren aberastasunak.

Nondipait hastekotan bazterrekoa derizkiogun hegoaldeko hizkera batetik has gaitzke, izan ere bai baita adizkien azterketaren ondoren halakoxea iruditu zaigun hizkera bat: Itzarreibarko Gareskoa hain zuzen. Uste dugu iparrerago dauden hizkeretara bai, baina Gareskora iritsi ez ziren hainbat berrikuntza badirela: (*di*)*tuzte* > *tute*, *dira* > *dirade*, *balu* > *baluke*, *gara* > *gada*, *gindue* > *giñue*, *dire* > *dere* dira berrikuntzok. Alde honetatik, bazterrekoa izatea da hizkera honen ezaugarrietarik bat. Oroit gaitzen bestalde, Bonapartek hizkera honi halakoxe nortasun berezia aitortu ziola hegoaldeko goi-nafarreraren barreneko hiru azpieuskalkietarik bat Itzarreibarkoa zela erabakitzean; “guztiz desberdina” zela ziotson gainera Etxenikeri 1866an.

Adizkiez egin dugun azterketak hein batez hizkera honen berezitasunaren berri eman du: *diaguk* & *diagun* ‘diagu & dinagu’ adizkietan alokutiboko morfemak duen kokagunea, *gare* & *zare* ‘gara & zara’ adizkietako azken *-e* berranalizatua —Elortzibarko Zabalegin bezala—, *niza* & *iza* ‘nintzen & hintzen’ adizkiko txistukari frikaria edo *zinda* & *ginda* ‘zinen & ginen’ adizkietako *-nd-* kontsonante taldea, Gareskoa inguruko hizkeretarik bereizten duten ezaugarri berritzaileak dira, *zinda*, *ginda* horiek ere berrikuntza direla horren argi ez badago ere. Hartara, Garesko euskararen berezitasuna nabarmen agertuko litzaiguke adizki laguntzaileen morfologian: batetik, inguruko hizkera erdialdekoagoek dituzten berrikuntza batzuk bertaraino iritsi ez direlako eta bestetik, bereziki berarenak diren beste berrikuntza batzuk garatu dituelako.

Itzarreibarren berrikuntza gehiago aurkitu ditugu baina ez dira soilik hizkera horretakoak; gure eremutik begiraturik hegoaldekoak diren beste bi ezaugarri nabarmen ageri dira erabili ditugun datuetan: Nor saileko “izan” aditzaren aginte adizki batzuetako apokopea eta iraganeko “edun”-eko adizkietakoa: *zait* ‘zaitez’ dugu Garesen eta *zeit* & *zait* Gesalazko Muzkiko idazkietan; bigarrenik, *zu* ‘zuen’ laburtua ageri da Itzarreibarko Utergako dotrinan eta *zu* bera dugu Gesalazko Muzkiko idazkietan ere. Ikusten dugunez, berrikuntzok hegoaldeko bi hizkera hauek aztertu ditugun gainerateko guztietarik bereizten dituzte.

Baina badira ezaugarri gehiago Gesalazko mintzoa inguruko besteetarik bereizten dutenak; egoera zaharragoaren lekukotasuna ematen digute eta goiti dauden hizkeretan bilakatuago dauden ezaugarriak dira. Esate baterako, eta fonologiako bilakabide baten haritik, Muzkiko *didazu*-k erakusten digu gure eremuko gainerateko hizkerek duten *dirazu* berrikuntza hori ez dela Gesalazten betetzen; gauza bera busti gabeko *cindunque*-k, edota “joan” aditzaren oraineko pluraleko adizki ez analogikoek —*zuacelaric* ageri da, ez **zoazi* edo **zoaza*—. Nor-Nori-Nork saileko adizkietako aldaeretan *-zki-* da beti pluralgilea Gesalazten, ez ondoko ibarretan ageri den *-it-* berriagoa; honetan, agian eragina du Gesalazko gure datuak XVIII. mendekoak izateak, beste ibarretako datuak berriagoak baitira. Kontserbazioen ildoan, *dire* dago Gesalazten eta ez ***dere*; gisa berean, zaharra den berrikuntza bat, Beriainek bazerabilena baina beranduago Muzkiko Elizalde ez darabilena, Gesalazko idazkietan ageri ez den ***dira* > *dirade* analogikoa da; honetan ere Garesko eta Gesalazko eus-

kara bazterrekoak eta kontserbatzaileak dira. Balirudike, ordea, *dituzte* & *dituste* sailleko adizkiak nagusi ziren arren, Muzkiko idazkietan behin ageri den *ditute* aldaerak -z- gabeko formetaranzko mudantza adieraz dezakeela, iparralderagoko eremuko beste hizkeretan egiten den *ditute* / *tute* / *ttute* ereduaren bide beretik, alegia; adibide bakarra denez, ez da guztiz garbi dagoen gauza.

Bada gure alderdian halako izaera berezia duen beste eremu bat, ipar-mendebaldera dagoen Burunda, hain zuzen. Nafarroa Garaiko ibar gehienetan ez bezala, “etorri” aditzaren aldaera trinkoei eutsi zaie Burundan; berranalizatu gabeko *nail*, *ail*, *dail* ‘nabil, habil, dabil’ aldaerak ere Burundan, Aranatzan eta Arakilgo mendebaldeko Lakuntzan ditugu; bestalde, “izan” aditzeko Nor sailleko iraganeko *gindan* & *zindan* aldaera Burundakoak ere aipagarriak dira, ez baitira erabiltzen ondoko ibarretan behehitiko Gareseraino bitartean.

Ondoko Aranazko ezaugarri bat ere berezia da, ez baita gure eremuan beste inon ageri: Nor-Nori-Nork sailean -za- morfema pluralgilea daramaten *dootzat*, *dootzak*, *dootzabie* ereduko adizkiak erabiltzen dira Etxarrin. Eta hain zuzen ere, Nor-Nori-Nork sailleko adizkietako **eradun* oinarriari zor diote Burundako, Ergoieneko eta Aranazko hizkerak duten berezitasun horretatik pixka bat; orobat esan daiteke *edun* oinarritik eratortzen diren *dot* eta *det* gisako adizkiez ere, gainerateko ibarretako *duten* aldean nabarmen gelditzen dira; horrezaz gain, hiru ibarrotako hizkerok mendebalderago eta erdialdean iparralderago dauden hizkeretara hurbiltzen dituzte. Berebat, “izan” aditzeko iraganeko adizkietan Nor sailean ageri den -an bukaerak ere —*nitzan*, *zan*, *zian*— goitiagoko mendebaldeko eta erdialdeko hizkeretara —eta Ameskoako eta Lanako toponimiako -*dana* & -*dirana* atzizkietako egoerara (Salaberri 1998: 77)— hurbiltzen du gure eremuko ipar-mendebaldean dagoen Burunda ibarra; Ergoienean —*zan*, *zian*— eta Etxarrin —*zan*— ere badira arrastoak, baina Arbizura ezkerreko -en dugu: *nitzen*, *zen giñen...*, Nafarroa Garaiko gainerateko hizkeretan legez. Era berean, “joan” aditzaren oraineko trinkoetako Ergoieneko *niyue*, *diyue*, Etxarriko *nue*, *due* eta Arbizuko *nua*, *dua* aldaerak ere Nafarroa Garaiko ohiko joeratik urrunsko gelditzen dira. Pluraleko aldaerez ere antzera esan daiteke: Ergoieneko eta Etxarriko *gu(e)ze* ‘goaz’, *du(e)ze* ‘doaz’ eredu berria ere ez da erabiltzen Nafarroa Garaiko gainerateko ibarretan.

Ingura gaitezen orain Goñerrira; badira hiru berrikuntza gutienez, Iruñetik goiti Nafarroa Garaiko erdigunean garatu direnak eta Goñerrira iritsi ez zirenak: *gatxazu* ‘gaitzazu’ saillekorik ez zen Goñerrian erabiltzen, -*zki*- pluraleko eredu berria baitzegoen, eta adizki trinkoetako *damatxat* edo *dakartxat* sailleko pluralik ere ez zen erabiltzen. Ahaleko *dezakeguke* erako pleonasmorik ere ez zen erabiltzen; Nor-Nork eta Nor-Nori-Nork aditz sailletako *di-* galdu ondoko *t-*ren bustidura ere ez zen Goñerrian egiten. Kontserbatze honetan batera doaz Andimenditik beheiti dauden ibarretako hizkera guztiak —Oltzako zendeako Ibero herriko gurutzebidetik kantuko *dechadan*-en salbuespena aipagarria da, halaz ere—; ezin baztertu dugu hurrengo gertaera, gainera: hegoaldeetik ekialderantz hizkera guztietara hedatzen da kontserbazio egoera hau, behehitiko Eguesibarrera nahiz Artzibarrera eta goitiko Aezkoara. Aipatzekoa da, bestalde, Andimendiaz bestaldeko Arakilen hiru ezaugarri berriok ageri zaizkigula.

Adizkien azterketatik ateratzen den beste ondorio bat Andimenditik beheiti dauden hizkerak duten batasuna da, ezaugarri anitzetan batera baitoaz; ezaugarri frankotan, gainera, bidelagun dituzte Eguesibartik eskuin ekialderat dauden beste hizkerak. Hona hemen ezaugarriok: *-n* gabeko iraganeko adizkiak, *-eza-* gabeko ahalako iraganekoak —*zuke* edo *zukea* motakoak—, alokutibo maskulinoko iraganeko *-t-* morfema; “edun”-en Nor-Nork eta Nor-Nori-Nork aditz sailetan oro har busti ez den *-nd-* kontsonante taldeak ere hego-mendebaldeko, hego-erdialdeko eta ekialdeko hizkerak batzen ditu. Eredu honetan sartzekoa da, Andimenditik beheitiko hizkeretan batetik, eta bestetik ekialdean Eguesibarren, Erroibarren, Artzibarren eta Aezkoan nahiz ipar-erdialdeko Ezkabarten ageri zaigun **ezan* saileko (*de*)(*za*)*zkigun* aditz eredu analogiko *-zki-*dun berritzailea ere. Ez dirudi *beza* > *bez* laburdura sail honetan sartzekoa denik: nafarreraren hegoko hizkera guztietan baldin badago ere, guk dakigula, ezaugarri hau gutienez Larraunen eta Ultzaman ere ageri da, eta, beraz, hedaturaz ez da berdina. Antzera gertatzen da Nor aditz saileko “izan”-en *naike*, *daike* bezalako adizkietan; hego-mendebaldeko, hego-erdialdeko nahiz ekialdeko hizkera guztietan aldaera laburtu hauek ditugu; goitiagoko ibarretan badira *gaizke*, *daizke* bezalako aldaerak, baina ia beti singularreko osoagoekin batera —*naittike* & *naitteke*-rekin, alegia— erabiltzen dira; ezin esan daiteke, beraz, aldaera laburtuok soilik hegoaldekoak direnik, baina bai guztizko erabilera sistematikoa soilik hegoaldeko eta ekialdeko eremuetan betetzen dela.

Andimenditik hegora dauden hizkeretan *-e-* dago iraganeko adizki trinkoetako erroetan —analogiatik kanpo dakusagu *eu* > *au* aldaketa—, Beriainen garaiko egoe-ra zaharra oroitarazten digula; ipar-ekialdean, egungo mintzoan Erroibarren *-a-* dunak nagusi dira, baina idazki zaharretan *-e-* dunak ageri dira; Aezkoan egun *-e-* dunak nahiz *-a-* dunak ditugu. Goiti, Baztan-Bidasoa, Erroibar, Ultzama, Ezkabarte alderdia, *-a-* dun adizkiak nagusi diren gunek dira. Euskal Herriko erdialdeko hizkeretan ere iraganeko adizki trinkoetan *-a-* dunak agertzea gauza arrunta da.

Galdutako ezaugarrien artean, Iruñe inguruan XVII. mendean, eta beranduago hego-ekialdeko eta ipar-ekialdeko hizkeretan agertu diren *-iro-* erroko adizkiak ditugu; ez dakigu, ordea, hego-mendebaldeko hizkeretan ere ba ote ziren; zernahi ere den, beste behin, *diroke* eta sail bereko aldaeren bitartez, nafarreraren hegoaldeko atala ekialdeari loturik dakusagu. Bestalde, “**erazan*” saileko *draçaguçu* bezalako adizkiak, badirudi nafarreraren hegoaldeko eremuetan erabili zirela baina XVIII. menderako galduak ziren eta ez dira Goñerriko gure idazkietan ageri; erabiltzen ote ziren hego-mendebaldeko hizkeretan XVII. mendean?

Ezaugarri batzuetan Goñerriko euskara ez da Iruñetik goiti eta ipar-ekialdera dauden hizkeretarik bereizten eta sortzen den eremua hedadura handikoa da, ezaugarria Eguesibartik ezker hegoaldean dauden ibarretara ere iristen denez; *didazu* > *dirazu* ezaugarria izan daiteke sail honetakoa: Andimenditik beheitiko ibarrak —Gesalatz salbuespen dela, agian— eta Arakil, Gulibar, Imotz, Txulapain, Ezkabarte, Odieta, Ultzama, Anue, Esteribar, Erroibar, Artzibar eta beheitiagoko Eguesibar eta Itzarbeibar harrapatzen ditu; Nor-Nori aditz saileko iraganeko adizki *-ki-* dunak ere eremu honetakoak ditugu Sakana eransten baldin badiogu; guti goiti beheiti eremu bera biltzen du lehen pertsona datiboko *-da* morfemak —Sakana gabe,

baina Basaburu Handia eta Arakilgo ekialdea barne—; *zait* ez zaigu ageri Baztan-Bertizarana eta Sakana bitartean. Itzarbeibar eta Aezkoa eremu kontserbatzaileetara eta Eguesibar nahiz Gesalatzera iritsi ez baldin bada ere, eremu honetakotsua da (*di*)*tuzte* > *tute* berrikuntza ere, Larraun ibarrean ageri dena; badirudi denborarekin ekialderat joaz XX. mendean Artzibarreraino ere iritsi dela; XIX. mendeko idazkietan txistukaria ageri da bertan. Azken mendeetan gertatu berrikuntza bat ere bada, Nor saileko “izan” aditzeko *dire* > *dere*, hedadura iduria duena: Andimenditik hegora dauden hizkeretara hedatu da, baina Itzarbeibarrera eta Gesalatzera ez; beste alderditik Larrauneraino iristen da eta Arakilen eta Iruñetik goitiko ipar-mendebaldeko ibarretako hizkeretan ere ageri da: Basaburuan, Imotzen, Gulibarren, Odietan, Ezkabarten eta Olaiarren; hego-ekialdean ere bada: Eguesibarren nahiz eskuineko Longidan eta Artzibarren, baina ez Aezkoan.

Andimenditik beheiti nahiz ekialdera ageri zaigun *duzie* & *duze* ‘duzue’ eredu palatalizatu edo laburtua ere aski hedatu den berrikuntza da: *duze* esaterako, Baztanen dugu. Andimendiaz bestaldeko Ergoienean *duzie* aldaera dago, baina ez Aranzten ezta handik eskuin ere; Txulapaingo Beorburun eta Imozko Muskitzen berragertzen zaigu; Odietan, Ezkabarten, Ultzaman, Atetzen, Anuen, Esteribarren, Erroibarren, Aezkoan eta Artzibarren ere *duzie* erabiltzen da.

XVIII. mendean abian da “edun” eta “-i-” oinarriari loturik dauden *di-* eta “*ezan”-eko adizkietako *de-* atalen aferesia, baina aski bilakabide orokorrak dira eta guk uste ez dute eremu gardenik banatzen.

Badira ezaugarriak Andimenditik hegora dauden hizkeretan Gesalatzten, Itzarbeibarren, Goñerrian, Oltzan eta Olloibarren betetzen direnak baina Iruñetik goiti edo ekialderat hedatzen ez direnak: “izan” aditzaren Nor saileko *gara* > *gada* bilakabidez dihardugu; ezaugarri hau, gainera, ez da Garesko datuetan ageri, baina franko hegoaldera iristen da gure eremuan, Gesalatzera mendebaldetik; bestalde, Utergako dotrinan ageri da. Alderdi inpresionistatik bederen, Eguesibarren ere ageri ez den ezaugarri honek halako kutsu berezia ematen die hego-mendebaldeko hizkerari. Testuetan ageri diren datuen arabera eremu murrizta hartzen dute Nor-Nori saileko ‘*edin + -ki-’ egiturako adizkiek: iraganeko aldaeretan Eguesibarren, Goñerrian, Oltzan eta Arakilgo Urritzolan ditugu; oraineko adizkietan, berriz, Gesalatzten eta Itzarbeibarren. Gure eremura mugatzen den ezaugarri gehiago ere bada: Itzarbeibarren, Oltzako, Goñerriko eta Eguesibarko bigarren pertsona singularreko *yue* & *indue* ‘huen’ adizki pareak aipa daiteke; gainerateko hizkeretan ez dago *indue* analogiko hori, *yue(n)* da dagoen bakarra. Nor saileko “izan”-en iraganeko *-a* ere gure ingurukoa da: Beriain eta Elizalde idazleek erabili zuten eta Eguesibarren, Garesen, Oltzan eta Gesalatzten ageri da. Hedadura biziki murrizta du Oltzan gertatzen zen *zizkitez*u ‘zizkizuten’ erako morfema gurutzaketak; J. M. de Iberoren *ditez*u, *zitez*u ‘dizute, zizuten’ pareak ezaugarri hau Goñerrikoa ere izan zitekeela iradokitzen du, baina ez dago guztizko ziurtasunik.

Nafarreraren barrenean “joera nagusi” dei ditzakegun ezaugarriak ere badira Goñerrian, jakina: ezaugarri hauetan, ekialdeko Arakilgo hizkera Goñerrikoarekin batera doa, eta gainera, bi ibarrotako berdintasunaren aurka, bestelakoa da Sakanako mendebaldeko hizkeren joera; ekialdeko Arakilgo eta Goñerriko eremu hau Iruñetik

eskuin ekialderat dauden hizkerekin eta Iruñetik goiti daudenekin batera frankotan doanez, nafarreraren joera nagusizat hartu ditugu; hauexek dira ezaugarri horiek: pluraleko hirugarren pertsonako ergatiboko nahiz datiboko *-te* morfema; “egon” aditzaren oraineko pluraleko aldaera trinkoak —Ergoienean *goi* ‘gaude’ edo *zoi* ‘zaude’ ditugu eta Uhartan *gue* ‘gaude’ edo *zue* ‘zaude’, baina Arruazun *gode*, *zode*, *dode*, Goñiko Ebanjelioko *dode* gogora dakarkigutenak—; zernahi ere den, Goñerriko *goude* aldaera diptongodunak Nafarroako *gaude* orokorretik hurbil daude; berdin gertatzen da “eduki” aditzaren oraineko aldaera trinkoetan ere: Sakanako mendebaldean *duka*, *daka* edo *deka* ereduko adizkiak ditugu, baina Uharte eta Irañetako *douket* & *doke* ‘daukat & dauka’ pareta J. M. de Ibero idazle munarriztarraren *zozque* ‘zeuzkan’-en iduria da; arestian bezala, aipa dezagun Goñerriko *zauke* ‘zeukan’ eredu diptongoduna Nafarroako aldaera nagusien pareko dela eta ez mendebaldeko Sakanakoen iduria.

Euskal Herriko ekialdean eta mendebaldean hedatu ez den berrikuntza bat bada, baldintzako protasiko *-ke*, erdialdean Gipuzkoan eta Nafarroan oso hedatu dena; Sakanan, Goizuetan eta Ultzaman bada, esaterako, eta Goñerrira eta Olloibarrera ere iritsi zen Euskal Herriko erdialdean gaindi, baina ez ekialdeko eta hegoaldeko hizkera kontserbatzaileetara: ez da ezaguna Aezkoan, Artzibarren, Eguesibarren, Itzarbeibarren edo Gesalätzen. Goñerriak erdialdeko hizkerekin izan dukeen hurbiltasun eta hartu-emanaz ohartzeko balio duen ezaugarria dela iruditzen zaigu.

Euskal Herriko ekialdeko eta bereziki Ipar Euskal Herriko ezaugarria da morfema datiboarekiko komunztadura hautazkoa izatea; Goñerrian adibide guti ageri da eta Ezkabarten ere bakan, egun Aezkoan bezala; Artzibarren ere ez dugu adibide bat baizik aurkitu; adibide gehienak Ipar Euskal Herriaren ondoko Erroibarkoak ditugu.⁴⁴

Nafarroan eremu murriztazkoan baina Andimendiaz bi alderdietan ageri diren arkaismoak badira gure datuen artean eta hauen berri eman behar dugu orain labor: Nor-Nori saileko oraineko adizki *-ki*-dunak Andimendiaz bi alderdietara ditugu: bizirik ditugu egun Aranätzen, Ergoienean eta Arakilen eta Irurtzuneraino ere hedatzen ziren Bonaparteren garaian; XVIII. mendean Gesalätzen, Itzarbeibarren eta Goñerrian *daquio* ‘zaio’ sailekoak erabiltzen ziren. Morfema datiboa duten adizkietako alegiazko *l*- ezaugarria ere bi alderdietan ageri da: XVII. mendeko Goñerriko Urdozko *valemoque* ez dago oraintsu Ergoienean bildu den *balakit*, *balakiyo* adizki sailetik guztiz urrun.

Arestiko hauetan bezala, beste ezaugarri batzuetan ere egokiago izan daiteke datuen arteko kronologia desberdintasunez mintzatzea eremuen arteko aldeez baino: “joan” aditzeko pluraleko aldaera trinkoetara *-i* analogikoa gauzatu aitzineko euskara darabilte Beriainek eta Elkanoko Lizarragak; horiek bezala, *-i* gabeko aldaerak erabiltzen dira XVIII. mendeko Goñerriko eta Gesalazko idazkietan, nahiz ezin ahantzi den J. M. de Iberok behin *beitoaza* badarabilela. Gainerateko ibarretan, Arbizuko *guez*, *zuez* ereduaz landa, gehien bat *-zi* edo *-ze/-zte* bukaera ageri zaigu Nafarroa Garai

(44) Antzera gertatzen da O. Ibarrek ibar honetako Mezkitritzen bildu dituen *atraiak* edo *botaia* bezalakoekin ere (argitarag.): funtsean, Ipar Euskal Herriko aldaerak dira; Aezkoan esaterako, *átraik* edo *botáruik* erabiltzen dira, baina ez arestiko aldaerak; Ultzaman ere, berdin: *botarik*, *átraik* (Ibarra 1995b: 496).

gehienean. Berdin gertatzen da XVIII. mendean gertatu bide zen *dizkio* > *ditio* aldaketa analogikoan ere: Beriain, Elizalde, 1729. urteko prediku ezaguna, J. M. de Ibero idazle munarriztarraren lana eta Gesalazko XVIII-ko idazkiak ez dira berrikuntzaren lekuko, baina bai ondorengo nafarreraren eremu biziki handi bat.

5.4. Sintaxia

Dialektologiako lanetako "Errauskiñe" dugu sintaxiaren alorra eta gure saio honetan gauzak ez dira anitz aldatuko; areago, beste leku batzuetako hizkera azterketek sintaxiari eskaini ohi diotena baino gutiago eman dezakegu gure saio honetan, Bonaparteren 1869ko urtarrila eta martxo bitarteko Donibane-Lohizuneko inkestan (Arana Martija 1994: 440) ia ez baitzen Goñerriko sintaxiaren inguruko erantzunik bildu. Dugun apurra testuetarik atera dugu, eta gainera, idazkia Goñerriko benetako herri hizkeraren ordezkari leial gertatu delako zalantza guztiz uxatu ezinik geundela, inoizka.

Jakina da, bestalde, sintaxia izaten dela dialektologian eremu banaketak finkatzeko gune txiroenatarik bat; gurean bederen ez da morfologia, fonologia edo arlo lexikoa bezain emankorra gertatu. Sintaxiko ezaugarriek arestian aipatu hiru sail horietakoek baino hedadura zabalagoa dutenez Araba aldera ere jo dugu Fidel Altuna ikertzaileak aurkitu eta argitaratu Garcia de Albeniz araiarraren idazkian dagoena ezagutzera. Geure lanean orain artean muga aski finkoa gertatu da Goñerriko ezaugarriekiko Burunda alderdia edota Sakanako mendebaldea. Ameskoako eta Lanako euskara ere badakigu Gesalazkoaren iduria den Deierrikotik bereizten zela, eta beraz, Goñerrikoaz bestelakoa zela (cf. Salaberri 1998). R. M. Pagolaren 1992ko iradokizunean oinarriturik, zer gerta ere, sintaxiaren arloan bederen araiarraren hizkerari erreparatzea komenigarri iruditu zaigu; Goñerriko hizkera eta araiarrak darabilena guztiz bestelakoak direla ohartzeko aski da araiarraren testua behin irakurtzea, baina sintaxiaz denaz bezainbatean bederen balio du elkarrekin alderatzea.

5.4.1. Euskal Herriko ekialderagoko hainbat eremutan bezala, egoeraren edo ekintzaren indarra edo nolakoa areagotzeko gertatu ohi den errepikatzea jasaten duten aditzondoetan absolutiboko atzikia ageri da bigarren osagaian Goñerriko testu batzuetan:

Ta urteac Errosario bat errezatu bague: doi-doi enzuten dute jai egunean Meza bat (Pre IV, 161).

Erran dezaquegu, direla doi-doye Christioac, batayetuec direlaco (Pre IV, 162).

Joanen da aren Anime chusen-chusena Cerure (Pre V, 166).

Susmagarria da, ordea, ditugun adibide guztiak, dakartzagun hirurak, testu bakar batekoak izatea eta beste idazkietan honelako adibiderik ez izatea. Halaz guztiz ere, Ergoienean ezaugarri hau agertzeak geure ustezko susmoak ibitzeko balio du hein batez bederen. Koro Seguiolak Dorraon bildu adibideak badu itxura bederen: *ta izeten dia arbolak goreño garbi-garbiya ta geo goitti paragos ttiki be bakarrik* 'paraguas ttiki bat bakarrik' (EHHA).

Lizarragan bildu hurrengoak nabarmenagoak dira (Solís 1993):

...gio bes iruzkiten sekatu, luze-luzie jartzen giñuzkien legarretan larreñetan (112).

...nola etortzen dian madejetan ba aik bezelaxen, iguel-iguela eta gio lixutu (ibid).

Kontsixoní de ez, Kontsixoní dee eztiñogu esan ber, ta ezetz, ixixille etorri eta ixillik (117).

Mendebaldeko Arakilgo Lakuntzan geuk bilduak dira hurrengoak: *etxá juan nez ta an geldittu e gorri-gorriye; maindirie utzi du kolgatute zabal-zabala*.⁴⁵ Ekialdera, berriz, mugatzailerik gabeko aldaerak bildu zituen Artolak 1980an Arakilgo Urritzolan (EAEL):⁴⁶

...bóta, ésneai, ta... lóitzen da, lódi-lódi jártzen da.

...urrítze dá plánta (b)at, bai-ta... oé lértu erditík eta... mé-mée jarri ta, árre-kin ittén (t)zittuen.

Nik júst... júxto-júxto ezáutu nittún eta; áundi oiek é...

Aldiz, bada atzizkia Eguesibarko euskaran:

Bada orrá oráció labúrtoa ta própía erratecó ichsíl ichsíla zeure biótz bárnean (Lizarraga 1984: 79).

Orái gueldi zaitte erretiraturíc beraréqui zeure biótz bárnean ichsil ichsíla grá-ciac emáten (93).

Goiti, Ezkabarteko egungo emaitzetan ere bada: *Te suóndoan egón béro-béroa...* (Artola 1985: 108). Eskuin, Esteribarko Eugin honakoa bildu genuen 1982.ean: *orei ementxe bizi gara trankil-trankile*; egitura hau eskuin hedatzen da Nafarroa Beherera, Aezkoara, Zaraitzura eta Zuberoara bederen.

5.4.2. Erdialdeko hizkeretan *bi* zenbatzaile zehaztua beti izenaren ezkerretik doa idazkietan eta halaxe doa Goñerriko hizkeran ere; toponimian, ordea, Iruñerrian eskuinean kokaturik ageri zaigu Zizurko zendeako Asterainen: *Erreca biac pacen dire-necoan* (Jimeno Jurío 1986: 87); ekialderago ere bada arrasto bat 1694. urteko idazki batean Ibargoitin: *Hurbien erteá* (Salaberri, 1996, *FLV* 72: 229). Mendebalderago ere izenaren eskuinean darabil Garcia de Albeniz araiarrak: *costa zan erreal bi terdi* (Altuna 1995: 124-5).

Bi zenbatzaile zehaztuak ondoan izenik ez daramanean, adberbioaren egitekoa betetzen duenean, ekialdeko hizkeretan ez bezala, ez du *biga & bida* edo antzeko aldarerik Goñerriko hizkeran. Halaz ere, Goñiko Ebanjelioan halako adibide bat ageri zaigu, baina izenaren aitzinean doa, ezkerrean hain zuzen ere; agian idatzi zuenarendako ezezaguna zatekeen eredu zenbaiti moldatu nahiak eraginik edo: *iguen cere bigue*

(45) Sintaxiko atal honetan ageri diren Lakuntzako datu guztiak Itziar Ruiz Razkin bertako alabari zor dizkiogu.

(46) Gogoraraztekoa da esaldiok eman zituen lekuko urritzolarraren ama larraundarra zela.

guizon Templo, edo Elicera oracio eguitera (129). Hortik goiti beti 'bi + izena' egitura aurkitu dugu; Bonapartek, gainera, ez dakar *biga* edo *bida* —*bige* edo *bide*, hobeki esan— bezalakorik bere lekukotasunen artean. Aldaera hori aurkitzeko eskuin jo behar da, Eguesibar aldera; Bonapartek *bi* dakar Gares, Oltza eta Goñirako eta *bida* & *bi* Elkanorako; goiti, Ezkabarteko Makirriaingo dotrinan ere *bide* (389-390) daukagu: *Zemba naturaleza tu Jesucristoc? Bide jaune*; ibar bereko Anotzen *bide* bildu da urteotan (Artola 1985: 104). O. Ibarrek dakarrenez (argitarag.), Esteribarren eta Erroibarren ere *bide* entzuten da; *bida* da Aezkoan egun entzuten dena.

5.4.3. "Guzi" eta "asko" zenbatzaileak: *guzi* zenbatzaile orokorra erakuslearen ondoren joan ohi da hainbat hizkeratan eta hori bera dirudi gertatzen dela Goñerriko testuetan ere; hona adibide zenbait: *defendacen du guizonegui ayetatic gucietic* (Pre I, 142), *gauce aubetan gucietan* (Pre I, 142), *ontas gucies gañera* (Pre III, 154), *pena ebetara guzitara* (Ib, 654), *ontan gucién ematen digu* (693). Ondoko Gesalutzen ere berdin gertatzen da: *orrequi gucierequi* (373 eta 377). Baita Oltzako Iberoko kantuan ere: *misterio auben guciengatic* (152). Ezkabarteko Anozko egungo mintzoan ere antzera gertatzen da: *òye'kúzie'tiré Ezkabártekoa(k)* (Artola 1985: 104); Erroibarko testu zaharretan ere, berdin: *trabajú even gucién erdian*; *mundu gau gucia*; *onequi guciaiqui* (Satrustegi 1987). Bestaldera, mendebaldeko Arakilgo Lakuntzan ere ezaguna da egitura hau, *neskatu aik guziyek nahiz neskato guzi'yaik* entzun baitaiteke.

Halaz ere, Goñerrian *guzi* zenbatzailea erakuslearen aitzinean ageri den adibide bat bederen bildu dugu, jarraian ikus daitekeenez: *beicic joatea apartacen ocase gucie ayetatic, nondic facilmente hellegacen dire traspasacera mandamentu divinoac* (Pre I, 141).

Bestalde, zenbatzaile honen —edo zernahi izenen— aitzinetik nahiz ondotik erakuslea doan egitura ere aipa daiteke, Euskal Herriko mendebaldean nahiz ekialdean dakusaguna: *cerengatic au guciau arquizen da ostie consagratuen* (Ib, 101); *oni, Jesusen nombre oni, diot, belaurico ssarriçen daquizquio ceruen* (Ib, 245). Eguesibarren ere badira: *sines ten dút au guciáu sínés* (Lizarraga 1984: 92). 1729ko prediku ezagunean ere ageri da: *au guciau conformatus len ducien costumbrera* (171). Honelakoxeak dira Aezkoan bildu genituenak ere: *sierra gori guzi ori* 'mendi hori guzti hori'; *oek atriz goek* 'hauek, aktriz hauek'.

Asko zenbatzaile zehaztugabearen erabilera zaharraren adibide guti batzuk badira Goñerriko testuetan:

Eta au asco exemplorequi prova leiteque (Ib, 109).

...berçe asco guisetan (Ib, 698).

Beguire zace, cer errespuesta ematen dize asco Caballeroren Seme, ta Alabac aciric delicadeza andierequin (Pre IV, 158).

Gesalutzen ere berdin gertatzen zen Muzkiko idazkietan: *eguiten zitula asco vecatu mortale* (389). Eguesibarren ere bazen egitura hau, Lizarragaren lana lekuko: *asco gaitz eldu zaigu ordic* (1984: 83). Ezaguna denez, behe-nafarreraz arrunta da ezaugarri hau baina Aezkoan ez da ageri.

5.4.4. Perpaus erlatiboen artean ohiko *-en* baliatuz eratzen diren egitura arruntak nagusi dira Goñerriko idazkietan; hona hemen Bonaparteren *Le Cantique*-ko adibide batzuk eta J. M. de Iberoren beste bi diogunaren erakusgarri:

Ceruen gueiñen doden ur guciec

Lurrean ernatcen deren gauce guciec

Baleac eta uretan moguitcen deren gauce guciec

...purguetorioan padecitu bear ciren penen parte andi bet (Ib, 103).

Badaquit billeçen ducela Jesus Naçareno Crucifiquetue, emen orçi zutena (Ib, 98).

Ez dirudi ekialderagoko *bai(t)* bidezko egitura ezaguna Goñerrian arrunta izan denik. Adibide bakan aurkitu dugu idazkietan: *Bule da privilegio generosoat, concedicen baitu Aite Sanduec Españeco Erreinu, eta Señorioegui (Pre V, 164); bai, Christio fielac, au de desgracieric, eta desdicheric andiena, mereji beitu negar itea odolesco lagrimequi (Ib, 676).*⁴⁷

Gesalazten bada adibide zenbait *bai(t)* partikula ageri dena:

Ondasun caduco eta aparente evec, aprisionacen bai zaituste! (372).

Aniz ipocrita, iduriarasten beizute emen, sanduenac cidala (375).

...apenas arquicen da inior ere, naiz dela zarrago eta naiz gaizquiago dagola, ezpaitu pensacen ciertoqui, vicitu vear duela aniz denboraz (373).

Goñerritik ekialdera ezaguna da *bait* bidezko erlatiboko egitura; Beriainengan -en atzizkia ohikoa den arren (Ondarra 1985: 225) bada *bai(t)*-en adibide ugari: *...eta hau da meza, erran nay baytu ygorcea (1621: 18); sacerdoteac erraten du Kyrie eleyson, Christe eleyson, erran nay baytu, Iauna yducaçu misericordia, Christo yducaçu misericordia guzas (1621: 41). XIX. mende hasierako Ezkabarteko dotrinan ere bada: lembizico borzac dire necesidadezcoac zeñec gabe ezpaitaique salbatu cristioa uztembaitu desprezios erreziabitzeo (383). Peko alderdian Eguesibarren ere baziren, J. Lizarragak usu erabiltzen zituen: *...preservatzeas ta guardatzeas... baitaré erorcetíc berce ánitiz cúlpa ta becatuetán, erorico baintiza, ezpanindue guardátu (1979: 99). Artzibarren ere badira honelako adibideak Urizko dotrina lekuko: *dire eguiasco Socorro vazuc ematen vaitigu gure Jaunac (34A); badire verce vazuc deicen vaitire actualac (34A). 1729ko prediku ezagunean ere badira adibideak: marchoarean oguei eta borz garrenean, vaita eguna gure erredentorea guizon eguin cena (170).***

Zein-erlatiboak ere ageri dira, bestalde, Goñerriko testuetan; lau sailetan banatu ditugu: 1) *zein ere*; 2) *zañ ø*; 3) *zain -n*; 4) *cein beit*.⁴⁸ Lehen sailekoa dugu Goñiko Ebanjelioan hurrengo adibidean ikus daitekeenez: *erori ce ladronen escuetan ceñec ere bilustu zute...*(131). Bigarren ereduari dagokio Martin Joseph Markotegi goñitarraren hurrengoa: *datozela socorrizera dauqueten necesidade andia edateco iturri claro, eta eder batera: Omnes sitientes venite ad aquas: zañetan arquizen da erremedioa dauqueten necesidade andia socorrizeco (226-7). Adizkiari -en atzizkia erantsiz geginik ere badu Goñiko*

(47) Goñerrikoa izateko itxura duen baina ziurtasun osoa eskaintzen ez duen beste testu batean ere adibide bat bederen aurkitu dugu: *Cer eguin bear nue gueago guizonarendaco, eta expaitut eguin?* (Tes VI-1, 528). Erabat Goñerriko hizkera ez dakarren Goñerriko testuak (VIII)-n ere bada beste adibide bat: *Hicuzazue cer legue modua den graciascoa, baita guc orai dugun au* (Ondarra 1993b: 78).

(48) Baztertu dugun testu batean 'zain + bait' ageri zaigu balio azaltzailearekin: *alabaturic, ta estimaturic Jobec, (zaim baita paciencieco spillua); cf. Tes VI-2 (534).*

Markotegik, hirugarren ereduakoa, alegia: *diru, edo moneda, galduric dauquezuna, zain den Jangoicoaren gracia* (228). Beste testu batekoa da hurrengoa: *esta egunic ceñean guertatu esteiquenic gure vicieren fiñe* (Pre II, 147).

Mendebaldera egitura bera dugu Garcia de Albeniz araiarraren lanean: *edozain orduban ceñean becataria etorten dan zugana* (Altuna 1995: 122).

Azken ereduaren adibidea J. M. de Ibero munarriztarrak dakar: *erresucitetu beaurzu becatuen erioçetic, Jangoicoan graciera, ceimbeite arimen bicie* (99); eredu honetako adibideak ugari dira Beriainen lanean. Oltzako Iberoko kantuan ere ageri dira: *animaien sufragiotaco, ceñei justicies edo caridades baiteotet gueiago obligacio* (146); *malditoac ene maldadeac cañec ain gogorqui quendu baicizute vicia* (150). Andimendiaz bestaldera Uharteko dotrinan ere ageri zaigu: *Nic siñestacen dut Jangoyco Aita guztis poderoso, cerubaren eta lurreren criadorearen baiyen, arren seme bacar Jesu Christo gure Jaunaren baiyen, ceñi concebiyu baicen Espiritu Sanduberen obras eta virtutes* (Arakama 1994: 590). Ezkabarten ere bada Makirriaingo dotrinan: *Doctrine cristianaren lembizico prinzipioa. Zeiñ baite escribitue Juan Fran.co Goñiren escuz* (379); hurrengo adibidean bi ereduak ditugu, '-en + bait' batetik eta -en bestetik: *Da andre bat graziez, eta virtutez vetea, zeñi baite Jangoicoaren Ama Zeruetan dagona* (394).

Bestalde, -rik atzizkiaz bukatu aldaerak erlatiboan erabiltzean, -rikeko emaitza ezaguna aurkitzen dugu gure testuetan, Nafarroako beste hainbat lekutan bezala. Hona Juan Martin de Iberoren adibide bakan batzuk:

Barcacen ditu sacramentu sandu onec, becatu confesaturiquequoengatic, mundu ontan, edo purgatorioan padecitu bear ciren penen parte andi bet (103).

...eta errecobraçea, becatuen medios, galduriquequo lenagoco obra on guçien merejimentuec (ibid.).

Ofreçiçen diote Jaun Divino arrec vici luce eta diches beteriquecoa (109).

Gesalutzen ez da honelakorik falta: *vecatutic e(n)gendraturiquecoa edo adulterinoa* (373). Ezta Itzarbebarren ere; Utergako dotrinan adibide pare bat aurkitu dugu: *Bateieturos [sic] iñiqueco becatuec barcaceco* (220); *pasaturiqueco bici gaistoan* (221). Ezkabarteko dotrinan ere ageri da atzizki hau: *iñiqueco becatuec* (398). Bestalde, Beriain idazlearenak aipa daitezke, eta baita egun Erroibarren, Garazin, Zugarramurdin edo Baztanen aurki daitezkeenak ere; Ultzamako idazki zaharretan ere bada ezaugarri hau: *iñiqueco becatuec* (Ibarra 1995b: 497).

Andimendiaz bestaldera ere ageri da ezaugarri hau mendebaldean, Ergoieneko Lizarragan bederen: *ta gue etxien piezak, eunek goxuec, eskuben inikekuec* (Solís 1993: 113). Ondoko Etxarrin ere bada: *ez giñuben opatu biziik, eta hilikekuec e gutxi ya* (NEM I, 17).

Aditzaren partizipioari loturikako beste era batzuk ere badira Andimendiaz bestaldera, -(r)iko eta -dako / -tako hain zuzen ere. Arruazuko adibidean -(r)iko ageri da: *len pasatuiko gauzek eta* (NEM II, 123). Ekialderago Erroibarko Mezkitritzen bildu du O. Ibarrek adibide iduria: *bagoaikin eginiko ol zabala* (argitarag.).

Ergoieneko Dorraon -dako bildu du Koro Seguroлак: *lúrre bústiyá, beátza, lúrrekiñ índako masá bat* (EHHA). Aranatzan, Arbizun, hurrengo adibidea bildu du A. M. Echaidek (EHHA): *kúretuteko solumuá*.

Berezi xamarra deritzogu Izagirrek Altsasun bildu hurrengo adibideari: *Alsasun yonitako apaizá* (1967: 50). Adibide honen aldamenen hurrengo beste arruntago hau ere badator: *An zoon Alsasun yondako apaiza*.

Artolak ekialdeko Arakilgo Urritzolan 1980an bildutako hau ere berezixe da (EAEL): *góie... eztakít, sílle bát numbàitte báda, óla ín, iñékua estílo ártáá; eztákít non... eònko den...* Honen iduria da Ultzamako idazki zahar batean ageri zaiguna: *confesoriac maneco penitentziez gañera* (Ibarra 1995b: 497).

Atzizki bera ageri zaigu toponimian ere, baina kasu honetan badakigu aurkezten dugun egitura hau hedadura handikoa dela Nafarroa Garaian, ekialderantz Txulapain eta Eguesibar aldera bederen hedatzen baita (I. Seguro 1987: 272); Goñerriko idazkietan egitura honen adibide bakarra aurkitu dugu, J. M. de Iberoren lanean hain zuzen: *juan deneco zorçi, edo amar urtean* (685).⁴⁹ Hona orain Andimendiaz bestaldeko toponimiako bi adibide; lehena Unanukoa eta bigarrena Bakaikukoa (1713):

A(h)untzak jeixten diraneko zelaia (Nafarroako Gobernu 1992b, 65).

Abadealsuaerorizaneozuloa (Salaberri 1992: 640).

Unanuko hurrengo toponimoak egitura guztiz arrunta duela esan daiteke: *Gatza-ematendakiyonitturriya*.

Sakanan toponimiako aldaera *-dana-*dunak Arakileraino iristen dira (Salaberri 1998: 78). Olloibarren ere bada *-dena* morfema leku izenetan: *Arbeladena* Ollo herrian eta *Bagoaden* Senosiainen (Nafarroako Gobernu 1992: 89 eta 115); Olloibarko Anotzen *Zumiadenea* dugu (Salaberri 1992: 639). Itzako zendean ere bai: *Gurutzedena* eta *Illergidenekoa* ditugu Saratsan, eta *Artiadenekoa* nahiz *Zumeadenekoa* Leten (Jimeno Jurío 1990). Oltzako toponimoak dira *Aguadenekoa* Arazurin eta *Irásagarra denekoa* Izkuen (Jimeno Jurío 1989). Ekialderago, Erroibarren ere *-dena* & *-denea* saileko adibideak bildu ditu O. Ibarrak. Ekialdeko *-baita* atzizkiaz P. Salaberriren datuak ikus daitezke (1992: 640); orain badakigu, esaterako, 1634. urteko idazki batean Orbaibarko Leotz herriko toponimian ere ageri dela: *Elorriabayta* (1996, *FLV* 72: 226).

Ezagunak dira ekialdean, bestalde, aditz nagusia baizik ez darabilten egiturak; Aezkoan, esaterako, arruntak dira *—azken erman gura* ‘azkenik eramandako hura’—; Erroibarren egun ez da ageri honen arrastorik baina XIX. mendeko idazki batean badago adibide bat bederen: *Luciferrec engaiñatu bazuen Eva, Mariac abarricatuitiote buruac infernuco Lucifer guciei: zori onean jaio doncella ederra; dichosa, eta milla aldiz dichosa zara zu...* (Satrustegi 1987: 265). Ezkabarteko Anotzen ere bada egungo adibide bat bederen: *bezpéran iñ uré* (Artola 1985: 105). Goñerriko idazkietan ez dugu honelakorik ikusi.

5.4.5. Perpaus konpletiboetan esaldi nagusia ezezkoa denean *-enik* ageri zaigu menpeko perpausean Sakanan (Zuazo 1998: 221), eta baita Imotzen eta Basaburuan ere, baina *-ela* dago Ultzaman (Ibarra 1995b: 515), Esteribarren nahiz Erroibarren (Ibarra, argitarag.). Goñerriko idazkietan ez dugu aurkitu ezezko konpletiboen adibiderik eta ezin esan daiteke *-ela* ala *-enik* erabiltzen ote zen; aurkitu dugun adibide

(49) 1729ko prediku ezagunean *Zebedeo zeizolaco guizon baten andrea* dugu (169).

bakarra berezia da, 'ez da egia' egiturari darraikiona eta ez digu balio inolako ondoriorik ateratzeko: *esta eguie, beti villetu duzule laso, eta zabalena* (Pre IV, 159).

Nafarroa Garaiko ekialdeko hizkeretan —Aezkoa barne—, Baztanen nahiz Ipar Euskal Herriko mintzoetan "uste izan" aditz bereziak baiezko perpaus konpletiboetan *-en* atzizkia hartu ohi du; batzuetan ez da pertsonarik izaten perpaus nagusian, eta hauetan ere *ustes* hutsari *-en* duen konpletiboko perpausa jarraitzen zaio; honelakoa da Gesalatzan ageri den adibidea: *ustes guisa ontan illen cituen viec* (376). Ibarrek ere 'uste + -en' bildu du hainbat adibidetan Ultzaman, Esteribarren nahiz Erroibarren (argitarag.), baina badirudi Imozko eta Basaburuko aukera bakarra *-(e)la dela* (1995b: 515). Goñerriko idazkietan ez dugu 'uste(s) ...-en' egituraren adibiderik aurkitu.

5.4.6. Bonaparteren datuen arabera Goñerrian eta Oltzan kausazko perpausetan *kasos* eta *kauses* partikulak erabiltzen ziren eta Garesen eta Elkanon *kasos* eta *kausas*, baina ez zuen adibiderik eman (Ondarra 1982: 166). Aezkoan eta Erronkarin ere *kasos* edo *dela kaso* partikularen adibideak bildu dira eta O. Ibarrek Erroibarko Lintzoainen (*e*)ontzen *kartzélian ere ori dela kaso* adibidea bildu du (argitarag.).

Horiezaz gain, *zerengatik* partikula baliatuz egiten direnak ditugu Goñerrian:

Ematen tiot nere Jangoicoo [sic] graciec, eta esquerrac, zeren-gatic [sic] ez neiz ni berce guizonac bezala (Eb, 129).

Assi ceiquio cargu item, cerengatic eszuen iñ arrec errana (Ib, 180).

Sartu cire andre piadosa aiec monumenture icusiçera, beñe esçute topatu Jesu Christoren gorpuçe, cerengatic, Eingueruec erran ciotem becela, erresucitatu ce orduco (Ib, 98).

Arestiko adibideak inolako konplementatzailerik gabekoak dira, baina partikula honi hala *-en* nola *bait-* txerta dakiok perpausaren barranean. Hona bi eretako adibideak, biak Juan Martin de Iberorenak:

Cerengatic quadro arrec oreicen geituen Erregueren personas, cerengatic erreprentaçen digun quadro arrec Erregue bera (104).

Cerengati vicie gueistoa den (253).

Esçaquete icusi gure beiguiec, cerengatic beite espiritu purissima, edo espiritu utse... (104).

Eta ezarri ziote Jesus, nombre dulcissimo au, cerengatic ala beizauque Jangoicoac disponituric (243).

Hurrengo hau prediku batetik aterea da, *beit* darabil ere, baina sarrerako partikula *zergatik* du:

S(a)n Ambrosioc añadicen du, estela humanoa, guardacen duenac pureza, este-la guizona, estela andrea, cergatic beite aiñguiruet (Pre I, 138).

Oltzako Iberoko kantuan ere antzeko adibideak ditugu: *Nere Criadorea eta Erredentorea, cergatic zaren aiñ ona, eta cergatic onetsicen baizaitut gauce guciac baño geago, nago damuturic eta urriquerituric* (146). Gesalazko hurrengo adibidean ez dago bigarren par-

tikularik: *au eztaquigu noiz izain den, cergatic ala dauque ordenaturic Jaun Soberano arrec* (373). Mendebaldera Garcia de Albeniz araiarraren lanean ere egitura hau dugu, atzizkiduna nahiz gabea, gainera: *cergatic, ezauturic neure culpac, ezcatcen deutzat barca-cioa biotz guztiti* (Altuna 1995: 122) atzizkirik gabe; atzizkidunak dira hurrengook: *cergatic amaiten zaitudan munduco gauza guztiac baña gueiago* (123); *zeregati zu zaran nere redemptorea* (122). Eskuin, Arakilen Uharteko dotrinan ere ageri zaigu: *cergati auec con-seguityuco dube* (Arakama 1994: 584). Eguesibarren ere berdin: *Bai. Cerengatic Jangoi-coarén glória ta sendagálla gloriósoa dá barcátzea* (1984: 163). Ezkabarteko dotrinan ere antzera: *onei main diotela seculoce glorie zergatic arren Mandamentu Sanduec guardatu baitzuzten* (383); *zergatic expainaiç christauba nere merezimentuz* (385). Egun ere egitura hau dago Anotzen: *eta soliatu niõn petrália, zèrgatik emáten tzutén básta* (Artola 1985: 108). O. Ibarrek ere *zer(en)gatic* sail honetako adibideak bildu ditu Esteribarren nahiz Erroibarren (argitarag.), eta Artzibarren ere erabiltzen ziren, Urizko kristau ikasbi-dea lekuko.

Andimendiaz bestaldera iraganik, esan dezagun kausazko *bait* partikula hau diru-dienez ez dela Burundan ezaguna baina bai Etxarrin, eta baita handik ekialdera ere (Zuazo 1994: 340).

Kausazkoetan behin baizik ez da ageri *-lako* atzizkia Goñerrian, bukaerako morfema txistukaririk gabe, gainera: *direla doi-doye Christioac, batayetuec direlaco* (Pre IV, 162). Oroitaraztekoa da ez Beriainek, ez Elizalde, ezta Elkanoko Lizarragak ere ez zerabiltela *-lako* atzizkia kausazkoetan. Mendiaz bestaldeko Sakanan, *-lakos* ezaguna da, eta baita *-lako* ere, Zuazok dioenez (1994: 340). Guk *-lakos*-en adibideak bildu ditugu: *zakielakos* (Lizarraga), *dielakos* (Etxarri), *ziolakos* 'zegoelako' (Arruazu). Mendebaldera Burundan ere bada *-lako*, eta baita Garcia de Albeniz araiarraren lanean ere: *zeralaco zerana* (Zuazo 1998c: 167). Eskuin, ekialdetik, Txulapain aldera jarraipena du atzizki honek Nabatzen: *bere aite ta ama il zuelakoz* (Etxebarria 1983: 216); egun, Imotzen eta Basaburuan erabiltzen da *-lakoz*, baina Ultzaman bakan, garai bateko kristau ikasbideetan baino gutiago (Ibarra 1995b: 511-2); Erroibarko Lintzoainen ere ageri da: *baña, ala ere ezta aufer egon naizelakoz* (Ibarra, argitarag.). Ekialderago, agerpen urria du *-lakos* atzizkiak Aezkoan, nahiz Nafarroa Beherean —Luzaide barne— *-lakotz*-en agerpena nabarmena izan. Goiti Bidasoaldean ere nabarmena da *-lakoz*.

Hauetzaz landa, Andimendiaz bestaldera balio azaltzailea duen *nolabait* dugu Ergoieneko Unanun Echaideren adibidean: *nolabáitt eztakín eztík esdán* 'ez baitaki ez du esanen' (1989: 393). Burundan ezaguna da egitura hau; Altsasun beste frankoren artean honakoa bildu zuen Izagirrek: *baya nolabait óitu in naun lanién fuerte, ni ezinaiz geldí yóon* (1967: 49). K. Zuazok dakarrenez egitura hau Burundan, Etxarrin, Arbizun eta Ergoienean franko erabilia da (1994: 339-340).

5.4.7. Xedezko perpausetan euskara zaharraren jarraitzaile ditugu Goñerriko tes-tuetan ageri zaizkigun egitura batzuk, **edin* edo **ezan* oinarria duen adizkiari *-(a)gatic* atzizkia loturik dutenak; Beriainengan ez dira ageri baina bai 1609ko olerki batean: *eta vici gayten gatic, dabil beti gure atçean* (Kerejeta 1991: 165); atzizkia lotu-rik ala bereiz idazteko ohitura gora-behera, *-(a)gatic* hautazkoa zela erakusten du Goñerriko hurrengo hiru adibideetarik lehenak:

Pretendicen cue Christo gure Erredentoreac egoçi cezan alto artatic bere burue, eta geldì cedien miñic artu gabe, alaba cezaten icusten cuten gendec Sandue beque-la, desbanecitu cedien agatic, edo ensobriebecetu cediengatic Christo (Ib, 93).

Permititu cizquìo, dio San Gregorioc, Christoren tentacioequi, eta vitoriequi garaitu guenzaguenagatic, guc, demonioa, gauren tentacioetan; eta logratu guenza-guenagatic aniç vitorie, demonioaganic (Ib, 94).

...eta guciec egorçen dizquigule Jangoicoac, emendatu gueiçenagatic (Ib, 695).

Gesalutzen ere bada -gatic atzizkia aditzari loturik, baina hurrengo adibideak erakusten duenez adiera kausazkoa du: *arquicen dire infernuetan luce zutengatic* [sic] *veren conversioa verce egun bateraño* (381). Ezkabarteko Makirriaingo dotrina idatzi zen 1828. urtean ez dirudi xedezko eran erabiltzen zenik: *otoiz in zazu gure gatic Jangoicoaren Ama Santa izan gaitzen digno...* (380); kausazkoan, ordea, badirudi erabil zitekeela: *zu nor zaren gatic* (403). Eguesibarko Lizarragarengan Goñerrian bezala xedezko egitura ageri zaigu: *Jesus ónac passatu zué aimbérce guregatic, emánes exémpļu, segui dezagungatic* (1984: 116). Erroibarren —*gueiagoequin aprovecha dezanagatic zuen baitan zerbait* (Satrustegi 1987: 262)— eta Aezkoan ere honelako adibideak entzun daitezke; azken ibar honetako adibidea egungoa da: *atrutzen tugu tzuka ditengatic* 'lehor daitezen ateratzen ditugu'.

Nominalizatutako aditzari -gatic erantsirik xedezko balioa duen egitura, Euskal Herriko erdialdeko hizkera batzuetan segurik ezaguna dena, J. M. de Iberoren adibide batean bederen ageri zaigu: *aborrecitu guero becatuec, eta iñ, proposito firme bat, ez iago becaturic iteco, ez ofendiçea gatic, Jaun bet, eiñ ona* (247).

Nafarroa Beherean, ekialdeko testu zenbaitetan edo Aezkoan -t(z)ekotan atzizkiak xedezko adiera du eta Elkanoko Lizarragak ere badu honelako adibide zenbait: *viztu cé berriró guizón divinoa bére virtúte propios glorióso beticos, ez yá bérrix iltzecotán séculan* (1979: 37); honelakoan arrastorik ez dago Goñerriko hizkeran; bestalde, ohartzekoa da atzizki honek Ultzaman baldintzazko balioa duela: *gaizki itekotan* 'de hacerlo mal' (Ibarra 1995b: 515). Artzibarren, ordea, xedezkoa du balioa Urizko dotrian: *Nola vistu cen irurgarren egunean? Juntacen celaic aren gorpuzta eta arima veñere ez ilcecotan* (15B).

5.4.8. Erdialdeko eta mendebaldeko hizkeretan bezala, -nean atzizkia baliatzen da Goñerriko hizkeran denborazko perpausetan; -lariken / -larik atzizkia, berriz, moduzkoetarako: *eta Publicanoa cegolariquen urruti Elicetic ezue nei alchatu beguic Cerure beicic ericen zue bere pechoa, erraten zuelariquen iguiri bez misericordia, nere Jangoicoa ni becolorios* (Eb, 129); *eta eguinicen beridec escapatu (...) cere, uzicen zutelatic erdi viciric* (Eb, 131). Hona denborazkoen adibideak: *eta gueiego gastace(n) bauzu, nic izulcen neizenean, pagatuco dut gucie* (Eb, 131). Markotegi idazleak ere baditu -nean saileko adibideak: *Jangoico gure Jaunac mercheda* [sic] *eguín zizunean ezauceco galduric zindauquen joia andi ure* (228); baina bestetik, agian egin zituen irakurketei zor zaiokeen -larik ere ageri da haren lanean, denborazko perpausen kutsu zerbait baduena: *bada au estelatic eguiten izanen da zure confesioa gaistoa; eta eguiten duzularic conseguituco duzu arquizea diru, edo moneda, galduric dauquezuna, zain den Jangoicoaren gracia* (ibid.).

Mendebaldean *-la* da moduzkoetarako Garcia de Albeniz araiarrak darabilena, Sakanan bezala, ez *-larik* (Zuazo 1998c: 167). Sakana alderdian *-nian / -nien* ageri da denborazkoetan: *àusten zeénian & ta géo biltzén zuténea(n) úre* (Ihabar, Artola 1992: 215); *plume aubec solamente ibilcen cituen Cofradieco zerbait gauza esribitu biar zuenien* Gastesi irañetarrarena (Ulayar 1987: 58); *eta noizbette aburritzen giñenien lixutzes* (Lizarraga, Solís 1993: 112); *beya yá fórmátzen dánian déna* (Dorrao, EHHA); *-la* ere erabiltzen da denborazkoetan Sakanan, baina *-larik* ez (Zuazo 1998: 221).

Oltzako Iberoko otoitzean nabarmena da *-larik* atzizkiaren adiera moduzkoa dela:

Erdeichi zadazu, Andrea, zure Seme Santissimoagatic izan dezaden nic podore emateco Zuri cervait alivio participacen ditudelaric zure penac sumiñac (148).

Ez cezute ez eman Cirinioa zuri lagun eguiteco zure penes zaucaten lastimagic baicic cumpliceagatic zure contra zaucaten ira gaistoa, deseacen zuteleric il cindaicen gueiago afrentarequi Gurucean (ibid.).

Denborazkoetarako *-nean* dugu Iberoko otoitzean: *icusi cinduenean zure Seme onesie aiñ desfigureturic!* (148); *aimberce mella eguin zutenean zure Gorpuz Santissimoan* (ibid.). Antzera Itzarbebarren ere; Utergako dotrinan *-nean* ageri da: *cer erraten da juaten denean comecace...* [sic] (209). Gesalazko idazkietan ere *-nean* dugu: *eman cionean Jangoycoac noticie Isaias profetari* (371). Eguesibarren *-larik* dugu Lizarragaren lanean: *oroí bedi nitas, Jauna, doaieláic bere erreinurá* (1984: 125); *Lázaro póbrea llágas beteric emén, il celaric eraman zutéla Aingueruc paraisorá, dió Jesu Christoc evangelioan* (130). Aldiz, *-nean* da Beriainek darabilen atzizkia, edota bestela *-la*, baina ez darabil *-larik* (Ondarra 1985: 227).

Goiti, Gulibarko Larunben *-láik* agertu da Koldo Artolaren datuetan: *ta... gero... iltzen deláik...* (EAEL, 199). Txulapaingo Beorburun ere bai: *estútutzen delik*. Ibar bereko Nabatzen *iltzirelaik* adibidea dugu (Erizk). Goitixeago, Basaburuan, *-nean* sailekoak nagusi diren arren (Ibarra 1995b: 690), *-laiken* sailekoak ere baditugu, Ihabengo adibidea lekuko: *eta ni, bamabi urte nitulaiken joan nitzen...* (NEM II, 113); P. Salaberrik dioskunez (ahozk. lek.) Beramendin eta Udaben *-leiken* erabiltzen omen da. Ultzaman *-laik* erabiliagoa da *-nean* baino (Ibarra 1995b: 506). Odietan, Artolak dioenez, *-larik* morfema nagusi da, baina Ezkabarteko Anotzen, Iruñe alderago, beraz, Artolak *-nian* sailekoak bildu zituen: *gazitia nitzenian & egosten direnian & pasten tzenian* (Yrizar 1992: 53); 1828ko dotrinan ere *-nean* atzizkia dugu: *manatzen due-nean* (381), baina baita *-laik* ere: *Norz* [sic] *erran zuen Ave Marie? Aynguiru San Gabrielec torri zelaic Ama Virginen visitetzerá* (394).

Gogoraztekoa da, bestalde, ekialdeko hizkeretan *-larik* atzizkia nagusi izan arren, inoizka ageri direla *-nean* morfemaren arrastoak ahozko mintzoan eta idatzizko testuetan, aspaldiago erabiltzen zela salatzen dutenak (Camino 1997: 495). P. Salaberrik dioskunez (ahozk. lek.) Luzaiden ere *-laik* da nagusi mende honetako gutun batzuetan, baina adibide batean bederen *-nean* atzizkia ageri da. Artzibarren ere gauza bera sumatu dugu; Urizko dotrinan *-laik* da denborazko perpausetako atzizkia beti, baina adibide batean bederen *-nean* ageri da: *Ave maria edo Salvea erraten duzunean norequi minzacen zara?* (20B)

5.4.9. Perpaua kontzesiboetan: *na(h)iz...* -*ela* egitura ageri zaigu **ezan* eta **edin* nahiz *izan* oinarria duten adizkien inguruan:

Cerengatic da ain importante dolore au, zain faltaturic christauari, naiz bomita dezazquiela, edo confessatu bere becatu gustiac bere circunstancia gustiequi, esta izanen arren confesioa Jangoicoaren agradocoa (Mar, 232).

Naiz icen dadiela bat pobrea, edo abratsa, enfermoa, edo osasune duena, importacen du lazqui guti, baldin salvacen bada (Pre IV, 157).

...ece edoceñec, neiz dela necazarie, in çequela eternidadean consideracio au, modu ontan (Ib, 255).

Hona beste adibide bat -*ela* baliaturik baina “izan” oinarririkako adizkia dugula: *absolvi dezaque penitente damutasunarequi eldu denari edozain confessoric naiz direla arquizen diraden fealdade eta ziquintasun andienecoac* (Mar, 240).

J. M. de Iberoren idazki batean *ba... ere* egitura duten esaldien adibide bat aurkitu dugu: *...eta aun, infernucoec ere, ecin berçeas badare, erreverencieçen, eta errespetaçen dutela Jesusen nombrea* (245).

Bestaldera, Gesalutzen ere badira *naiz* bidezko egiturak: *...apenas arquicen da inior ere, naiz dela zarrago eta naiz gaizquiago dagola, expaitu pensacen ciertoqui, vicitu vearduela aniz denboraz* (373).

naiz... -*agatik* egitura behin ageri zaigu Goñerrian: *erraten du Salvianoc, guezurre diozu, naiz erranagatic agoarequin, siñestacen duzule* (Pre III, 156).

Eguesibarren ere badira *naiz* bidezko perpaua kontzesiboak Elkanoko Lizarragaren lanean (Ondarra 1985: 234):

Onéc consejatu ciò, naiz etzèien ezcondu, adorna zeieła gálas edér.

*Sandu gucietaic daique átra vicitzaren exémpļu, naiz bérce estadotán vicitu ciren.*⁵⁰

Ultzaman erabiltzen da *naiz* —Anuen *neiz*— (Ibarra 1995b: 512-3) eta baita Erroi-barren ere: *naiz karioago saltzen zuten* (Lintzoaingo adibidea, Ibarra, argitarag.). Baztanen eta behe-nafarreraz ere bada *naiz* kontzesiboa, baina ez da ageri ekialdera Aezkoa-Zaraitzuetan, ezta Artzibarko Urizko kristau ikasbidean ere; dotrina honetako adibideak dakartzagu: *contricione perfectotit vat confesatuic ez egonic ere, varcacen zaizquio vere becatuac* (38B); *eta guero vat edo verce confesioneac inic ere erorcen valimbada vecatu veretan* (39B).

Mendebaldera Andimendiaz iparrera berragertzen zaigu *neiz* Ergoieneko Dorraon Koro Seguroiak bildu adibide batean (EHHA): *or éon deittezké bí kláse, néiz izéna béra ón ‘nahiz izena bera eduki’.*⁵¹ Uharteko dotrinan ere bada: *becatu mortala naiz icen jurementube gauce chiquityeren gainen* (Arakama 1994: 598). Mendebaldera Garcia de Albeniz araiarraren erabilera aipa daiteke: *bada amaduco zeinduquet naiz expalego Infernuric ceñegaz pecataria castigadu* (Altuna 1995: 123).

(50) Ikus J. Apececheak eta F. Ondarrak prestatu *Jesukristo, Maria eta santuen bizitzak*, Nafarroako Gobernua, Iruñea, 174 eta 160. or.

(51) Arabako DLC-ko *eun* “edun” gogora dakarkigun *eon* bildu du Ergoieneko Dorraon K. Seguroiak eta Imozko Latasan ere ageri zaigu: *pues orrék edte(n) zittún, lau kótxe* (EAEL, 191).

5.4.10. Konparazio perpausetan erabiltzen diren partikulen artean honako adibi-deak bildu ditugu sistematikoa izateko helbururik ez duen hurrengo zerrenda honetara:

“-ago”: *izanen zara gutiago desdichetue, ta infelize, cergatic estucen pensatu?* (Pre IV, 160).

“Bekein” = “bezein”: *elurre bequein churi cen bestidure batequi* (Ib, 98); *Jan Goicioa beceñ gauce andiric* (655). Ez dugu aurkitu Goñerriko testuetan aditz iragankorretarako Eguesibarko Lizarragak zerabilen “diña” partikula: *eztá valio duén diña costa* (1984: 126). Badarabil J. M. de Iberok “ala”: *eciñ erran ala neque ta pena* (679).

“Bezela”, “bekela” & “bezala”: *zure burue bezela* (Eb, 130); *desvergonçatu den vezala* (Ur); *gueldi deçela ecin mogitus, arriec bequela* (Ib, 111). Ohar, bestalde, adibide batean bederen ekialdeko hizkeretan edota Bizkaialdekoetan —*ena legez hauetan*— ageri den *-ena bezela* dagoela J. M. de Iberoren idazki batean: *eta comecatu ondoan, esta atra bear berla Eliceti, aniç debocio baguecoec, eta desatentoec, edo errespeto baguecoec Jesu Xto errecibitu dutunari* [sic], *iten dutena becela* (102).

“X nola Y”: *Eta neiz parti dezatela mille particuletan, lomismo dago parteric chiquienean, nola andienean* (Ib, 101). Ekialdera, Aezkoan ere bildu da egitura hau Hiriberrin: *erdéras nola uskáras*.

“Ala nola”: *Vici gada ala nola gure burteac eternoac livequen bezela?* (Pre II, 147). Egitura zaharra da eta 1609.ean Iruñean saritu olerki batean ere ageri da: *gure artean guel-ditu çe, ala nola çeruan* (Kerejeta 1991: 163). Gesalatzten ere ageri da: *ala izaten da aien eriocea nola izan cen aien vicie* (385). Aezkoan ere *igual nola* egitura arras erabilia da: *arrepak igual nola maztekiek ‘gonak emaztekiek bezala’* (Hiriberri).

“Eiñ nola”: *...divertiçen direla, irri iten dutela, chanceaçen direla, eta alegaçen direla, eiñ, nola ezpalauquete becatuic, batere?* (Ib, 686). 1729ko nafarrerazko prediku ezagunean ere bada egitura hau: *predicuac vear tucie artu deseo andi batequi izan daitecen zuen provechutan, ainola bapedraren vailerduca predicazaleac* (168); ekialdera Aezkoan ere bada egitura hau: Abauregainean *ainola bea* ‘hain nola behia’ bildu dugu.

5.4.11. Baldintza perpausetan “(baldin) ba-” bidezko ohiko egiturak dakuskigu Goñerriko hizkeran:

Nauronec erran niñe, ezala cer joan Erregueren cortera ece joaten bainçe galduco inçela (Ib, 96).

Jan Goicoaren Semea baimezara, egoçi çezu ortic Zaure buru ori (Ib, 93).

“Baldin” indargarri hau Garesen, Eguesibarren eta Oltzan ere erabiltzen zen (Ondarra 1982: 163), baina ez da ohikoa mendebaldeko hizkeretako idazkietan, nahiz Garcia de Albeniz araiarrak badarabilen: *baldin zuc erregutcen badiozu*; Arabako gainerateko idazle zaharrek ez dakarte (Zuazo 1998c: 168).

Hau ezaz landa *non ta* bidezkoa ere baliatzen da Goñerriko hizkeran: *edo Confesio-ric bague, non ta il dayen contrito, edo urriquetuic bere becatues, eta non ta estayen icendu Perezoso, edo negligente confesacean...* (Pre V, 166).

Ezaguna da egitura hau Eguesibarren: *non ta humillatzen gáren, ematuco dú golpea* (Lizarraga 1984: 127). Bestalde, ekialdera, Aezkoan eta Nafarroa Beherean ere erabiltzen da.

Egitura bat bada ekialdera —Eguesibarren, Aezkoan, Erronkarin— baldintza perpausetan erabiltzen dena, *-t(z)ekos* atzizkiaren bidezkoa hain zuzen —Nafarroa Beherean *-t(z)ekotz*—; hona Elkanoko Lizarragaren adibide pare bat:

Baña onéc ere icustecós, bear dú Jangoicoaren árguia, edo argui dezón Jangoicoac (1979: 55).

Alá guc ére diógun, onic izatecós, norengána joain gára, ezpáda orrengána? (1984: 79).

Goñerriko idazkietan ez dugu honelako adibiderik aurkitu, ezta Beriainen edota Elizalderen lanean ere; O. Ibarrek ez dakar honelako erabilerarik Ultzama alderdian ezta Esteribar-Erroibarretan ere.

5.4.12. Aditz laguntzailearen eta aditz nagusiaren aitzinetik joan daitezke “na(h)i” eta “be(h)ar” aditz bereziak Goñerriko hizkeran: ‘na(h)i = be(h)ar + aditz laguntzailea + aditz partizipioa’ da sortzen den egitura. Adibideak anitz dira eta guk hona sorta bat dakargu:

Eta no obstante aiñ egui andie, nai dute leitu comedietaco liburuetan (Pre I, 139).

Nai duzu proseguitu trato desonesto, eta ocasio peligrasoetan (Pre I, 143).

Eta icusi zute gaste galardoat, nei du erran Eiñgueruet (Ib, 98).

Baru naturalen comecatu bear dela, naut erran, ece gauesco amabietatic aurrera (Ib, 102).

Dena den, badira aurkako adibideak:

Nic confesatu bear dut nere fragilidadade propioac (Pre I, 139).

Anizec sartu neico dutela (Mur, 91).

Orei galdiñ neico dire zuetatic norbeitac (Ib, 665).

Tankera bera aurkitzen dugu Oltzako Iberoko kantuan ere: *biar da eguiñ Ofrecimentue, endrezaceco obrac Jangoicoaren honrrari* (146). Antzekoa da Elkanoko Lizarragaren erabilera: *naut egón gurúcean* (1984: 112); *nauzu sendátu?* (1984: 86). Gesalazko idazkietan “be(h)ar”-en adibide bat bederen bada: *cembat gueiago vear guindunque gu asustetu egungo egunean?* (371) —baina aurkako joera dakusagu hurrengo adibidean: *escatu vear digula contu erchi bat* (372)—. Ezkabarteko dotrinan ere arestiko egitura dugu: *ssaquitea cer bear dugun siñestatu; ssaquitea cer bear dugun escatu* (387) & *cembat gauze bear dire ssaquin?* (399); *Zer nai du erran Sanduen Comunioac?* (391) —baina baita bestelakoak ere: *Zer erran nai du Jesucristoc?* (390)—. Egungo mintzoan hondarreko eredu honetakoa bi adibide bildu dira Anotz herrian: *ta ándik... pasátu... biár giñuén; énuén... yoán nai* (Artola 1985: 108). Erroibarko idazki zaharretan ere badira ‘na(h)i = be(h)ar + aditz laguntzailea + aditz partizipioa’ ereduko egiturak: *beagu in* (272); Artzibarren ere ageri dira, Urizko kristau ikasbideko adibideak lekuko: *eta orduan veaute ilec resucitatu?* (16A); *eta nola veaute enzun?* (29A).

Andimendiaz bestaldera entzuten dira honelako egiturak Arakilgo Lakuntzan: *Biyer nei dut juatie Iruñé* ‘bihar Iruñera joan nahi dut’.

5.4.13. Aditza galdegai denean *egin* ageri zaigu perpausuan Euskal Herriko erdialdeko eta mendebaldeko hizkeretan. Goñerriko testuetan ez dago honen arrastorik eta Eguesibarko idazle Joakin Lizarragak ere ez zerabilen. Itxaron zitekeenez, Andimendiaz bestaldera ageri da ezaugarri hau; Burundan badugu: *il in dia danak* (Izagirre 1967: 67). Ergoienerako Lizarragan ere bada: *zek eztezie ezantu, beia egosi itten zian lixuek* (Solís 1993: 112). Ondoko Dorraon bildu dira hurrengo hauek: *sékatu ín da; sepáratu ittén dagiyo* (EHHA). Aranazko Arbizukoa da Echaidek bildu duen hau: *ori eitentzen eosi* (EHHA). Arakilen Uharteko 1925eko inkestan ere ageri da: *erori egin naiz. Eriz-kizundi*-ak erantzun hau bera dakar Irañetan ere. Artolak bildu ditu adibideak Arakilgo Ihabarren: *itzéli in du; estáli in du* (1992: 199-200). Ekialderago, Irurtzun ondoko Izurdiagako *aztuen dakit* ‘se me ha olvidado’ dugu, non *aztuen* hori ‘aztu e(gi)n’ ulertu behar dugun (Idoy 1981b: 207). Aski hurbil, Imozko Goldaratzten *eman in duzu* ‘eraman egin duzu’ eta *ekarri itten balin badu* ‘ekarri egiten baldin badu’ bildu dira berriki.⁵² Ekialderago, O. Ibarrek Esteribarren nahiz Erroibarko Lintzoainen “egin”-en adibide indargarriak aurkitu ditu oraintsu: *arek despreziatu iten zue; paratu in dute etxetara; konprenitu inen du dena, baña ezut aitu* (argitarag).

5.4.14. Ere partikula daramaten perpausetan indartzen den osagaia aditza baldin bada, egitura bereziak sortzen dira Nafarroa Garaiko ekialdeko hizkera batzuetan. Urdazubiko idazki batean edota Aezkoan baditugu adibideak, esaterako, eta baita, jakina, Ipar Euskal Herrian ere (Camino 1997: 508-510); sail honetakoa da Oltza zendeako Iberoko otoitzean ageri den egitura aipagarri hau: *bi ladronen ertean Jesus imincen dute; zaticacen ere dute ilcequi josicean* (Arraiza 1988: 149). Ezin atzendu da Elkanoko Lizarragak ere bazerabiltzala tankera honetako perpausak:

Doácin becála acabátus, ássi ére cire nondicháit: lembicicotic assi cire (1979: 56).

Izén gañécoa dú Christo, nai baitu errán Ungítua edo consagrátua errégue eta sacerdote etérnoa becála. Deitzen ere dá Emanuel, nai baitu errán guréqui Jangoicoa (1979: 133).

Goñerriko testuetan bada egitura honen adibide bat J. M. de Iberorena:

Eta ez sollic, arrie beño gogorragoco becatoreac berasten, eta convertiçen dire Christoren Passio santissimoa ongui consideraçarequi; beicic, convertiçen ere ditu becatoreac, Eingueruetan, Christo gure Erredentorean Pasio sandue, ongui consideraçeac (242).

Ez dirudi Ultzama alderdian ezta Esteribar-Erroibarretan ere honelako egiturarik erabiltzen denik (O. Ibarra, 1995b eta argitarag.).

5.4.15. Nafarroako beste hainbat lekutan are egungo mintzoan gertatzen den bezala, *ezin* partikula bidezko perpausetan aditz nagusiaren ondoan doa “*edin”/“*ezan” saileko adizki laguntzailea nahiz bestelakoetakoa. Hona adibide

(52) Ikus P. Iñigo, P. Salaberri eta J. J. Zubiriren “-ki aditz atzikiaren gainean”, 1995, *FLV* 69, 285. or., 257. oinoh.

batzuk. Lehena Juan Martin de Iberoren testu bateko pasartea da: *in dut aleguiñe, beñe eciñ expliquetu dut obequi lance tierno au...* (97); *sartu neico dutela eta ecin sartuco direla* (Mur, 91). Hirugarrena prediku batekoa da eta bertan [+ ahal] ezaugarria duen adizkia dugu: *ala ecin erran dezaquegu, noiz, eta non izenen den Juicio au* (Pre III, 151).

Mendiaz bestalderako 1925eko Arakilgo Uharteko datua balia dezakegu: *ezin erori naiz*; adibide hau bera ageri da Irañetako *Erizkizundi*-ko erantzunetan ere, eta 1850eko Gastesi irañetarraren testuan ere antzera gertatzen da: *ecin ocultatu zuquien bere aurpeguico señalie* (Ulyar 1987: 58). Eskuinera berdin dira gauzak Txulapaingo Nabatzen ere: *ezin bota naiz* 'ezin naiz erori', *ezin txausi naiz* 'ezin naiz jaitsi' (Erizk). Imotz eta Ultzama alderdian ere ezaguna da egitura hau, eta baita Erroibarren ere (Ibarra, argitarag.): *nagusiak ezin atera ditu* (Lintzoain); *ezin ukitu dela* (Mezkiritz). Aezkoan ere erabiltzen dira (Camino 1997: 505): *ezin igantzen goiti* (Orbara).

5.4.16. Euskara zaharrean badira hainbat perpaus ondoren *ezi* edo *eze* daramatenak: menpeko perpausen ingurunean ageri dira partikulok, ondoriozko adieraren inguruan, azalpenarenean edo konpletiboko esaldienean. Beriainek *ece* perpaus konpletiboetan zerabilen besteak beste: *gauza ciertoa da ece... ongui bear duela jaquin* (1621: 6). Goñerriko testuetan agertzen dira inoizka honelakoak. XVII. mende bukaerako Urdozko testuan *ezi* dugu, azalpenaren edo ondoriozko perpausaren testuinguruan: *çaute ysilican eci escu libertatuen daco Jaingoicoac badauzqui castigoac* (Satrustegi 1987: 53). J. M. de Iberorena da hurrengo hau, azalpen edo ondorio kutsua duena: *eman cio errebes bat, eta erran cio gezurre dion, ece ni naun demonioa, eta nauronec erran niñe...* (96). Idazle honen beraren hurrengo adibide hauetan, berriz, *eze* perpaus konpletiboaren testuinguruan ageri zaigu: *emen eracusten digu Christo gure Erredentoreac ece sufritu bear tugule gaurogui iten daquizquigun agrabioac* (94); *orai ceite, ece Aite eta Amengatic ece escinela ssaioaco* (105). Beste hau Muruzabalgo idazkian agertua da: *Sto. Thomas de Aquinoc dio, ece Xsto gure erredentorea manifestatu ceiquiotela* (86). Prediku batean hala ondoriozko testuinguruan nola konpletibokoan ageri zaigu:

Da aiñ andie virtute au, ece estaquit expliquecen bere alteza (Pre I, 137).

...ponderatu zutelaric lenago, ece impureza dela becatu lazqui aborreciblea...
(ibid.).

Konparazio perpausen artean ere badira adibideak: *cierto dela direla gutiego salbacen direnac, ece c(on)denacen direnac* (Mur, 88). Aldaerari dagokionez, esan dezagun zeze ere ageri dela Muruzabalgo idazkian konpletiboetan nahiz ondoriozkoetan: *erraten digu Sn J{ua}n Evangelistec cece icusi zuela eimb(e)rre b{ie}naventuretu, cece eszeiquiela c(on)tatu iorc* (88).

Gesalutzen bi ingurunetan ageri zaigu bederen, konpletibokoan eta ondoriozkoan: *erraten digu guri ece iaqueta etorri vear duen Christoren Magestadea...* (383); hona hemen ondoriozkoa: *alteratuco da Ysaso amberce gradotan ece gende gucien [sic] egonen dire veldurturic* (383). Ez dago honelakorik Ezkabarteko dotrinan: *da gauze bat aiñ escelentea, ta aiñ admirablea eziñ erran eta ezin pensa daitequena* (388); aldiz, 'baizik'-en adiera duen adibide honetan bada: *Noiz izembear du juizio onec? Niorc etaqui Ayte Eternoac, ezi berzec* (392). Eguesibarren, Elkanoko Lizarragak ere bazerabiltzan honelakoak; idazle honen jardunean *ezi* lau ingurunetan ageri da bederen: konpletiboan,

konparatiboan, baldintzakoan eta erdal *puesto qué*-ren parekoan; Artzibarko Urizko dotrinan konparazio perpausetan aurkitu dugu: *nayago munduco gauza guciac galdu eci Jangoicoa ofenditu* (22A).

Andimendiaz bestaldera eze ageri zaigu konparazio perpaus batean Uharteko dotrinan: *lenago nai icetie mundu gucie galdu ece Jaungoycua ofendiyu* (Arakama 1994: 585); halaz ere, ingurune honetan *baño* da partikularik erabiliena.

5.4.17. Aurkaritzako juntagailuen artean *baizik* / *beizik* ageri zaizkigu Goñerriko testuetan, baina baita *baiz* edo *beizi* aldaerak ere. Markotegik, esaterako, *baiz* eta *baizic* dakartza, baina azken hau gehiagotan. Hona hemen ageri diren bi *baiz* horiek: *estizudela penitencia gueiago ematen, baiz iru aldis errezazea Pater noster* (231); *cerengatic ezin duce gustis uzi becatuac, baiz guero proseguizeco* (236). Hona orain *baizik*-en agerraldi bat: *cer pensatu bear du baizic estela possible orlacoac izatea...* (232). Juan Martin de Iberoren lanean *beizik* dugu: *cerengatic esta asqui Jangoicoa amaçea, eta honrraçea, bera sollic, beicic amatu, eta honrratu bear dugu bere imagen bici abetan, cein beitre Aite, eta Amac* (105). *Esta gizona oguierequi sollic bici... beicic Jan Goicoaren icerequi, eta doctrinerequi bici de arime* (92). Muruzabalgo 1751ko testuan berriz, *beizi* ageri zaigu: *bada cer da beici glorie verdaderos azenduric vizizea, aizea, cembeit temerarioc edo desalmatuec erraten dutena descaroatequi?* (87); *...cer significacen du, Xstio fielac, beicic descuido andi bet s{a}lvacione queñean icusicea* (89-90).

Andimendiaz bestaldean *ezpada* juntagailu mendebaldekoa ageri zaigu Uharteko dotrinan: *bada ascotan eztire ezpada venialac* (Arakama 1994: 585); *baizik* partikula ere ageri da dotrina honetan.

Mendebaldeko ohiturari jarraikiz, beste hizkera batzuek *ordea* lokailua darabilten gune berean —perpausaren bukaeran— *baya* erabiltzen da Burundan eta Ergoienean:

Seriyoa izan dai, serioa bizimodua gue aurreko jendiak, eta geuk e bastante, orai ondo gaude baia (Urdiain, NEM I, 47).

Goien malkorrien ataatzan da utsa, izugarritziko utsa ataatzan da, oain gutxi etorko da beia (Unanu, Zuazo 1994: 341).

Gesalazko, Goñerriko eta Eguesibarko idazkietan ez dago honelako egiturarik eta Ultzama alderdian, Esteribar-Erroibarretan edo Aezkoan ere ez da honelako adibiderik bildu.

5.4.18. Euskal Herriko hainbat lekutan eta testu zahar frankotan, osagarri zuzenaren egitekoa betetzen duen sintagma genitiboan jokaturik joan daiteke. Joera honen iraupena gehienik ekialdean nabarmentzen da; Goñerriko testuetan ere badi-ra adibideak. Agian gure inguruko lehen agerpena Urdozko 1687ko testukoa dugu: *gure Jangoicoac badauzqui castiguac escu libertatuen vere eche sanduen castigaceo* (Satrustegi 1987: 53), nahiz testu horretan bestelakoak nagusi diren: *escu libertatuac badaqui Jangoicoac castigacen* (ibid.). Juan Martin de Iberoren adibideak ziurragoak dira:

Legue sandue, lendabissico iru mandamentuetan escaçen digu viotz gucie, bera- ren amaçeco, escaçen dizquigu gauren mie, eta itz guciec, beran alabaçeco, eta escaçen dizquigu gauren obra guciec, Jaun Divinoaren adoraçeco, eta erreberencieçeco... (105).

Demonioari culpen egoñicen (96).

Gizona escoa bat escuen artu, eta echan chauñen! (110).

Baita beste hurrengo hauetan ere:

Eta au gucie: p[ro]pter retributionem, cosecha onan bilzeco esperanzarequi (Mur, 86).

Penitenciaren medios becatuaren aborreciceco videac (ibid.).

Arracio ce cindoacen zu Jaun Divino onen errecibizera (Elizk, 166).

Osagarri zuzena absolutiboan ageri den adibideak ere badira, jakina:

Eta argatic aubetan arquicen diren gaucec icusteco, preciso da arguia isequicea, eta artas valiecea (Pre III, 155).

Oltzako Iberoko otoitzean ere ageri zaigu aipatu egitura genitiboduna:

Lagun eguin cezon Gurucen eramaten (148).

Eta ez cindue mocadoreric zeure izardi andi aien chucazeco (149).

Beheti Itzarbeibarko Utergako XVIII. mendeko kristau ikasbidean ere badira honelako egiturak:

Siñestacea etorrigo dela juicioco egunean onen eta gaistuen juzguecere [sic], (205).

Sinestacea pasatu zuela pasio eta orioze [sic] *mundu gucien salbaceagat(ic)* (204).

Bestelakoak ere badira, ordea:

Lenbiscue eriec vistecea... Laugarrena cautiboac rescatacea. Borzgarrena villusiec besticia (205).

Estellerriko euskara zaharrean ere bazen ezaugarri hau; Elizalde apezaren dotrina argitaratuan ugariago, haatik, Muzkiko eskuizkribuetan baino (Salaberri 1994: 11). Ikus ditzagun Muzkiko adibideak:

...bada examicea [sic] *conciencie ezta verceric solo pensaceo eta discuticeo edo memoriera ecarriceo vecatu cometitu dituen gucien azqueneco confesionetic presentecoraño* (384).

...eta guisa ontan arrapacen ditu erioceac derrepente eman bague demboraric disponiceo eta justifiquececo veren animen gauzen eta ala izaten da aien eriocea nola izan cen aien vicio (385).

Andimendiaz bestaldera ez da egitura genitibodunik Uharteko dotrinan (Arakama 1994: 585). Eskuin, ordea, Ezkabarteko Anozko egungo datuetan ageri zaigu: *fálta zituén ardí betzuk, eta... billettéza, ayén billátzera* (Artola 1985: 107); XIX. mende hasierako Makirriaingo dotrinan ere badira adibideak: *onen eta gaisstoen juzguetzera* (380); *asten garenean obra on baten iten* (386); Ultzaman osagarri zuzena genitiboan erabiltzea

gero eta gutiago betetzen da, eta baita Erroibarren ere, baina azken ibar honetan oraino adibide ugari entzuten da (Ibarra, argitarag.). Urizko dotrinan ageri denez, Artzi-barko euskaran arrunta zen jokabide hau eta egun usu entzun daiteke Aezkoan ere.

Berezitasun bat bada inguru honetarako aipatu beharra dena: osagarri zuzena genitiboan joate hori ez da beti-beti *-t(z)e* nominalizatzailearekin zertan agertu; J. M. de Iberoren adibidea gardena da: *bada ezpalique Jangoicoan gracie gatic, berçe guises, iquenen niçequé ni, Jesu Christoren enemigo andi bet, eta christio fielen perseguizaleric andiena, Jangoicoan Gracien errecibitu beño len, niçen becela* (660); ohar bedi *gracien* genitiboan jokatu dela eta ez inesiboan.⁵³

5.4.19. Adiera kopulatiboa duen sozietiboko atzizkiaren adibideak bildu ditu K. Zuazok gure ingurutik bestaldera: *Joxepakin biyok garbittu diau kotxie* Etxarrin; *aizpaaki biyok prestatu duu afaaiya* Arbizun eta *ellaatu giñuskiyaan Adrianookin biyok* Dorraon (1994: 340). Mendebaldeko Arakilgo Lakuntzan ere ezaguna eta erabilia da egun egitura kopulatibo hau, are gazteen artean. Goitixeago ekialdera adibide egokia da Ultzamako Larraintzarko hurranen toponimoa, puntuaketa anarkikoa gora-behera: *Garayco larreaequin; goyco berroen vitarte*a (Salaberri 1996, *FLV* 72: 225). Bizkaian, Nafarroan eta Gipuzkoan honelako adibideak ugari dira testu zaharretan; cf. Lakarra (1983).

5.4.20. Nafarroako beste hainbat lekutan bezala, *utzi* aditzak adlatiboko atzizkia eskatzen du gobernatzen duen menpeko perpausean. Hona Juan Martin de Iberoren adibide bat: *au guci au da preciso ssaquitea, eta ez uçi acençera...* (102). Hurrengoa prediku batekoa da: *eta erioceac berac ematen diote argui, icusi dezaten infernuco videa, eta acençera ustea au, da causa, icen dadien aiberce itsu mundu ontan...* (Pre II, 145).

Gauza bera gertatzen da *atrebitu* maileguarekin ere: *bada atrebicen naiz erratera, asqui izenen litcequela* (Pre III, 151); *bada ni esniteeque atrevituco pronuncieçera, ezpalique bere agocoa* (Pre I, 139).

Oltzako Iberoko kantuan ere berdin gertatzen da: *zaurorrec nai cinduelaric uci ciñe salcera, preso arrepacera eta eramacera* (147). Eguesibarren ere berdin erabiltzen zen: *eztú ez utzico galtzera costa zaióna aimbérce* (Lizarraga 1984: 113); horrezaz gain “prest egon” dugu Elkanokoaren lanean: *prest nágo errecibitzerá orrén azóteac* (122); *asteco prestátzen iltzerá lendaníc* (64); Erroibarko dotrinan ere, berdin: *prest dagola barcacera* (Satrustegi 1987: 270).

Ezkabarteko dotrinan ere “utzi”-k adlatiboa dakar: *ezcachazule utzi tentazioan erorerera* (380). “Jatera/edatera eman” dugu, bestalde, dotrina honetan: *goseac dagonai saterate matea & egarriec dagonai edatera matea* (382); egungo mintzoan ere berdin: *máten tzutén yatéra* (Artola 1985: 108). Ultzaman eta Aretzen ere “utzi”-k adlatiboko atzizkia eskatzen du, baina absolutibokoa Imotzen eta Basaburuan (Ibarra 1995b: 517); ekialdera, adlatiboa dago egitura hauetan Aezkoa ibarrean.

(53) Dikaztelun agertu berri den euskal idazkian (Etxaniz 1999) perpaus bateko pluraleko subjektua genitiboan doa, non eta adibidean *<-n>* hori ez den *<-c>* baten ordain dagoen huts daktilografikoa: *Jangoicoaren vorondatea dela gucion salba gaizen* (496); iduria den beste adibide batean huts daktilografikoa dagoela dirudi, ez baitago genitiboan doanaren eta adizkiaren arteko numero komunzadura egokirik: *Jangoicoren vorondatearen gañan gizonan salba deizen* (495); testu berean ikusten denez, genitiboko plurala *guizonen* da (495).

Mendiaz bestalderako Ergoieneko Dorraoko lekukotasuna dugu batetik, bikoitza dena, adlatibokoaz landa inesiboko atzizkia ere ageri baita “eman” aditzean: *játen emátékó & ematekó jatiá*; baita *jatia eman* ere (EHHA). Bi joerak ageri dira “utzi” aditzean Arakilgo Uharteko dotrinan ere: *ez gatchazule uci tentaci(o)an erortcera* baina baita *utci... ez erorcen eta ez consenticen* inesiboduna ere (Arakama 1994: 584).

5.4.21. Deus adierazi baino lehen, errepikatu beharrekoa da syntaxiko ezaugarriak aztertzeke ez dugula nahi bezainbat baliabide; hartara, ezaugarri zenbait idazki batean ageri ez direnez, hizkera horretan erabiltzen ez zirela pentsatzeko tentaldian eror gaitzkeela guztiz jabeturik egon behar dugu eta aitortu, bestalde, atera ditzakegun ondorioak errealitateari hurbiltzeko saio bat direla; geroztik, dakarguna gehiago da ikuspegi zatitu bat errealitatearen argazki on eta zehatza baino.

Oro har, ezagun du fonologiak edo morfologiak eremuak banatzeko ematen ziguten bezainbat aukera ez dagoela syntaxiaz diharduen atal honetan. Horren lekuko dira aztertu dugun eremu gehienez ageri zaizkigun hainbat ezaugarri edo egitura: *guzi* zenbatzaile zehaztugabea erakuslearen giblean agertzeko aukera orokorra da, *-(r)ikako* erlatiboko atzizkiaren hedadura ere zabala da, *zergatik & zerengatik* bidezko kausazko perpausena bezala, eta baita baldintza perpausen eredia ere. Hedadura handia du ‘be(h)ar = na(h)i + ad. lag. + ad. nag.’ egiturak; berebat, orokorra dirudi ‘ezin + ad. nag. + ad. lag.’ egiturak. Testu zaharretan eremu hauetako hizkera gehienetan ageri dira *eze* edo *ezi* partikulak balio bat baino gehiagorekin, eta nekeza da ezaugarri honen arabera eremuak banatzea. Aipatu hauekin guztiekin batera badago beste ezaugarri bat, aditzondo indartuek hartzen duten mugatzaileko atzizkiari dagokiona hain zuzen: Goñerriko idazki batean dugun *doi-doie*-ren sailekoak erabiltzen dira geure eremu guztian, salbu ekialdeko Arakilen, baina ez daki-gu xuxen horrek zer adierazten duen, ez dagoela, edota besterik gabe, badagoen —edota bazegoen— zerbait ez dela ageri eskuztatu ditugun lanabesetan.

Iduria da hurrengo ezaugarriak hartzen duen eremu hedadura, baina oraingoan Burunda kanpo gelditzen da eta, beraz, bertatik ekialdera dauden ibarretako ezaugarria da: kausazko perpausetako *bai(i)* aurrizkiak dihardugu.

Geure eremuaren mendebaldera mugatzen diren hizkuntza ezaugarriak aurkeztuko ditugu orain: mendebaldekoa den eta geure eremuan soilik XIX. mendeko kristau ikasbide batean ageri den ezaugarri bat bada, *ezpada* aurkaritzako partikula, Uharteko dotrinan duguna. Adiera kopulatiboa duen soziatiboko atzizkia ere Sakanako mendebaldeko arkaismoa da. Perpaus bukaerako *baya* lokailu kontzesiboa ere Burundan eta Ergoienean erabiltzen da. Antzera gertatzen da *nolabait* ageri den egitura azaltzailearekin: Burundan, Aranatzan eta Ergoienean bildu da. Eremu iduria hartzen du erlatiboko *-tako* atzizkiak (Altsasu, Arbizu eta Dorrao), zeina guk uste, oro har ez baita ageri ekialderagoko ibarretako mintzoan.

Ezezko konpletiboetako menpeko perpausuan ageri den *-enik* atzizkia ere, Euskal Herriko erdialdeko hizkeretan ezaguna dena, Andimendiaz iparrera eta Imotz eta Basaburua aldean ageri zaigu, baina hortik ekialdera ez.

Aditza hanpaturik gertatzen denean Euskal Herriko erdialdeko hizkeretan ageri den *egin* ere ezaguna da Burundan, Aranatzan, Ergoienean eta Arakil guztian, ekial-

deko Izurdiaga herria barne; ez dago, ordea, ez XVIII-XIX. mendeetako Goñerrian ezta Elkanoko Lizarraga idazlearen lanean ere, baina egungo mintzoan Nafarroa Garaiko erdialdean dagoen Imotzen eta ekialderagoko Esteribarren nahiz Erroibarren erabiltzen dela erakutsi da oraintsu.

Ikusi ditugun hauez guztiez landa, “ekialdeko” dei ditzakegun ezaugarriak ditugu, Goñerrian ageri ez direnak: aditzondoaren egitekoa duen *bidal/bide* zenbatzaile zehaztua, Eguesibarren, Ezkabarten, Erroibarren, Aezkoa alderdian eta Ipar Euskal Herriko alderdi gehienez dagoena. Aditz hutsaz eratu erlatiboko perpausak, Ezkabarten, Erroibarren, Aezkoan eta Ipar Euskal Herrian dakuskigunak. Denborazko perpausetako *-larik* atzizkia, Basaburuan, Odietan, Gulibarren, Txulapainen, Ezkabarten, Eguesibarren, Erroibarren, Artzibarren eta Aezkoan dagoena; esan dezagun, bestalde, erdialdeko hizkeretan bezala, *-nean* dagoela Gesalatzen, Goñerrian, Oltzan, Itzarbeibarren, Beriain idazlearen lanean, Basaburuan eta Ezkabarten; Sakanan *-nien* dago eta baita *-la* ere; hondarreko aldaera hau Beriainen lanean ere badago. Ekialdeko ezaugarrien atalean, baldintzako *-t(z)ekos* atzizkia ere aipa daiteke, Eguesibarren, Aezkoan, Erronkarin eta Nafarroa Beherean duguna.

Beste ezaugarri batzuetan Goñerriko hizkera ekialdekoekin batera doa; adibideotan hegoaldeko hizkerak dira, gainera, ekialdekoekin batera doazenak, Bonapartek izendatu zuen hegoaldeko goi-nafarrera sailaren errealitatea gauzaturik. Aipatzen ditugun adibideok arkaismoak izateko itxura dute eta adierazgarria da hori: *au guzi'au* tankerako izen sintagmak Goñerrian, Eguesibarren eta Aezkoan bildu ditugu, nahiz Bizkaian ere erabiltzen direla jabetzen garen. *Bai(t)* erlatiboaren kasuan Goñerrian adibide bakan bildu dugu; Gesalatzen ageri da eta Beriainek ere bazerabilen; Eguesibarren, Ezkabarten, Artzibarren eta Aezkoan ere badaukagu, Zaraitzun, Erronkarin edo Ipar Euskal Herrian bezala; ez dakigu Ultzaman eta Esteribar-Eroibar alderdian erabiltzen ote diren. Izenaren aitzinetik doan *asko* zenbatzaile zehaztugabearen adibideak —*asco vecatu* tankerakoak—, Ipar Euskal Herrian horren ezagunak direnak, Lizarra ondoko Gesalatzen, Goñerrian eta Eguesibarko Lizarragaren lanean bildu ditugu, baina ez dira Aezkoako egungo mintzoan erabiltzen. Itxuraz ekialdera lerratzen da xedezko edo motibatiboko perpausetako *zedingatik / zedienagatik* erako ezaugarri arkaikoa ere; Beriainek ez dakar honelako ale bat bera ere, baina Gesalatzen, Goñerrian, Eguesibarren, Ezkabarten eta Aezkoan —are egungo mintzoan— ageri zaigu. Osagarri zuzena genitiboan jokatzen duten egiturak ere, aspaldian Euskal Herriko eremu gehiagotara hedaturik zeudenak eta egun ekialdean dakuskigunak badira geure eremuan: Gesalatzen, Goñerrian, Oltzan, Itzarbeibarren, Ezkabarten, Eguesibarren, Esteribarren, Erroibarren, Artzibarren, Aezkoan eta oro har Euskal Herriko ekialdean ageri dira, baina ez Arakilgo Uharteko dotrinan, esaterako.

Hurrengo sailera dakartzagunak ere ekialderako isuria duten adibideak dira, Goñerrian ageri direnak, baina ez dirudi arkaismoak direnik. Aditzaren ekintza hantatu nahi delarik erabiltzen den ‘ad. nag. + ere + ad. lag.’ egitura, oro har ekialdeko hizkeretan erabiltzen da, baina Goñerriko idazkietan eta Oltzako otoitzean adibide bana bildu dugu; Eguesibarren, Aezkoan, Ipar Euskal Herrian eta Urdazubiko mintzoan ere ageri da. Bigarrenik, *kasos* partikula edo *dela kaso* kausazko egitura aipa dai-

teke: Goñerrian, Oltzan, Eguesibarren, Erroibarren eta dakigunez bederen, Aezkoan nahiz Erronkarin baliatu da. *Utzi* edo *atrebitu* aditzek adlatiboko atzizkia daramate Goñerrian; Eguesibarren *utzi*-ri *prest izan* erants dakioko; Oltzan, Ezkabarten, Ultzama alderdian eta Aezkoan ere adlatiboa erabiltzen da *utzi*-rekin. Aldiz, hautazkoa da inesibokoa edo adlatiboko atzizkia *eman*-ekin Ergoienean, eta Uharteko dotrinan, *utzi*-ri adlatiboa nahiz inesiboa jarrai dakioko; Imotzen eta Basaburuan, ordea, absolutiboarekin erabiltzen da *utzi*. *Non ta...* erako baldintza egiturak ere, Euskal Herriko leku gehiagotan entzuten direnak, Goñerrian eta Eguesibarren bederen ageri dira geure datuetan, eta erabiltzen dira ekialderago Aezkoan eta Nafarroa Beherean ere. Goñerriko idazkietan ageri diren konparazio perpausetako *eiñ nola* eta “X nola Y” egiturak ere ekialdera errepikatzen zaizkigu, Aezkoan hain zuzen.

Berezixkoa ageri zaigu Goñerria aurkaritzako *baiz* eta *beizi* partikuletan, baina baliteke hori beste lekuetako berri guti dugulako izatea, besterik gabe; ohart, gainera, *baiz* darabilen Markotegi idazlea ez dela Goñerrian dugun lekukotasun fidagarrienetarik.

Berezia da *-lako* atzizkiaren eremu banaketa: adibide bakarra bildu dugu Goñerriko idazkietan, eta ez dakigu bakar bat noraino den fidagarria: Bonapartek *kasos* eta *kauses* bildu zituen Goñiko inkestan. Beriain eta Elizalderen lanean ere ez da ageri *-lako*, ezta Elkanoko Lizarragarenean ere; balirudike Iruñerrian ez dela ageri. Aldiz, mendebaldean bada *-lako*, Garcia de Albeniz araiarraren lanean nahiz Burundan; Sakanan ere *-lako(s)* dago, eta *-lakoz* Txulapainen, goiti Bidasoaldean bezala; Imotzen, Basaburuan, Ultzaman eta Erroibarren non gehiago non gutiago ageri da. Ekialdean Aezkoan dugu *-lakos*, baina agerpen urria du biziki; Luzaide eta Nafarroa Beherean *-lakotz* dago, Aezkoan baino erabilera handiagoarekin.